

**KARAKİLİSE KAZASININ İDARÎ VE SOSYAL YAPISI (19.YÜZYILIN
SONLARINDAN 20.YÜZYILIN BAŞLARINA)**

**HAMİT TUNÇ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Yakınçağ Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Fehminaz TOKMAK**

2025

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ
YAKINÇAĞ ANABİLİM DALI

Hamit TUNÇ

**KARAKİLİSE KAZASININ İDARÎ VE SOSYAL YAPISI (19.YÜZYILIN
SONLARINDAN 20.YÜZYILIN BAŞLARINA)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fehminaz TOKMAK

JÜRİ

Başkan: Doç. Dr. Erkan IŞIKTAŞ

Doç. Dr. Fehminaz TOKMAK

Doç. Dr. Hakan KAYA

Ağrı-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSRTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	xi
A) Araştırmanın Konusu	xii
B) Amaç	xii
C) Çalışmanın Yöntemi.....	xiii
D) Literatür Değerlendirmesi.....	xiv
E) Tarihte Karakilise Kazası.....	xviii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
KARAKİLİSE KAZASININ İDARÎ YAPISI	1
1.1. Karakilise Kazasının İdarî Statüsü.....	1
1.2. İdareciler	3
1.3. Karakilise Kazasında Askerî Teşkilat	17
1.3.1. Hamidiye Alayları	19
1.3.2. Karakilise Kazasında Askerî Şartlar.....	21
1.3.3. Rusların Karakilise Kazası ve Yakın Çevresindeki Askerî Faaliyetleri.....	22
1.4. Askeri ve Güvenlik Açısından Kazaya Sunulan Telgraf ve Posta Hizmetleri.....	23
1.5. Karakilise Kazasında Bulunan Hapishaneler ve Hapishane Şartları	25
İKİNCİ BÖLÜM	30

KARAKİLİSE KAZASININ SOSYAL YAPISI	30
2.1. Karakilise Kazasının Sosyal Yapısı	30
2.2. Kazanın Etnik ve Dinî Yapısı.....	31
2.3. Kazanın Ekonomik Yapısı.....	36
2.3.1. Bölgede Ekonomiyle İlgili Bazı Sorunlar ve Vergiler	37
2.4. Karakilise Kazasında Eğitim ve Eğitim Kurumları.....	39
2.5. Karakilise Kazasında Sosyal Yapıyı Etkileyen Sorunlar	68
2.6. Karakilise Kazasında Asayiş Sorunları.....	69
2.7. Karakilise Kazasında Yaşanan Çete Faaliyetleri.....	71
2.8. Karakilise Kazasında Eşkıyalık ve Gasp Olayları	74
2.9. Ermenilere Ait Arazilerin Gaspı.....	76
2.10. Eyüp Paşa ve Maiyeti Tarafından Gerçekleştirilen Gasp Faaliyetleri... 77	
2.11. Patnoslu Hüseyin Paşa Tarafından Gerçekleştirilen Gasp Faaliyetleri. 78	
2.12. Karakilise Kazasında Bazı Şakiler Tarafından Gerçekleştirilen Eşkıyalık Faaliyetleri	80
2.13. Karakilise Kazasında Asayiş Sorunlarını Önlemeye Yönelik Alınan Bazı Tedbirler.....	81
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	88
EKLER	97

TABLÖLAR

Tablo 1. 1889-1899 Yılları Arasında Karakilise'ye Bağlı Yerleşim Birimleri.....	1
Tablo 2. 1900-1910 Yılları Arasında Karakilise'ye Bağlı Yerleşim Birimleri.....	2
Tablo 3. Karakilise Kazasında Bulunan Dördüncü Ordu Komutanlığına Bağlı	
19. Alay 1. Bölük	18
Tablo 4. Karakilise Kazası Dâhilinde Bulunan Hamidiye Alayları Kadrosu, XI.	
Liva Komutanlığı ve XXI. Süvari Alayı.....	19
Tablo 5. 1913 Yılında Karakilise Hapishanesinde Bulunan Suçlular	29
Tablo 6. 1881-1901 Yılları Arasında Karakilise'de Bulunan Dinî Mabetler.....	31
Tablo 7. 1886-1900 Yılları Arası Karakilise Kazasında Bulunan Eğitim Binaları	
.....	39
Tablo 8. 1901 Yılı Karakilise Mektebi İbtidâiyesi Üç Aylık Ders ve Öğrenci	
Kayıtları	45
Tablo 9. 1902 Yılı Karakilise Mektebi İbtidâiyesi Üç Aylık Ders ve Öğrenci	
Kayıtları	48
Tablo 10. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Ders ve Öğrenci	
Kayıtlar	51
Tablo 11. 1905 Yılı Karakilise Kazası Merkez Mektebi İbtidâiyesi'nden Mezun	
Olan ve Mektebe Devam eden Öğrenciler	54
Tablo 12. 1906 Yılı Karakilise Kazası Merkez Mektebi İbtidâiyesi'nden Mezun	
Olan Ve Mektebe Devam Eden Öğrenciler	54
Tablo 13. 1908 Yılı Karakilise Kazası Merkez Mektebi İbtidâiyesi'nden Mezun	
Olmuş ve Mektebe Devam Eden Öğrenciler	55
Tablo 14. 1902 Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Birinci Sınıf Sınav Notları	
.....	57
Tablo 15. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi İkinci Sınıf Sınav	
Notları.....	58
Tablo 16. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Üçüncü Sınıf Sınav	
Notları.....	59

Tablo 17. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Birinci Sınıf Sınav Notları.....	60
Tablo 18. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtîdâiyesi İkinci Sınıf Sınav Notları.....	62
Tablo 19. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtîdâiyesi Üçüncü Sınıf Sınav Notları.....	63
Tablo 20. 1903 Yılında Karakilise Kazası Asar-ı Mektebi İbtidâiyesi Birinci Sınıf Sınav Notları.....	64
Tablo 21. 1903 Yılında Karakilise Kazası Asar-ı Mektebi İbtidâiyesi İkinci Sınıf Sınav Notları.....	65
Tablo 22. 1903 Yılında Karakilise Kazası Asar-ı Mektebi İbtidâiyesi Üçüncü Sınıf Sınav Notları.....	67

..../...../2025

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ ” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim. Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../...../2025

ÖZET
19. YÜZYILIN SONLARINDAN 20. YÜZYILIN BAŞLARINA KARAKİLİSE
KAZASININ İDARÎ VE SOSYAL YAPISI

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Fehminaz TOKMAK

2025, 121 sayfa

Osmanlı döneminde Karakilise adı taşıyan Ağrı konumu itibariyle hem serhat bölgesi olması hem de ticaret güzergâhında yer alması bölgenin stratejik önemini arttırmıştır. Bölgede Ermeniler ve Kürtler arasında meydana gelen olaylar uluslararası boyut kazanarak Osmanlı Devletinin varlığına doğrudan tehdit oluşturmuştur. Osmanlı-İran arasında yaşanan sınır anlaşmazlıkları ve Rusya'nın yayılmacı politikası sonucunda sınır denetimleri zayıflamıştır. Sınır denetimlerinin yetersiz kalması sonucunda eşkıyalık ve çete faaliyetleri hızla aratarak önlenemez bir hâl almıştır. Bu olaylar gölgesinde 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Karakilise'de gelişen önemli ve stratejik olaylar hakkında önemli bilimsel çalışma yapılmamıştır. Ele alınan çalışmada Karakilise tarihi hakkında bir bilimsel kaynak ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karakilise, İdarî, Sosyal Hayat, Ekonomi, Eğitim, Eşkıyalık.

ABSTRACT
THE ADMINISTRATIVE AND SOCIAL STRUCTURE OF KARAKİLİSE
DİSTRİCT FROM THE END OF THE 19th CENTURY TO THE
BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Fehminaz TOKMAK

2025, 121 pages

During the Ottoman period, Ağrı, known as Karakilise was significantly more strategically important due to its location both as a border region and on a trade route. Incidents occurring between Armenians and Kurds in the region gained international significance, posing a direct threat to the very existence of the Ottoman Empire. Border disputes between the Ottomans and Iran and Russia's expansionist policies weakened border control. As a result of inadequate border control, banditry and gang activity rapidly escalated and became unsupportable. Under the shadow of these events, no significant scholarly work has been conducted on the significant scholarly work has been conducted on the significant and strategic events that unfolded in Karakilise in the late 19th and early 20th centuries. This study aims to provide a scholarly resource on the history of Karakilise.

Key Words: Karakilise, Administrative, Social Life, Economy. Education, Banditry.

ÖNSÖZ

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinden biri olan Karakilise Kazasının 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar; idarî, askeri eğitim, sosyal ve ekonomik yapısını çok yönlü bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Günümüzde Ağrı olarak bilinen Karakilise, söz konusu dönemde Osmanlı taşra teşkilatı içinde hem coğrafi konumu hem de sosyo-kültürel yapısıyla öne çıkan bir yerleşim birimi olmuştur. Çalışmada merkez-taşra ilişkileri bağlamında Karakilise'nin Osmanlı idarî sistemi içindeki yeri, halkın gündelik yaşam pratikleri, bölgedeki eğitim faaliyetleri ve ekonomik yapının temel dinamikleri arşiv belgeleri ve salnameler gibi birincil kaynaklara dayalı olarak incelenmektedir. 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başları Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için siyasî, idarî ve toplumsal bakımdan dönüşümlerin yaşandığı, merkezîleşme politikalarının taşraya yansıdığı ve etnik çatışmaların arttığı çalkantılı bir dönemdir. Bu bağlamda Karakilise Kazası, doğudaki stratejik konumuyla yalnızca askerî değil, aynı zamanda toplumsal yapısı, etnik çeşitliliği ve ekonomik faaliyetleri bakımından da dikkatle incelenmesi gereken bir bölge olarak tezde yerini almıştır. Yerel yapıların merkezî otoriteyle olan ilişkileri, eğitim kurumlarının niteliği ve halkın ekonomik yaşamı, bu çalışmanın temel eksenini oluşturmuştur.

Araştırma süresi boyunca değerli katkılarını esirgemeyen ve yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Fehminaz TOKMAK ve her koşulda yanımda olan aileme en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın Karakilise Kazasının Osmanlı taşrasındaki yerini anlamaya yönelik yapılacak yeni araştırmalara zemin oluşturmasını temenni ediyorum.

Hamit TUNÇ

KISALTMALAR

A.MKT.MHM : Sâdaret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi

BCE : Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

BEO : Bâb-ı Âli Evrak Odası

Bk. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

DH. EUM.THR : Dâhiliye Tahrirat Kalemi

DH. MKT : Dâhiliye Mektûbî

DH. UMVM : Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü

DH.EUM.6.ŞB : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube

DH.EUM.KLU : Dahiliye Emiyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemi Umum

DH.İD : Dahiliye Nezareti İdare Kısmı

DH.MB.HPS : Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emriyye Hapishaneler

DH.MKT : Dahiliye Mektubi Kalemi

DH.ŞFR : Şifre Kalemi Belgeleri

DH.TMIK.M : Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Müteferrik

DH.TMIK.S : Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

H.: Hicri

İ. DH : İrade Dâhiliye

İ. MF : İrade Maârif

İ. TNF : İrade Ticaret ve Nafia

İ.ŞD : Şura-yı Devlet

İML : İradei Maliye

İMVL : İradei Meclisi Vala

M. : Miladi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MF. MKT : Maârif Mektubî

MF.İBT: Maarif Nezareti Tedrisat- İbtidaiye Kalemi

MKT : Mekâtib-i Hususiyye Talimatnamesi

MNİ : Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, İdâdiye, Aliye ile Mekâtib-i Husûsiyye ve Ecnebiyenin ve Dersaâdet'te Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütübahanelerin İstastığı

MUN : Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi

MV : Meclis-i Vükelâ

R. : Rumi

s. : Sayfa

S.V. : Sâlnâme-i Vilayet

SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi

ŞD : Şura-yı Devlet

ŞD.HU : Şura-yı Devlet Heyet-i Umûmiyye

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TİKM : Tedrisat-ı İbtidâî Kanunu Muvakkati

Y. MTV : YıldızMütenevvi Maruzat

Y.PRK.ASK : Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı

Y.PRK.AZJ : Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller

Y.PRK.BŞK : Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi

Y.PRK.UM : Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı

GİRİŞ

A) Araştırmanın Konusu

Karakilise Kazası Osmanlı idaresi altında bulunan ve bugünkü Ağrı ilinin çekirdeğini oluşturan stratejik bir bölgedir. Coğrafi konumu, etnik çeşitliliği ve Osmanlı taşra sistemi içindeki konumuyla Karakilise, hem yerel hem de merkezi tarih çalışmalarında dikkatle incelenmesi gereken bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma Karakilise Kazasının 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar idarî örgütlenmesi, askerî yapısını, güvenlik ve asayiş sorunlarını, eğitim kurumlarını, sosyal dokusunu ve ekonomik faaliyetlerini çok yönlü biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde taşrada yürütülen yönetim politikaları, güvenlik ödemeleri, halk eğitimi girişimleri ve iktisadî yapılanmalar bu bağlamda değerlendirilmiş; Karakilise örneğinde bu unsurların taşraya nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Karakilise'nin sadece bir taşra idari birimi olarak değil; aynı zamanda toplumsal ve ekonomik yapılarıyla dinamik bir yerleşim alanı olarak ele almaktır.

B) Amaç

Osmanlı taşra yapısı üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda önemli ölçüde artmış olsa da, bu çalışmaların büyük bölümü daha çok merkezî idarenin taşra üzerindeki etkilerine odaklanmakta, taşranın iç dinamiklerine ve yerel düzeydeki işleyişine daha sınırlı yer ayırmaktadır. Erzurum, Van, Bitlis gibi büyük Vilayet merkezleri hakkında detaylı çalışmalar bulunmakla birlikte, bu Vilayetlerin sınırları içerisindeki küçük Kazalara yönelik mikro-tarihsel araştırmalar sınırlıdır. Karakilise Kazası özelinde ise mevcut literatür daha çok genel bölge tarihleri, askerî harekâtlar yada Ermeni meselesi çevresinde dolaylı bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada Karakilise'nin doğrudan idarî, sosyal ve ekonomik yapısını konu eden müstakil bir incelenme hedeflenmiş ve bu yönüyle literatürdeki boşluğu doldurma amacı güdülmüştür. Aynı zamanda bölgesel tarih yazımının mikro ölçekte nasıl şekillenebileceği üzerine bir katkı sunmayı da amaçlamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara odaklanılmıştır:

- Tarihte Karakilise Kazasına verilen isimler nelerdir?
- 19. ve 20. yüzyıllarda Karakilise Kazasının idarî yapısı nasıldı ve idarecileri kimlerdi?
- Karakilise'nin idarî sınırları nasıl şekillenmiştir?
- Karakilise'de askerî şartlar ve teşkilat yapılanması nasıldı?
- İletişim ve ulaşım olanakları nelerdi?
- Karakilise'de hapishane ve hapishane şartları nasıldı?
- Karakilise'nin dinî ve etnik yapısı nasıldır, sosyal hayatı etkileyen önemli unsurlar nelerdir?
- Karakilise'de eğitim nasıl yapılmıştır, hangi eğitim kurumları vardır?
- Karakilise'nin ekonomik yapısı nasıldır?
- Karakilise'de çete ve gasp faaliyetleri hangi alanlarda yapıldı, kaç kişi bu faaliyetlere katıldı, devlet yetkilileri bu faaliyetlere karşı hangi adımları attı?

C) Çalışmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemini, birincil ve ikincil kaynaklara dayalı tarihsel analiz oluşturmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan belge ve yazışmalar, Vilayet ve Salname kayıtları başta olmak üzere farklı türden kaynaklar karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Ayrıca, mevcut literatür taranarak daha önce bölgeye dair yapılmış çalışmalar değerlendirilmiş, eksik kalan alanlara katkı sunulması hedeflenmiştir. Veriler, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde analiz edilmiş; özellikle idarî belgeler bağlamında yerel pratiklerin nasıl şekillendiği sorgulanmıştır.

Bu bağlamda Karakilise Kazası üzerine yapılan bu çalışma, Osmanlı taşrasının son dönemini anlamda mikro tarihsel bir örnek sunarken, bölgenin günümüzdeki sosyo-kültürel yapısının kökenlerini de tarihsel bir zemin üzerine oturtmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu tez, taşra tarihçiliği alanında bölge merkezli araştırmaların önemini vurgulamayı da amaçlamaktadır.

D) Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışmanın temelini Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen belgeler “Osmanlı arşiv vesikaları” oluşturmaktadır, konuyla ilgili yapılmış bazı önemli çalışmalar şunlardır: Ahmet Tetik, “Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918” : Bu makalede 1914-1918 I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin gerçekleştirildiği faaliyetler arşiv belgeleri doğrultusunda incelenmiştir. Çalışmada telgraf yazışmaları, nüfus sayımları gibi belgeler yer almakta, ayrıca bu belgelerin bazı nüshaları yayınlanmıştır. Belgelerin yanı sıra, Ermenilerin sivillere verdiği zararlara ilişkin fotoğraflar da kullanılmıştır. Nüfus sayımı temelinde hazırlanan grafikler aracılığıyla bölgelerdeki etnik ve dinî yapı oranları harita ve tablolar üzerinde gösterilmiştir.

Ayna Askeroğlu, Burcu Özdemir, “Rusya’nın Kürdoloji Çalışmaları” (1787-1947)” : Bu makalede Rusya’nın sıcak denizlere ulaşabilmek için Kürtleri kendi emelleri doğrultusunda nasıl kullanmayı amaçladıkları ele alınmaktadır. I. Katerina ve II. Petro döneminden itibaren Kürtleri tanımaya yönelik başlatılan Kürdoloji çalışmalarının, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yoğunlaştığı belirtilmektedir. Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının kuruluşundan sonra ise bu çalışmalar daha da artmış; Rusların kendi siyasal hedeflerine ulaşma adına Ermeniler üzerinden yürüttükleri faaliyetler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Enes Mert Demir “ XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Ağrı’daki (Karakilise) Asayiş ve Hudut Olayları” : Bu makalede Erzurum vilayetine bağlı Bayezid sancağına tâbi Karakilise Kazasının 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından nasıl serhat şehri haline geldiği anlatılmaktadır. Ardahan, Batum ve Kars şehirlerinin kaybedilmesi, kazaya yeni stratejik önem kazandırmıştır. 1890 yılından itibaren Karakilise’de şiddet olaylarının hızla arttığı, Ermeni ve Kürt çatışmalarının yanı sıra Rus askerlerinin de sebep olduğu bazı olayların yaşandığı belirtilmektedir. Sonuç olarak makalede Karakilise’nin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından nasıl etkilendiği,

Ermenilerin, Kürtlerin ve Rusların bölgede yürüttükleri faaliyetler ile Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı aldığı tedbirler ele alınmaktadır.

Fehminaz Çabuk “ Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)”: Bu tezde, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında yaşayan Kürt aşiretlerinin Rusya ve İran üzerinden devletlerarası ilişkilere nasıl etki ettiği incelenmektedir. Osmanlı'nın doğu sınırlarındaki aşiretler hakkında bilgiler verilmiş; Kırım ve 1877-1878 Osmanlı Rus savaşlarında Kürtlerin durumu ele alınmıştır. Devletin Kürtler için uyguladığı ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetler açıklanmıştır. Bayezid sancağındaki aşiretler için ayrı bir bölüm ayrılan tezde, aşiretlerin faaliyetleri sonucunda Osmanlı-İran arasında çıkan krizler de değerlendirilmiştir.

Hakan Kaya “ Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı Bayezid 1578-1848)”: Bu tezde, Bayezid sancağının idarî, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Bayezid sancağının Osmanlı Devleti için ileri karakol niteliği taşıdığı, bu nedenle sürekli olarak askeri ve lojistik destek sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca Bayezid sancağının Osmanlı Devleti içerisindeki idarî süreci ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin İran sınırında bulunan aşiretlerin faaliyetleri iki devlet için askerî, ekonomik ve siyasi krizlere sebep olmuştur. Aşiretlerin bulunduğu bölgenin coğrafyası hakkında bilgiler aktarılmıştır. Özellikle tezin son bölümünde asayiş sorunlarından dolayı meydana gelen maddi kayıplar tablolar ile açıklanmış ve bu süreçte ortaya çıkan göçler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Janet Klein “ Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri”: Bu kitapta, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alayları anlatılmaktadır. Alayların sınır güvenliğini sağlamayı ve Kürt aşiretlerini kontrol altına almayı amaçladığını belirtmektedir. Kitapta; alayların kuruluş nedenleri, aşiretlerin sisteme dâhil edilmesi, Ermeni olaylarındaki rolleri ve 1908 sonrası durumu incelenir.

Yapılan literatür taraması sonucunda, Karakilise Kazası hakkında doğrudan ve bütüncül bir akademik çalışmanın literatürde yer almadığı görülmektedir. Mevcut çalışmalar incelendiğinde, genellikle Osmanlı taşra teşkilatı, Sancak ve Kaza

düzeyinde idarî yapılanmalar ve bölgesel tarih incelemeleri ön plana çıkmaktadır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı Karakilise Kazasını dolaylı olarak ele almaktadır, örneğin Ahmet Tetik'in "Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)" adlı çalışmasında, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin faaliyetleri, isyan girişimleri ve sivil halka verdikleri zararlar ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Ancak söz konusu çalışmada, Karakilise Kazası özelinde kapsamlı bir değerlendirme bulunmamaktadır. Karakilise bahsi geçen dönemde meydana gelen olayların bir parçası olmasına rağmen, Tetik'in eserinde yalnızca dolaylı biçimde ele alınmaktadır.

Ayna Askeroğlu ve Burcu Özdemir'in "Rusya'nın Kürdoloji Çalışmaları (1787-1947)" adlı makalede, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde Kürtler üzerinde yürüttüğü bilimsel, siyasi ve stratejik faaliyetler ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Çalışmada, Rusya'nın Doğu Anadolu ve çevresindeki etnik yapıları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme girişimleri analiz edilmekte, ayrıca bu çalışmaların Hamidiye Alaylarının kurulmasından sonra daha da arttığı ifade edilmektedir. Ancak söz konusu çalışma, Karakilise Kazası hakkında ayrıntılı bir inceleme sunmamaktadır. Karakilise Rusya'nın bölgesel politikalarında önemli bir sınır kazası olmasına rağmen, makalede bu bölgeye dair somut bilgiler sınırlı düzeydedir. Bu durum Karakilise Kazasının hem Osmanlı-Rus rekabeti hem de Hamidiye Alaylarının yerel etkileri açısından yeterince ele alınmadığını göstermektedir.

Fehminaz Çabuk'un "Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi" adlı çalışmasında, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında yaşayan Kürt aşiretlerinin faaliyetlerini, Rusya ve İran üzerinden yürütülen uluslararası ilişkileri incelemektedir. Çalışma Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini ve diplomatik dengelerini arşiv belgeleri doğrultusunda incelemektedir. Ayrıca, aşiretlerin zaman zaman Osmanlı-Rusya-İran devletleri arasında krizlere neden olan eylemleri de tarihsel bağlam içinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, çalışmada Karakilise Kazası özelinde ayrıntılı bir inceleme yer almamaktadır. Oysa Karakilise, hem Osmanlı-Rus sınırına yakın olması hem de bölgedeki Kürt aşiret faaliyetleri ile doğrudan ilişkili olması bakımından, bu

dinamiklerin merkezinde yer almaktadır. Ancak Çabuk'un çalışması genel sınır hattı üzerinden bir değerlendirme sunmakta, Karakilise ise ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır.

Hakan Kaya'nın "Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhat Sancağı: Bayezid (1578-1848)" adlı çalışmada Bayezid Sancağının idarî, askerî ve sosyal yapısı ayrıntılı biçimde incelenmektedir, Bayezid'in serhat kimliğini şekillendiren coğrafi, siyasi ve toplumsal unsurlara detaylı bir şekilde değerlendirilmiş. Çalışma kapsamlı olmasına rağmen, Karakilise Kazası özelinde ayrıntılı bir çalışmaya yer verilmemiştir. Kaya'nın araştırması Kazanın iç dinamiklerine doğrudan değinmemiştir.

Ayrıca Janet Klein "Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri" adlı eserinde Hamidiye Alaylarının kuruluşu, işleyişi ve 1908 sonrası dönüşümü ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Klein Hamidiye Alaylarını yalnızca askerî bir yapılanma değil aynı zamanda Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde merkezi otoriteyi güçlendirme, aşiretleri kontrol altına alma ve sınır bölgelerini koruma politikası çerçevesinde değerlendirilir. Bununla birlikte söz konusu çalışmada Karakilise için ayrıntılı bir değerlendirme bulunmamaktadır. Hamidiye Alaylarının faaliyet alanı içinde yer alan Karakilise, doğu sınırında önemli bir konuma sahip olmasına rağmen, Klein'in eseri Kazayı doğrudan incelememektedir.

Literatür değerlendirmesi sonucunda, Karakilise Kazasının idarî yapısı, idarî sınırları, askerî teşkilatlanması, Kazada meydana gelen gasp ve çete faaliyetleri, devletin bu faaliyetlere karşı yürüttüğü mücadeleler ile Kazanın sosyal, eğitim ve ekonomik yapısı üzerinde kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, mevcut çalışmanın Karakilise Kazası açısından özgün bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Ayrıca bu çalışmada kullanılan Osmanlı Arşivine ait birincil kaynaklar, ve şimdiye kadar literatürde sınırlı biçimde değerlendirilen verilerin yeniden incelenmesine olanak sağlamaktadır. Böylece Karakilise Kazasının idarî, askerî, ve sosyoekonomik yönlerini bütüncül biçimde ortaya koyan, ve alana yeni katkılar sunan özgün bir araştırmanın geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

E) Tarihte Karakilise Kazası

Karakilise Kazası tarihsel süreçte Şorbulak ve Şelve gibi adlarla anılmıştır (Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü). Kaza, sırasıyla, Karakilise ve Karaköse adlarını almıştır (Ağrı Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü). 1935 yılında ise Karaköse adı resmî olarak Ağrı şeklinde değiştirilmiştir (*Başkanlık Cumhuriyet Arşivi* 30-18-1-1, 54.33.16). Osmanlı Devleti sınırları içerisinde birçok yerleşim biriminde benzer yer adlarının bulunması, idarî karışıklıklara neden olmuştur. Bu karışıklıklardan biri de Bayezid Sancağına bağlı Karakilise Kazası özelinde yaşanmıştır (*DH.İD, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı* 97/25). Bayezid Mutasarrıfı Süleyman Efendi, bu soruna dikkat çekerek Erzurum Vilayetine gönderdiği telgrafta, Kaza isminin “ Muradiye ya da Yıldırım” olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Ardından, Dâhiliye Nezareti’ne çekilen ikinci telgrafta, Karakilise adının birçok Vilayet ve Sancağa bağlı yerleşim birimlerinde de kullanıldığı belirtilmiştir. Örneğin; Pasinler Kazasına bağlı Karakilise adlı bir nahiye, ayrıca Kızılkilise ve Karakilise adlarını taşıyan başka Kaza ve Sancakların bulunduğu ifade edilmiştir. Bu ad benzerliklerinin, resmî evrakların, telgrafların, postaların ve kargoların yanlış adreslere gitmesine ya da kaybolmasına neden olduğu belirtilmiş; Karakilise halkı da bu durumdan şikâyetçi olarak Dâhiliye Nezareti’ne başvuruda bulunmuştur. İsim benzerliklerinden kaynaklanan bu karışıklıkların, bölgedeki asayiş, emniyet ve idarî denetim faaliyetlerini aksattığı, ayrıca kamu hizmetlerinin etkilediği dile getirilmiştir. Tüm bu gerçekler ışığında, Bayezid Sancağına bağlı Karakilise Kazası adının değiştirilmesi için çeşitli teklifler sunulmuş olsa da, yapılan değerlendirmeler sonucunda isim değişikliği uygun görülmemiş ve bu talepler Dâhiliye Nezareti tarafından reddedilmiştir (*DH.İD, 97/25*).

Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Murat-Van Bölümü’nde bulunan Ağrı İran İslam Cumhuriyeti ile sınır komşusudur (Halaçoğlu 1988:193-203). Bugün Ağrı ili Eleşkirt, Doğubayazıt, Diyadin, Hamur, Patnos, Taşlıçay ve Tutak olmak üzere yedi ilçeden oluşmaktadır (Yazgan 2023:1). 11,099 km² yüzölçümüne sahip olan Ağrı karasal iklim özelliklerinin hâkim olduğu, yazların kurak ve sıcak, kışların ise sert ve uzun geçtiği bir coğrafyada yer almaktadır (İmar Kadastro Genel Müdürlüğü).

Meteorolojik verilere göre en fazla kar yağışı 1985 yılının Şubat ayında 225 cm olarak ölçülmüştür. 1945-2023 yılları arasında en düşük sıcaklık -45 C°, en yüksek sıcaklık +39 C° olmuştur (Meteoroloji Genel Müdürlüğü).

2020 yılı Adrese dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Ağrı'nın toplam nüfusu 535.435 kişidir (Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü). Aynı verilere göre il -1,752 gelişmişlik skoru ile Türkiye genelinde ekonomik gelişmişlik açısından 80. sırada yer almaktadır (Ağrı Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü 2021:20). İlde geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık ön planda olup, buna ek olarak mevsimlik inşaat işçiliği ve son yıllarda kurulan sınırlı sayıdaki fabrika ile istihdam sağlanmaktadır. Ağrı'da yaşayan halk, bu kısıtlı ekonomik imkânlar içerisinde yaşamını sürdürmektedir.

Karakilise Kazası, sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki transit geçiş güzergâhı üzerinde yer almıştır. Bu özelliği dolayısıyla Karakilise, tarih boyunca pek çok istila ve egemenlik mücadelesine sahne olmuş; Urartular, Medler, Persler, Büyük İskender ve ardılları Seleukoslar, Roma, Sasaniler, Selçuklular, Moğollar, Timur Devleti ve Osmanlılar gibi birçok büyük devletin hâkimiyeti altında kalmıştır (Ceylan 2016: 656). Bu durum, bölgenin zengin ve çok katmanlı bir tarihî geçmişe sahip olmasını sağlamıştır.

Karakilise'nin yer aldığı coğrafya, uzun bir süre boyunca Osmanlı ve Safevî/İran devletleri arasında süregelen nüfuz mücadelesinin de odak noktalarından biri olmuştur. Her iki devlet açısından stratejik öneme sahip olan bu bölge, özellikle Osmanlı Devleti için doğu sınırlarının güvenliği açısından hayati bir konumdaydı. Osmanlı'nın batıya yöneleceği herhangi bir askerî harekâta, doğudan gelecek bir tehdit ciddi bir risk oluşturmaktaydı. Bu stratejik tehlide son vermek isteyen Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında gerçekleştirdiği Çaldıran Seferi ile bölgeyi Osmanlı topraklarına katmaya çalışmış ancak tam olarak başarılı olamamıştır, bölge ancak 1578 yılında kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir (Kaya 2018: 26).

Bununla birlikte Ağrı, tarih boyunca jeopolitik konumunun bir sonucu olarak sık sık asayiş sorunlarına ve yıkımlara da sahne olmuştur. İran ve Rusya sınırında yer alması

sebebiyle çeşitli dönemlerde saldırılar, karışıklıklar ve isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında, 1926–1930 yılları arasında bağımsız bir Kürdistan kurma amacıyla başlatılan Ağrı İsyanları, yalnızca Türkiye içinde değil, aynı zamanda Türkiye–İran ilişkilerinde de diplomatik krizlere yol açmıştır (Yücer 2023: 315). Osmanlı arşiv kayıtlarında da bölgenin sık sık asayiş problemleri yaşadığı ve bu durumun halk üzerinde derin etkiler bıraktığına dair belgeler bulunmaktadır (*MF.İBT, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi* 236/58). Tarih boyunca birçok devletin ilgisini çeken Karakilise ve çevresi, jeopolitik önemini geçmişte olduğu gibi bugün de korumakta olup, gelecekte de bu özelliğini sürdürmesi beklenmektedir.

Karakilise Kazası konumu itibarıyla Osmanlı Devleti’nin doğu sınırlarında yer almaktaydı. Doğuda Rusya ve İran devletlerinin varlığı Kazanın stratejik önemini açıkça ortaya koymaktadır (Demir 2024:243). Nitekim bölgede meydana gelen her hadise doğrudan devletin varlığını ve otoritesini etkiliyordu. Rusya ve İran ile sınır komşusu olan Kaza Osmanlı Devleti için önem arz etmekteydi. Özellikle bölgenin çok etnik ve dinî yapısı meydana gelen hadiselerle uluslararası boyut kazandırmaktaydı. Bölgede Ermeni, Kürt ve Türk etnik grupların varlığı, Osmanlı Devleti’nin içinde barındırdığı çok kültürlü hayat tarzını yansıtmaktadır. Ancak çok etnikli yapı zamanla kronik sorunlara dönüşerek içinden çıkılmaz krizlere sebep olmuştur. Yetersiz altyapı merkeze uzak noktalarda idarî, adli ve mali aksamalara neden olmuştur. Özellikle göçebe aşiret yapılanması, merkezden gönderilen emir ve kararın tam olarak tatbik edilmesine engel olduğu gibi kaza merkezinde bulunan idarî kadronun başına buyruk hareket etmesine neden olmuştur (Tokmak 2017:98).

Rusya tarafındaki sınır hattının sürekli değişmesi ve İran ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları sonucunda denetim faaliyetleri zayıflamıştır (Kaya 2018:103). Bu durum asayiş problemlerine neden olarak; eşkıyalık, firar, gasp ve kaçakçılık gibi faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Bu atmosfer altında bölgede Ermeni çeteleri ortaya çıkmış, bu çetelerin faaliyetleri bölgede büyük güvenlik sorunlarına neden olmuştur. Rusya ve İran’ın örtülü desteğini alan Ermeni çetelerini durdurmak imkânsız bir hal almıştır. Yakalanan bazı çete üyelerinin üzerinde Rus yapımı kıyafet ve silahların olduğuna dair bilgiler arşiv kayıtlarında mevcuttur. 1890 yılından

itibaren kurulan Ermeni komiteleri bölgeyi uçuruma sürüklemiştir. Özellikle Karakilise’de bir takım Ermeni Kürt kıyafetlerine bürünerek eşkıyalık ve gasp gibi eylemlerde bulunarak Kürtleri ve Müslümanları karalamaya çalışmıştır (*Y.PRK.UM, Yıldız Perakende Evrak Umum Vilayetler Tahrirâtı, 33/54*). Bu gibi durumlar Kazada yaşayan Ermeniler ve Kürtler arasında düşmanlığa neden olmuştur. Bu iki etnik grup çeteler altında toplanarak mücadeleye başlamışlardır. Devlet yetkilileri meydana gelen olaylara müdahale etmeye çalışmıştır, ancak Ermenilerin sınır zafiyetinden yararlanarak Rusya’ya firar etmeleri, Kürtlerin göçebe aşiretlerden meydana gelmesi ve iletişimin uzun sürelerde gerçekleşmesi müdahale adımlarının başarısız olmasına neden olmuştur. 1891 yılında kurulan Hamidiye Hafif Süvari Alayları Ermeni-Kürt mücadelesinde kırılma noktası olmuştur. Hafif Süvari Alaylarının kurulması, devletin örtülü bir şekilde kendi tebaası olan Ermenileri düşman olarak gördüğü anlamına gelmektedir (Klein 2020:298).

1891 yılından itibaren bölgede yaşayan Kürtler, Ermeniler başta olmak üzere diğer etnik gruplara göre daha fazla siyasi imtiyaz elde etmişlerdir (Klein 2020:15). Meydana gelen hadiseler bölgede sosyal dengeleri bozarak, sistematik ve kitlesel göçlere neden olmuştur. Karakilise’de bulunan büyük Kürt aşiretleri bölgede devletin otoritesini engelleyecek güçlere sahip olabiliyordu (Tokmak 2017:97). Aşiretlerin kendi çıkarları uğurunda giriştikleri çatışmalar can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yaşadığı mali bunalımlar neticesinde ceza ve infaz alanlarında zayıflıklar meydana gelmiştir, bu durum suçların önüne geçilebilecek caydırıcı bir atmosferin oluşmasına engel olmuştur.

Meydana gelen hadiseler; eğitim, sağlık ve ekonomik açıdan birçok soruna neden olmuş, özellikle eğitim alanında yaşanan altyapı yetersizliği toplum içinde var olan eşitsizliği daha da derinleştirmiştir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgede eğitimin Türkçe yapılması insanların okuma ve yazma gibi temel eğitim haklarından mahrum kalmalarına neden olmuştur. Kaza ekonomik yaşantısının toprağa dayalı olması, hayvancılığın büyük Kürt aşiretlerinin tekelinde olması yoksulluğa neden olmuştur. İlkel tarım teknikleri, sağlıksız çalışma şartları ve olumsuz iklim şartları tarımsal üretimi zayıflatmıştır. Tarım üretiminin zayıf kalması hayvanların bahar mevsimi dışında zayıf ve sıska kalmasına neden olmaktadır. Elde edilen mahsul,

yetiştirilen hayvanların kalitesiz olması ve belirli bir borsanın olmaması üreticileri zor duruma düşürmekteydi. Gasp ve yağma gibi olaylar yabancı tüccar ve sermaye sahiplerinin bölgeye uğramasına engel olmuştur. Karakilise’de meydana gelen olumsuz olaylara rağmen, Osmanlı Devleti’nin reform çabaları ve bölgede yaşayan insanların dirençli yapısı Kazanın sosyal ve ekonomik hayatının devam etmesini sağlayarak günümüze birçok bilginin ulaşmasını sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARAKİLİSE KAZASININ İDARÎ YAPISI

1.1. Karakilise Kazasının İdarî Statüsü

Karakilise Kazası Osmanlı Devleti'nde Şelve ve Şorbulak isimleri ile köy statüsüne sahip bir yönetim birimi idi. Şorbulak'ın ne zaman köy olduğu net olarak bilinmemektedir. Karakilise 1834 yılında Bucak, (T.C Serhat Kalkınma Ajansı:2). 1855 tarihinde ise Kaza statüsünü kazanmıştır (Sezen 2017:422). Kaza statüsü kazanan Karakilise'ye birçok yerleşim yeri bağlanmış, böylece idarî açıdan genişleyerek önemli bir serhat yerleşim birimi haline gelmiştir. Bu bağlamda Karakilise Kazasına bağlı nahiyeler ve bu nahiyelere bağlı köyler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1. 1889-1899 Yılları Arasında Karakilise'ye Bağlı Yerleşim Birimleri
(Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1306-1317)

Tarih	Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	Toplam
1899	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1890	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1891	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1892	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1893	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1894	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1895	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1896	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1897	Bölükbaşı	19	Mengeser	19	Taşlıçay	18	56
1898	Karakilise	75	Mengeser	26	Hamur	54	155

	Kazası						
1899	Karakilise	75	Mengeser	26	Hamur	54	155

Yukarıdaki tablo 1889'dan 1899'a kadar geçen on yıllık süreç içinde Karakilise Kazasının idarî yapısını göstermektedir. 1898 yılı kayıtlarına göre Karakilise üç nahiye ve bunlara bağlı köylerden oluşuyordu. Bölükbaşı nahiyesi ve 19 köy, Mengeser nahiyesi 19 köy ve Taşlıçay nahiyesi ise 18 köy ile temsil edilmekteydi. Ancak 1898 yılından sonra idarî sınırlar yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde Karakilise'ye doğrudan bağlı köylerin sayısı önemli ölçüde artarak 75'e yükselmiştir. Bununla birlikte Mengeser nahiyesinin köy sayısı 26'ya çıkmış, Hamur nahiyesi ve bağlı 54 köy ayrıca yeni idarî yapıya dâhil edilmiştir. Bu değişiklikler Karakilise'nin bölgesel öneminin arttığını göstermektedir. Köy sayılarındaki artış ve yeni nahiyelerin kurulması Kazanın sadece coğrafi değil ekonomik ve toplumsal yönden de gelişmekte olduğunu ortaya koyar.

Tablo 2. 1900-1910 Yılları Arasında Karakilise'ye Bağlı Yerleşim Birimleri
(Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, Hicri 1318-1328)

Tarih	Kaza Merkezi	Köy	Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	Toplam
1900	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1901	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1902	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1903	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1904	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1905	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1906	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155

1907	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1908	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1909	Karakilise	75	Hamur	54	Mengeser	26	155
1910	Karakilise	27	Hamur	54	Mengeser	26	107

Yukarıdaki tablo 1900-1910 yılları arasında Karakilise'nin idarî yapısını göstermektedir. 1900-1910 yılları arasında Karakilise'nin idarî yapısı büyük ölçüde önceki dönemden devralınmış düzeni korumaktadır. 1900 yılı kayıtlarına göre, Karakilise Kazasına doğrudan 75 köy bağlıdır. Ayrıca Hamur nahiyesi ve 54 köy, Mengeser nahiyesi ise 26 köy ile Kazaya bağlıdır. 1910 yılı itibarıyla doğrudan Karakilise'ye bağlı köy sayısında düşüş gözlemlenmiştir. Bu yıl 27 köy doğrudan Karakilise'ye bağlı olarak kaydedilmiştir. Ancak Hamur ve Mengeser nahiyeleri önceki düzende olduğu gibi, sırasıyla 54 ve 26 köy ile Kaza merkezine bağlı kalmışlardır.

1.2. İdareciler

Yapılan incelemelere göre Karakilise Kazasının idarî kadroları, meclisleri ve idarecileri hakkında bilgilere ulaşılmıştır, bu kapsamda Kaza merkezinde bulunan idarî kadrolar, meclisler ve görevler aşağıda belirtilmiştir.

- İdarî kadrolar:

- Ambar Memuru: Devlet tarafından sonradan kullanılmak üzere gıda ve yedek malzemelerin muhafaza edildiği depo sorumlusudur (Öztürk:167).
- Aşar ve Ağnam İdaresi: Hayvan ve tarım arazileri üzerinden vergi toplayan idaredir (Demirel 2020:22).
- Azâ-yı Tabiye: Bidayet mahkemesinin daimi üyesidir, mahkemeye sunulan delilleri değerlendirir.
- Azâ-yı Münthabe: Halk tarafından seçilmiş üyelerdir.
- Azâ-yı Mülazım: Bidayet mahkemelerinde asıl kadro bekleyen adaylardır.
- Beledi İşler Reisi: Kazanın Belediye işlerinden sorumludur.
- Duyun-ı Umûmiye: Osmanlı Devleti uzun savaşlardan sonra mali olarak iflas etmiştir. Mali zorluklar neticesinde Avrupalı devletlerden borç alınmıştır,

Osmanlı dış borçları ödeyemez hale gelince alacaklı devletler borçlarını tahsil etmek üzere baskı kurmuştur. Diplomatik baskıların sonucunda 1881 yılında dış borçların ödenmesi için Muharrem Kararnamesiyle, Duyûn-ı Umumiye idaresi kurulmuştur (Adiloğlu, Yücel 2021:73).

- Haberleşme Memuru: Devletin merkez taşra arasındaki haberleşmesini sağlayan görevlidir.
- İcra İdaresi: Denetim kurumudur.
- Kaymakam: Merkezden atanan en üst düzey yöneticidir, Kazalar 1871 yılından itibaren günümüze kadar Kaymakamlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Akyıldız 2018:76).
- Mal Müdürü: Mali işlerden sorumludur.
- Müddeiumumî Muavini: Savcı Yardımcısı (Turan 2022:307).
- Müstantik Muavini: Müstantik (Sorgu) Hâkimi yardımcısıdır. Görevi suçluların itiraflarını detaylı bir şekilde yazıp, suçunu ispat etmektir (Ülker 2024:47).
- Naib: Osmanlı Devleti'nde Hukuki işlerden sorumlu olan kişidir (Kayar 2020:196).
- Nüfus Kalemî: Arazi yoklaması yapan ve bu arazilerin vergilerini belirleyen idarî birimdir (Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü).
- Posta ve Telgraf İdaresi: 1871 yılında kurulan idare, tüm haberleşme hizmetlerini tek çatı altında toplayarak; askeri, idarî ve ticari haberleşmeyi sağlamıştır (Engür 2023:3).
- Sandık Emîni: Maliye ve vergi işlerinden sorumludur (Akin 2024:928).
- Reji Müdürü: 1883 tarihinde Osmanlı Devleti'nde tütün ve üretim ve mamullerinin denetim altına alınması için, Reji şirketi kurulmuştur. Kazalarda tütün üretim ve tüketiminin vergilendirme işi Reji müdürü tarafından yürütülmektedir (Tanık 2024:165).
- Rûsumat Memuru: Gümrük memurudur, ithalat ve ihracatı denetleyerek vergilendirme işlerini yürütmektedir (Çelik 2015:1006).
- Tahrirat Kâtibi: Kaymakamların denetiminde görev yapan yazı işleri müdürüdür.
- Tapu Kâtibi: Sancak ve Kazalarda tapu işlemlerini kayıt altına alan görevlidir (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü).
- Vukuat Kâtibi: Mahkemede verilen kararları kayıt altına alan görevlidir

-Kazada bulunan meclis ve mahkemeler:

- Bidayet Mahkemesi: Ticari davalara bakan mahkemelerdir (Günay 2014:99).
- İdare Meclisi: Kazada denetimi sağlayan kurumdur (Yılmaz 2014:272).
- Şer'iyeye Mahkemesi: Osmanlı Devleti'nde etnik ve dinî ayrım olmadan Hukuki davaların bakıldığı mahkemelerdir (Uğur 2010:8-11).

19. yüzyılın sonarından 20. yüzyılın başlarına kadar Karakilise Kazası, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı içinde yer alan önemli bir idarî birim olarak dikkat çekmektedir. Bu süreç imparatorluğun son yarım yüzyılına ve Cumhuriyetin ilk yıllarına denk geldiğinden, yalnızca bölgesel değil aynı zamanda imparatorluk çapında idarî, sosyal ve siyasal dönüşümlerin de yansımalarını bünyesinde barındırmaktadır.

1870 yılından 1901 yılına kadar olan kayıtlarda, idarî kadroda Ermeni kökenli isimlerin varlığı özellikle dikkat çekmektedir. Bu durum Osmanlı'da gayrimüslim unsurların idarî kadrolarda yer alabildiğini, yani devlet hizmetinde Müslümanlarla birlikte görev alabildiklerini göstermektedir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarsında Osmanlı Devleti millet sistemi çerçevesinde gayrimüslimlere hem idarî hem de siyasî alanlarda kısıtlı da olsa idarî kadrolarda görev hakkı tanımıştır. Bu durum Karakilise gibi çok etnikli ve çok dinli bölgelerde görünür hale gelmiştir. Ancak 20. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde siyasal ve toplumsal değişimler meydana gelmiştir. Özellikle Ermeni meselesinin Berlin anlaşmasıyla uluslararası bir sorun haline gelmesi ve Doğu Vilayetlerinde meydana gelen ayaklanma ve çatışmalar merkezi politikaların daha da kuvvetlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Karakilise Kazasında 1901 yılından itibaren idarî alanda Ermeni isimlerinin bulunmaması bir kırılma noktasının başlangıcı olmuştur. Ayrıca 1901 sonrası salname kayıtlarında idarî kadroların daha sınırlı ve kısıtlı bir şekilde kaydedilmesi dönemin politikalarıyla ilişkilendirilebilir. Önceki yıllarda ayrıntılı olarak verilen idarî görevler, bu tarihten itibaren daha yüzeysel aktarılmış, bazı memuriyetlerin isimleri kayıt altına alınmamıştır. Bu çerçevede Karakilise Kazasına ait idarî kadrolar ve yöneticiler, yıllara göre şu şekilde kaydedilmiştir.

1870 yılı Karakilise idarî kadrosu şu şekildedir; Kaymakam Mehmet Bey olup, onunla birlikte görev yapan Naib Bekri Efendi, Mal müdürü Yusuf Efendi ve Sandık emini Hoca Kiğrok Kazanın idarî ve ekonomik mekanizmanın temelini oluşturmuşlardır. Kaza Birinci İdare Meclis başkanlığı görevini Kaymakam Mehmet Bey yürütmüştür, meclis azaları arasında Serdar Ağa ve Markar Ağa yer almıştır. Kâtiplik görevinde ise Mehmet Efendi vardır. Kaza İkinci İdare Meclis başkanlığı

görevini Naib Bekri Efendi üstlenmiş, meclis üyeleri ise Ali Ağa ve Akbaya Ağadır. Kâtiplik görevi ise Mirzan Efendi tarafından icra edilmiştir. (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1287, s.90).

1871 yılına gelindiğinde Karakilise idarî kadrosunda bir önceki yıla göre dikkat çekici değişiklikler meydana gelmiştir. Kaymakamlık görevini Abdülaziz Efendi üstlenmiş, Naiblik kadrosunda Hüseyin Hilmi Efendi yer almıştır. Mal Müdürü yine Yusuf Efendi olup, Sandık eminliği görevi Kesbar Ağa yürütmüştür. Kaza birinci idare meclis başkanlığını Kaymakam Abdülaziz Efendi yaparken, meclis azaları arasında Abdussamed Efendi, Esadullah Efendi, Hüseyin Hilmi Efendi, Yusuf Ağa, Manuk Ağa ve Parsih Ağa bulunmaktadır. Kâtiplik görevi ise Arslan Efendi tarafından yürütülmüştür. Kaza ikinci idare meclis başkanlığı görevi Naib Hüseyin Hilmi Efendiye verilmiş, meclis azaları arasında Ali Ağa, Evliya Ağa, Serdar Ağa ve Markar Ağa yer almıştır. Kâtiplik görevini ise Sadık Efendi üstlenmiştir (Salmam-î Vilayet-î Erzurum, 1288, s.88).

1872 yılı Karakilise idarî kadrosunda Kaymakamlık görevini yine Abdülaziz Efendi, Naiblik görevini ise Hüseyin Hilmi Efendi yürütmüştür. Mal müdürlüğü görevi Ali Efendi üstelenirken, Sandık eminliği görevini ise Kesbar Ağa yürütmüştür. Kaza birinci idare meclis başkanlığı Kaymakam Abdülaziz tarafından sürdürülmüştür. Meclis azaları, arasında Abdussamed Efendi, Ali Efendi, Hüseyin Hilmi Efendi, Parsih Ağa, Samidah Ağa ve Manuk Ağa yer almış, kâtiplik görevi ise Arslan Efendi icra etmiştir. Kaza ikinci idare meclis üyesi başkanı Naib Hüseyin Hilmi Efendi olurken, azalık görevlerinde Evliya Ağa, Ali Ağa, Serdar Ağa ve Markar Ağa bulunmuş, kâtiplik görevi ise Sadık Efendi tarafından yürütülmüştür (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1289, s.90).

1873 yılı itibariyle Karakilise idarî yapısında bazı değişiklikler görülmektedir. Kaymakamlık görevini İsmail Efendi üstelenirken, Naiblik görevine Hüseyin Efendi devam etmiştir. Mal müdürlüğü görevinde Ali Efendi kalırken, Sandık eminliği görevi Kesbar Ağa tarafından yürütülmüştür. Kaza birinci idare meclis başkanlığı görevi Kaymakam İsmail Efendi tarafından yürütülürken, Hüseyin Efendi Naiblik görevine devam etmiştir. Mal müdürlüğü görevi Ali Efendi'de kalırken, Sandık eminliği Kesbar Ağa tarafından yürütülmüştür. Kaza birinci idare meclis başkanlığı

görevi Kaymakam İsmail Efendi'ye ait olup, meclis azaları Ali Efendi, Hüseyin Efendi ve Sadullah Ağa'dan oluşmuş, kâtiplik görevini Arslan Efendi icra etmiştir. Kaza ikinci idare meclis başkanı Naib Hüseyin Efendi olarak belirlenmiş, azalar arasında Evliya Ağa, Serdar Ağa ve Markisar Ağa yer almış, kâtiplik görevi ise Sadık Efendi tarafından yürütülmüştür (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1290, s.98).

1874 yılı itibariyle Karakilise Kazasının idarî yapısı, önceki yıllardaki kadro tarafından idare edildiği görülmektedir. Kaymakamlık görevini İsmail Efendi yürütmüş, Naiblik görevi Hüseyin Efendi tarafından devam ettirilmiştir. Mal müdürlüğü Ali Efendi'de kalırken, Sandık eminliği Ermeni kökenli Kesbar Ağa tarafından yürütülmüştür. Kaza birinci idare meclis başkanlığını Kaymakam İsmail Efendi yürütmektedir. Meclis azaları Abdussamed Efendi, Ali Efendi, Hüseyin Efendi, Sadullah Ağa, Parsih ve Manuk Ağadan oluşmuş, kâtiplik görevini Arslan Efendi yürütmüştür. Kaza ikinci idare meclis başkanı Naib Hüseyin Efendi olarak belirlenmiş, azalar arasında Evliya Ağa, Serdar Ağa ve Markar Ağa yer alırken, kâtiplik görevi sadık Efendi tarafından yürütülmüştür (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1291, s.68).

1875 yılında Karakilise Kazasının idarî kadrosunda bazı değişiklikler dikkat çekmektedir. Kaymakamlık görevinde İsmail Hakkı Efendi, Naiblik görevinde ise Hüseyin Efendi kalmaya devam etmiştir. Mal müdürlüğüne Şükrü Efendi, Sandık eminliğine Derviş İbrahim Efendi getirilmiştir. En önemli değişikliklerden biri Sandık eminliği görevinde meydana gelmiştir, 1870-1874 yılları arasında Sandık eminliği görevi Ermeni kökenliler yürütürken, 1875 yılında Müslüman bir isim tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Kaza birinci idare meclis başkanlığını Kaymakam İsmail Hakkı Efendi yürütmeye devam etmiştir. Meclis azaları Hüseyin Efendi ve Şükrü Efendi'dir; ayrıca azâ-yı müntehave olarak Abdussamed Efendi, Esat Efendi, Mustafa Ağa ve Ohannes ağa görev almıştır. Kaza ikinci idare meclis başkanlığı görevinde Hüseyin Efendi kalmaya devam etmiş, azalar arasında Abdullah Ağa, Ali Ağa ve Simon Efendi yer almıştır. Kâtiplik görevini Sadık Efendi, Tapu kâtipliği görevini ise Kesbar Efendi üstlenmiştir (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1292, s.109).

1876 yılı itibariyle Karakilise Kazasının idarî yapısı hem önceki yılların devamı hem de bazı yeni düzenlemeleri göstermektedir. Kaymakamlık görevini İsmail Hakkı Efendi sürdürürken, Naiblik görevine ise Ömer Efendi getirilmiştir. Mal müdürlüğü Şükrü Efendi'de kalmış, Sandık eminliği Derviş İbrahim Efendi tarafından yürütülmüştür. Kaza birinci idare meclis başkanlığı Kaymakam İsmail Hakkı Efendi tarafından yürütülmüş, azâ-yı tabiye olarak Derviş İbrahim Efendi, Ömer Efendi ve Şükrü Efendi görev almıştır. Azâ-yı müntehave kadrosunda Abdurrahman Efendi, Esadullah Ağa, Mustafa Ağa ve Ohannes Ağa bulunmuştur. Kaza ikinci idare meclis başkanlığı görevini Naib Ömer Efendi yürütmüş, azalar arasında Abdullah Veli Ağa, Ali Ağa ve Simon Ağa bulunmuştur. İdare kâtipliği Arslan Efendi tarafından yürütülmüş, Vukuat kâtipliği Mehmet Efendi, Tapu kâtipliği ise Kesbar Efendi tarafından icra edilmiştir. İkinci idare meclis kâtipliği görevini Sadık Efendi üstlenmiştir (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1293, s.92). 1877-1881 yılları arasındaki süreçte Karakilise Kazası idarî kayıtlarına ulaşamamıştır, ancak bu boşluğun ardından 1881 yılı kayıtlarıyla idarî yapı yeniden takip edilebilmektedir.

1881 yılında Karakilise Kazası idarî teşkilatında hem yeni isimlerin hem de yeni görev alanlarının öne çıktığı görülmektedir. Kaymakamlık görevini İbrahim Necati Efendi üstlenmiş, Naiblik görevinde ise Muhammed İslam Efendi yer almıştır. Mal müdürlüğü Hasan Tahsin Efendi, Sandık eminliği Mahmut Efendi tarafından yürütülmüştür. Kaza idare meclisi başkanlığını Kaymakam İbrahim Necati Efendi yürütmektedir. Meclis azaları arasında Ali Ağa, Hasan Tahsin Efendi ve Muhammed İslam Efendi vardır. Azâ-yı müntehave olarak Şeyh Abdal Ağa ve Sirob Ağa görev yapmıştır. Tahrirat kâtipliği Miraz bey tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde yargı mekanizması kayda değer şekilde şekillenmiştir. Bidayet mahkemesi reisi Muhammed İslam Efendi'dir, mahkeme azaları arasında ise sadece Abdullah Fehmi Efendi yer almıştır. Müstantik muavenatı görevini Şamil Efendi yürütmüş, birinci kâtiplik görevinde Arslan Efendi, ikinci kâtiplik görevinde ise Han Papa Efendi yer almıştır. İcra idaresinde Manuk Ağa, aşar ve ağnam idare memuriyetini Sait Efendi, baş kâtiplik görevini Yunus Efendi, yazıcı kâtipliği Yusuf Efendi, yazıcı memurluğu ise Kesbar Efendi üstlenmiştir. Bu yapı 1876 yılından sonra uzun bir boşluğun ardından 1881 kayıtlarıyla birlikte idarî, adlî ve ekonomik mekanizmanın

daha ayrıntılı bir şekilde örgütlendiği görülmektedir (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1299, s.118).

1881'den 1885 yılına kadar Karakilise idarî kadro kayıtlarına ulaşılammış, ancak 1886 yılına gelindiğinde Karakilise idarî yapısı yeniden takip edilebilir hale gelmiştir. 1881'den sonraki boşluğun ardından Kaymakamlık görevini Yaşar Zühtü Efendi üstlenmiş, Naiblik görevinde Ali Rıza Efendi yer almıştır. Mal müdürü Kasım Efendi olurken, Tahrirat kâtipliğini Tevfik Efendi, Sandık eminliğini ise Arslan Efendi yürütmüştür. Kaza idare meclisi başkanlığını Kaymakam Yaşar Zühtü Efendi üstlenmiş, azâ-yı müntehave olarak Ali Ağa, Şeyh Abdal Ağa, Artup Ağa ve Habur Ağa görev yapmıştır. Adli teşkilat aynı yıl belirgin bir şekilde örgütlenmiştir. Bidayet mahkemesi reisliğini Ali Rıza Efendi yürütürken, Bidayet mahkemesi meclis azaları arasında Ali Ağa, Hacı Ağa, Mahmut Yusuf Ağa ve Ermeni kökenli Krimyan Ağa ve Manuk Ağa yer almıştır. Ayrıca Menafiaat sandığında Arslan Efendi, Mahmut Efendi ve Artin Ağa görev almıştır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1304, s.392). Bu tablo Karakilise Kazasında 1881'den sonra idarî kayıtların kesintiye uğradığını ancak 1886'da hem idarî hem de adli mekanizmanın yeniden kayıt altına alındığını göstermektedir.

1892 yılı kayıtları, Karakilise Kazasının idarî teşkilatında hem çeşitlilik hem de görev alanlarının genişliği açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde Kaymakamlık görevini Mehmet Şerif Efendi yürütmüş, Naiblik makamında İbrahim Ethem Efendi bulunmuştur. Mal müdürü Abdullah Efendi, müdür yardımcısı ise Ahmet Efendi'dir. Tahrirat kâtipliği Mustafa Haşim Efendi tarafından yürütülürken, Sandık eminliği görevi Halil Sabri Efendiye aittir. Kaza idare meclisinin başkanlığını Kaymakam Mehmet Şerif Efendi üstlenmiş, azâ-yı tabiye arasında Mustafa Haşim Efendi, İbrahim Ethem Efendi ve Karyet Efendi görev yapmıştır. Ayrıca mürhass vekili Abdullah Efendi olmuştur. Azâ-yı müntehave kısmında Ali Ağa, Şeyh Abdal Ağa, Artin Ağa ve Krimyan Ağa görev almıştır. Adli yapıda ise Bidayet mahkeme reisliği İbrahim Ethem Efendiye verilmiş, başkâtiplik görevini Şamil Efendi, ikinci kâtiplik görevini Yunus Efendi üstlenmiştir. Azâ-yı mülazımlık Hasan Efendi'ye verilirken, müstantik yardımcılığı görevi ise İbrahim Efendi'ye verilmiştir. Nüfus kalemi memuru Mehmet Vasfi Efendi'dir, telgraf ve posta idaresinde Rıza Efendi

görev yaparken yardımcısı ise Mehmet Efendi olmuştur. Banka kâtipliği Derviş Efendiye ait olup, Belediye reisliği Abbas Efendi tarafından icra edilmiştir. Ayrıca Duyun-ı Umûmiye müdürlüğü Kasım Efendi, Reji müdürlüğü Vehbi Efendi, Rûsumat (gümrük memurluğu) ise Fazıl Efendi tarafından yürütülmüştür. 1892 yılı itibarıyla Karakilise'nin idarî yapısı; Osmanlı Devleti'nin merkezden taşranın en ücra noktasına kadar idarî, mali ve iktisadi kontrolünü güçlendirme çabasının somut bir örneğidir (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1310, s.188-189).

1892 yılına ait kayıtların ardından 1893 yılına dair bir idarî kadro kaydına ulaşılmamıştır. Ancak 1894 yılına gelindiğinde Karakilise'nin idarî ve adli teşkilatı yeniden ayrıntılı bir şekilde kayda geçirilmiştir. 1894 yılı kayıtları, Karakilise Kazasının idarî teşkilatının daha da gelişmiş olduğunu göstermektedir. Kaymakamlık görevini Süleyman Efendi üstlenmiş, Naiblik görevi ise Abdullah Efendiye verilmiştir. Mal müdürü Mustafa Tevfik Efendi olurken, müdür yardımcılığı Hüseyin Efendi tarafından yürütülmüştür. Tahrirat kâtipliğinde Mustafa Haşim Efendi, Sandık emniyetinde Mehmet Sabri Efendi görev almıştır. Kaza idare meclis başkanlığını Kaymakam Süleyman Efendi yürütmüş, azâ-yı tabiye arasında Mustafa Haşim Efendi, Mustafa Tevfik Efendi ve Karbet Efendi yer almıştır. Azâ-yı müntehave olarak Abbas Efendi, Ali Bey, Agop Ağa ve Artin Ağa görev almıştır. Adli yapılanmada bidayet mahkeme reisliği Mustafa Tevfik Efendi'ye verilmiş, mahkeme azaları arasında İbrahim Efendi ve Krimyan Ağa bulunmaktadır. Başkâtiplik görevi Şamil Efendi'ye, ikinci kâtiplik görevi ise Şems Alaaddin Efendi'ye verilmiştir. Ayrıca müstantik yardımcılığı İbrahim Efendi'ye aittir. Şer'i mahkeme kâtibi Abdullah Efendi'dir. Mülkî ve idarî görevler dışında farklı alanlarda memuriyet kadrolarının ihdas edildiği görülmektedir. Nüfus memuru Mehmet Vasfi Efendi, kâtiibi ise Cemal Efendi'dir. Karakilise Ziraat Bankası şube müdürlüğü muhasebe kâtibi Derviş Efendi'dir. Posta ve telgraf idaresinde Abdullah Efendi Müdür, Mehmet Efendi ise haberleşme memuru olarak görev yapmıştır. Belediye reisi Mahmut Efendi'dir, polis amirliği görevini Mehmet Haşim Efendi yürütmüştür (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1313, s.244-245).

1895 yılına ait kayıtlar, Karakilise Kazasının idarî teşkilatında 1894'e oluşan idarî kadronun devam ettiğini ve bazı görevlerde sürekliliğin korunduğunu

göstermektedir. Kaymakam Süleyman Efendi'nin görevi devam ederken, Naiblik görevinde Mustafa Tevfik Efendinin yer aldığı ve Mal müdürlüğüne Abdullah Efendi'nin getirildiği görülmektedir. Tahrirat kâtibi olarak Mustafa Haşım Efendi'nin hem 1892 hem de 1894 kayıtlarında yer alması, bürokraside tecrübenin aktarılmasında önemli bir süreklilik sağlandığını ortaya koymaktadır. Kaza idare meclisinde yine Naib Süleyman Efendi başkanlık yaparken, azâ-yı tabiye olarak Mustafa Haşım Efendi, Mustafa Tevfik Efendi ve Karbet Ağa görev almıştır. Azâ-yı müntehave üyeleri ise Abbas Efendi, Ali Bey, Agop Ağa ve Artin Ağa gibi farklı etnik yapıları temsil eden isimlerden oluşmuştur. Mürhass vekillliğini Abdullah Efendi yürütmüştür. Bidayet mahkemesinde başkanlık görevini Mustafa Tevfik Efendi üstlenmiş, üyeliklerde Hacı İbrahim Efendi ve Krimyan Ağa yer almıştır. Başkâtip Şamil Efendi, ikinci kâtip ise Şemseddin Efendi'dir. Müstantik muavinliği görevini İbrahim Efendi yürütmüştür. Hükümeti Şeri'ye memuru Abdullah Efendi'nin kayıtlarda bulunması, şer'i ve idarî işlerin bir bütün olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Nüfus memuru Mehmet Vasfi Efendi ve kâtip Cemal Efendi'dir. Ziraat Bankası muhasebe kâtipliği görevini Derviş Efendi icra etmiştir. Posta ve telgraf teşkilatı müdürlüğünü Abdülhadi Efendi, haberleşme memurluğunu ise Mehmet Efendi yürütmüştür. Belediye Reisi olarak Mahmut Efendi, polis amiri olarak Mehmet Haşım Efendi görev almıştır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1313, s.244-245).

1897 yılı kayıtlarına bakıldığında Karakilise Kazasının idarî yapısında yeni görevlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Kaymakamlık görevine İbrahim Necati Efendi'nin getirilmesi, Kazanın üst düzey temsilcisinin değiştiği görülmektedir, Naiblik görevine ise İbrahim Efendi getirilmiştir. Mal müdürlüğü görevinde Halil Sabri Efendi bulunurken, Tahrirat kâtibi olarak Abdullah Efendi görev yapmıştır. Kaza idare meclis reisi Kaymakam İbrahim Necati Efendi'dir, azâ-yı tabiye arsında Abdullah Efendi, Halil Sabri Efendi ve İbrahim Efendi görev yapmıştır. Azâ-yı müntehave üyeleri arasında Abbas Efendi'nin yanı sıra Agop Ağa, Artin Ağa ve Sason Efendi olmak üzere üç Ermeni kökenlinin bulunması dikkat çekicidir. Bidayet mahkeme reisliğini yine İbrahim Efendi üstlenmiş, üyeler arasında Hacı İbrahim Efendi ve Krimyan Ağa yer almaktadır. Bidayet mahkemesinde başkâtip Şamil Efendi, ikinci olarak kâtip Şemseddin Efendi görev yapmıştır. Müstantik muavini

olarak Yine İbrahim Efendi'nin görev alması, yargı kadrosunda tecrübeye önem verildiğini göstermektedir.

Halil Sabri Efendi Mal müdürü olarak görev yaparken, müdür yardımcısı olarak Hüseyin Efendi kayıtlara geçmiştir. Sandık emini ise Mehmet Hurşit Efendi olmuştur. Ekonomik alanda, Ziraat Bankası muhasebe kâtipliğinde Derviş Efendi kalmaya devam etmiştir. Nüfus memuru Mehmet Vasfi Efendi iken, müdür yardımcısı Cemal Efendi'dir. Tapu kâtiibi olarak Yusuf Efendi kayıtlara geçmiştir. Belediye reisi Mehmet Efendi'dir, belediye meclis azaları arasında ise Abdurrezak Efendi, Hüseyin Efendi ve Agop Ağa yer almıştır. Kaza merkezinde asayiş ve güvenlik alanında dikkat çekici bir gelişme yaşanmıştır; üçüncü komiser Sıtkı Efendi ve polis memuru Murat Bey'in yanında Diğışa Ağa da polis olmuştur, bu durum Karakilise'de çeşitli etnik grupların her alanda idarî yapıya dâhil edildiğini göstermektedir (Salname-î Vilayet-î Erzurum, s.241-245).

1899 yılı kayıtları, Karakilise Kazasının idarî yapısında bazı boşlukların yanı sıra sürekliliğin de devam ettiğini göstermektedir. Bu yılın en dikkat çekici yönü, Kazanın en üst makamı olmasına rağmen Kaymakam isminin bulunmamasıdır. Yargı ve mali kadrolarda düzenli bir devamlılık görülmektedir. Naiblik görevinde İbrahim Hakkı Efendi yer alırken, Mal müdürü olarak Halil Sabri Efendi görevine devam etmiştir. Tahrirat kâtiibi görevine Abdullah Efendi devam etmiştir. Bu dönemde kaza idare meclisinin reisi yoktur, idare meclisinde azâ-yı tabiye arasında Abdullah Efendi, Halil Sabri Efendi, ve İbrahim Hakkı Efendi bulunmuş; müntehave üyeler arasında Emir Arslan Efendi, Harun Ağa, ve Agop Ağa yer almıştır. Bidayet mahkemesinde reislik görevini İbrahim Hakkı Efendi üstlenmiş, üyeler arasında Abbas Efendi ve Ohannes Ağa yer almıştır. Bidayet mahkemesinde başkâtip Şamil Efendi ve ikinci kâtip İbrahim Hakkı Efendi olmuştur. Mali idarede Halil Sabri Efendi'nin yanı sıra müdür yardımcısı Hüseyin Efendi görev almış, Sandık Emmini olarak Mehmet Efendi görev almıştır. Ziraat Bankası'nda muhasebe kâtiibi olarak Derviş Efendi görevine devam etmiş, banka azaları arasında Kalost Ağa ve Seyad Ağa bulunmuştur, bu durum bankacılık sektöründe Ermeni kökenlilerin daha fazla görev aldığını göstermektedir.

Nüfus işlerinde Mehmet Vasfi Efendi ve nüfus kâtibi Cemal Efendi, tapu işlerinde ise Yusuf Efendi görev almıştır. Belediye reisliği görevini Kasım Efendi yürütürken, belediye meclis azaları arasında Abdurrezak Efendi, Hüseyin Ağa ve Agop Ağa yer almıştır. Asayiş kısmında ise 1897 yılından itibaren başlayan kurumsallaşmanın devam ettiği görülmektedir. Üçüncü komiser Sıtkı Efendi'nin yanı sıra polis memuru Murat Efendi'nin yanında Müsterik Efendi'nin polis olması, kazada çeşitli etnik yapıların görev almaya devam ettiğini göstermektedir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1317, s.270-271).

1900 yılı Karakilise kayıtları, bir önceki yılın idarî yapısındaki sürekliliği korumakla birlikte, kaymakam isminin yine kayıtlara geçmemesi dikkat çekicidir. 1899 yılında olduğu gibi Kaymakamlık makamında bir belirsizlik görülmektedir. Yargı alanında Naib İbrahim Hakkı Efendi ve Bidayet mahkeme reisi olarak aynı isim görevini sürdürmüş, mahkeme azaları ise Abbas Efendi ve Ohannes Ağa'dan oluşmuştur. Kâtiplik görevlerinde başkâtip Şamil Efendi ve ikinci kâtip olarak yine İbrahim Hakkı Efendi bulunmuştur. Mali idarede Halil Sabri Efendi mal müdürü olarak, Hüseyin Efendi ise müdür yardımcısı olarak görev yapmış, sandık emini görevine Mehmet Efendi devam etmiştir.

Ziraat Bankası'nda muhasebeci kâtibi yine Derviş Efendi olup, banka azaları Kalost Ağa ve Seyad Ağadır. Nüfus memuru Mehmet Vasfi Efendi, ve Memur kâtibi Cemal Efendi, tapu işlerinde Yusuf Efendi görevlerini sürdürmüştür. Belediye reisliğinde Kasım Efendi bulunurken, belediye meclisinde Abdurrezak Efendi, Hüseyin Efendi ve Agop Ağa yer almıştır. Asayiş alanında ise üçüncü komiser Sıtkı Efendi, polis memurları Murat Efendi ve Sertak Efendi görev almıştır (Salname-i Vilayet-i Erzurum, s.386-387).

1901 yılı Karakilise idarî kadrosu, 19. yüzyılın sonlarında oluşan taşra idarî yapısının artık oldukça kurumsallaştığını ve görevlerini belirli kişiler arasında süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde Kaymakamlık görevinde İbrahim Necati Efendi yer almaktadır. Naiblik görevini Mehmet Fahrettin Efendi üstlenmiş, aynı zamanda bidayet mahkeme reisi olarak görev yapmıştır. Bidayet mahkeme azaları Hacı İbrahim Efendi ve Akub Ağa'dan oluşurken, başkâtiplikte Şamil Efendi, ikinci kâtiplikte ise Müfit Şerif Efendi yer almıştır. Mali idarede Halil

Sabri Efendi'nin Mal müdürü olarak uzun süredir devam eden görevi sürmüştür, müdür yardımcılığına Mustafa Efendi atanmıştır. Sandık emini Abdullah Efendi ve Ambar memuru Kasım Efendi ile mali yönetim daha geniş bir kadroyla yürütülmüştür. Ziraat Bankası'nda Seyad Ağa şube reisi olurken, muhasebe kâtibi Derviş Efendi, banka azası Kalost Ağa ve tahsilat memuru İbrahim Efendi görev yapmıştır.

Nüfus işlerinde Mehmet Vasfi Efendi ve kâtibi Kemal Efendi, tapu işlerinde Yusuf Efendi görevlerini sürdürmüştür. Belediye reisi Kasım Efendi olup, belediye meclis üyeleri arasında Abdurrezak Efendi, Hüseyin Efendi ve Agop Ağa bulunmaktadır. Asayişte polis teşkilatı düzenini korumaya devam etmiştir. Polis amiri üçüncü komiser İskender Sıtkı Efendi, polis memurları Murat Efendi ve Sertak Efendi görevde kalmıştır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1318, s.386-387).

1902 yılına gelindiğinde Karakilise idarî kadro kayıtlarında geniş bir daralma olduğu görülmektedir, 1901 yılında Kaymakamdan polis amirliğine kadar geniş bir idarî yapılanma kayıtlara geçmişken, 1902 yılına gelindiğinde yalnızca Kaymakam İbrahim Ethem Efendi ile Naib Mehmet Fahrettin Efendi'nin isimleri kayıt altına alındı görülmektedir (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1320, s.665).

1903 yılında Kaymakamlık görevine Mehmet Hilmi Efendi atanmış, Naiblik görevi ise İbrahim Hakkı Efendi tarafından yürütülmüştür (Salname-î Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,1321,s.715). 1904 yılı kayıtlarında Karakilise idarî kadrosunda sadece Naib İbrahim Hakkı Efendi hakkında bilgi vardır (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1322, s.729). 1905 yılına gelindiğinde Karakilise Kaymakamlığına Mehmet Behçet Efendi atanmış, Naiblik görevini ise İsmail Hakkı Efendi üstlenmiştir (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1323, s.801).

1902 yılından itibaren Karakilise idarî kadrolarında değişim süreci başlamıştır. Önceki yıllarda idarî kadrolarda görev yapanlar, özellikle Kaymakam ve Naibler birkaç yıl boyunca görevlerini sürdürürken, bu tarihten itibaren her yıl üst kadrolarda rotasyon uygulanmaya başlanmıştır. 1902'den 1906 yılına kadar olan kayıtlar bu durumu doğrulamaktadır. Bu çerçevede 1906 yılında Kaymakamlık görevine Osman Lütfü Efendi, Naiblik grevine ise İsmail Hakkı Efendi atanmıştır (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1324, s.865).

1907 yılına gelindiğinde Karakilise Kazasında Kaymakamlık görevine Süleyman Necmi Bey, Naiblik görevine ise Hasan Necmettin Efendi atanmıştır. Bu durum, 1902 yılından itibaren belirginleşen idarî değişim sürecinin devam ettiğini göstermektedir (Salname-î Devlet-î Aliyyei Osmaniyye, 1325, s.861). 1908 yılında Karakilise Kazasında Kaymakamlık görevini Şevket Efendi yürütmüş, Naiblik ve aynı zamanda Bidayet mahkeme reisliği görevini Mustafa Zühtü Efendi üstlenmiştir. Bunun yanında Müddeiumumi muavini olarak İlyas Vasfi Efendi'nin kayıtlarda yer alması, idarî ve adli teşkilatlanmada çeşitlenmenin başladığını göstermektedir (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1326, s.510). 1910 yılına gelindiğinde Karakilise Kazasında Kaymakamlık görevini Mustafa Raşit bey üstlenmiş, Naiblik ve Bidayet mahkeme reisliği görevleri ise Mustafa Zühtü Efendi'nin sorumluluğunda olmuştur. Müddeiumum muavinliğine İlyas Vasfi Efendi devam etmiştir (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1327, s.507).

1911 yılına gelindiğinde Karakilise Kaymakamı olarak İsmail Sabri Efendi görev yaparken, Naiblik makamı Muhammed Ferit Efendi'nin sorumluluğuna verilmiştir. Bu yılda dikkat çeken en önemli değişim ise, uzun süredir süregelen uygulamanın sona ermesidir: Kayıtlarda 1870 yılından beri Naibler aynı zamanda Bidayet mahkeme reisliği görevini yürütürken, 1911'de bu görev Ahmet Tabî Efendiye verilmiştir, böylece Naiblerin mahkeme reisliği üzerindeki denetimleri sona ermiştir. Ayrıca bu yıl adli teşkilatta Müddeiumumi muavini olarak Şemseddin Efendi görev almıştır (Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, 1328, s.527).

1911 yılından sonra Karakilise'nin idarî kadrosuna dair düzenli kayıtlar kesintiye uğramış, bu süreçte yalnızca bölgesel değil küresel çapta önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı, hem siyasi hem de idarî yapıda büyük dönüşümlere yol açmıştır. Savaşın ardından Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni devletin kuruluşuyla birlikte çok sayıda inkılap gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşümlerin ardından 1926 yılına gelindiğinde Karakilise'nin idarî kadrosu yeniden belirginleşmiştir. Bu yıl Kaymakamlık görevinde Hayrettin Bey bulunurken, Mal müdürlüğünü hakkı bey yürütmüştür. Aynı dönemde Müftülük makamı ihdas edilmiş, ve görevi Sadullah Efendi yürütmüştür. Bidayet mahkeme uygulamasının devam ettiği görülmektedir.

Müddeiumum muavini Ahmet Şevket Bey, müstantik muavini ise Mehmet Ali Bey olarak kayıtlara geçmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926, s.514).

1927 yılına gelindiğinde Karakilise'nin idarî yapısında kaymakam olarak Ziya Bey görev yaparken, Mal müdürü yine Hakkı bey, Müftü ise Sadullah Bey olarak kayıtlara geçmiştir. Adlî yapılanmada Hâkimlik görevini Yusuf Ziya Bey üstlenmiş, müstantik muavinliği ise Mehmet Faik Bey tarafından yürütülmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1927, s.710).

1870-1927 yılları arasındaki idarî kadrolara bakıldığında Karakilise Kazasının idarî yapısı, Osmanlı taşra teşkilatının nasıl işlediğini ve zaman içinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. 1901 yılına kadar hazırlanan salnamelerde, özellikle ekonomik kadrolarda Ermeni kökenli kişilerin isimlerine rastlanılmaktadır. Bu durum bölgede bulunan gayrimüslim tebaanın Osmanlı taşra idarî işleyişinde önemli roller aldıklarını göstermektedir. Ancak en üst düzey idarî kadrolarda her zaman Müslümanların görev aldıkları görülmektedir. Bu Osmanlı yönetiminin merkeziyetçi yapısının bir göstergesi olup, kritik kararları verenler ve devleti temsil edenlerin Müslüman bürokratlar olduğunu göstermektedir.

1902 yılına gelindiğinde kayıtlarda Ermeni kökenli isimlere rastlanılmamakta, salnamelerde idarî kadro kayıtlarının daha kısıtlı tutulduğu görülmektedir. Bunun muhtemel nedenleri Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında içine düştüğü kronik krizlerdir. Özellikle Ermeni olayları ve komşu devletler ile yaşanan siyasi gerginlikler gayrimüslim kökenlilerin idarî kadrolardan uzaklaştırılmalarına neden olmuştur. Ermenilerin idarî ve ekonomik kadrolardaki görevleri sona ermiştir. Ayrıca dikkat çeken diğer bir husus ise, Salnamelerde Karakilise ile ilgili kayıtlarda Kadı ve Kadılık makamına dair bir bilgi bulunamamıştır. Osmanlı taşra teşkilatında önemli bir figür olmasına rağmen, bu makama ilişkin bir kayıtların salnamelerde bulunmaması, Kadılık görevinin Sancak merkezinden yürütüldüğü ihtimalini yaratmaktadır. Genel olarak Karakilise Kazasında üst düzey idarî kadronun tamamen Müslümanlardan seçildiği görülmektedir. 1870 yılından 1901 yılına kadar çeşitli kadrolarda görev alan Ermenilerin, 1901 tarihinden sonra tamamen kadro dışı kaldıkları görülmektedir. Din

ve güvenlik görevlerinde üst düzey görevlerde olduğu gibi Müslüman isimler yer almıştır.

1870-1927 yılları arasındaki tablolar yalnızca idarî bir kayıt değil, Osmanlı Devleti'nin toplumun en küçük biriminden en üst birimine kadar sağladığı denetim ve merkeziyetçi yapısını açıkça ortaya koymaktadır; İdarî, ekonomik, hukuk, denetim, güvenlik, haberleşme, vergilendirme ve yargılama gibi birçok alanda kadrolar açarak merkeziyetçi yapısını hissettirmiştir. Bu kayıtlara bakıldığında Osmanlı Devleti'nin farklı topluluklara yaklaşımını ve taşrada merkezi otoritesini nasıl şekillendirdiği görülmektedir. 1901 öncesi ve sonrası arasındaki farklar, devletin siyasi şartlara bağlı olarak yönetim kadrolarında nasıl değişikliklere gittiğini ortaya koymaktadır. Ermenilerin ekonomik alanlardan silinmesi idarî bir tercihle sınırlı olmadığı, bölgedeki demografik ve toplumsal dönüşümlerin yansımaları olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen krizler ve Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ulus-devlet politikasının somut yansımaları olarak değerlendirilebilir. Karakilise Kazasına dair bu kayıtlar Osmanlı taşra teşkilatını anlamak ve farklı etnik ve dinî kökenlilerin devletle olan ilişkilerini çözümlemek adına önem taşımaktadır.

1.3. Karakilise Kazasında Askerî Teşkilat

Karakilise Kazasında yer alan askerî birlikler, Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerindeki güvenlik ve asayişini sağlamakla görevli Dördüncü Ordu Komutanlığına bağlı olarak görev yapmaktaydı. Dördüncü Ordu'nun merkezi başlangıçta Erzurum'da bulunurken, 1882 yılında alınan bir kararla Erzincan'a konuşlandırılmıştır (Demir: 2024:245). 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı yeniden çizilmiş, bu süreçte Karakilise Kazası, önemli bir serhat yerleşim birimi olarak öne çıkmıştır. 1877-1878 savaşından sonra Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları yaşamış, bu durum Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu daha da arttırmıştır. Rusya'nın izlediği yayılmacı politika, sınır hattında bulunan askerî ve idarî düzenlemeleri dorudan etkilemiştir. Karakilise hem coğrafi konumu hem de İran ve Rus sınırına yakınlığıyla stratejik bir önem kazanmıştır. Kazanın stratejik önemi, Osmanlı yönetimini bölgeyi tahkim etmeye yöneltmiştir.

Karakilise sınır güvenliği ve asayiş denetimleri bakımından, Osmanlı Devleti için ileri karakol haline gelmiştir (Demir: 2024,244).

Tablo 3. Karakilise Kazasında Bulunan Dördüncü Ordu Komutanlığına Bağlı 19. Alay 1. Bölük

Yüksek Rütbeliler			Hizmet Takımı	
Rütbe	Rütbe Sayısı	Konum	Arabacı	1 Kişi
Yüzbaşı	1	Karakilise	Serac	1 Kişi
Yüzbaşı Vekili	1	Karakilise	Nalbant	2 Kişi
Mülazımı Evvel	2	Karakilise	Borubazan	4 Kişi
Mülazımı Sani	1	Karakilise		
Çavuşlar				
Baş Çavuş	1	Karakilise	Silahlar	
Bölük Çavuşu	6	Karakilise	Martini 95 Tüfek	
Bölük Emini	1	Karakilise	Cephane	
Bölük Onbaşısı	12	Karakilise	497 deste mermi	
85 Adet Yük Hayvanı	18 Adet Çadır	80 Adet Başlık ve Eğer	10 Adet Karavan	
1891 19 Er	1892 20 Er	1893 30 Er	1894 Er	
1895 6 Er	(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 110-9-4/75-9-1)			

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Karakilise Kazasında 19. Alay Birinci Taburun bölgede küçük kaldığı anlaşılmaktadır, ancak küçük bir birlik olmasına rağmen çok teşkilatlı askeri yapı ile organize edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle dönemin en iyi ateşli silahları arasında yer alan Martini markası tüfek ve cephaneliğiyle caydırıcı yapıya sahip olduğu görülmektedir. Taburun dâhilinde bulunan hizmet takımı askerlerin uzun bir süre boyunca lojistiğe ihtiyaç duymadan bölgede güvenlik faaliyetlerini sürdürmeye olanak tanımıştır. Seksen beş adet yük hayvanının bakımı ve barınması için muhtemel olarak, tabura ait bir ahır ve samanlık mevcuttur. Taburda Resmi törenlerde senfoni orkestrası görevini yürütebilecek dört kişiden oluşan Borubazan ekibi de mevcuttur. On sekiz çadır ve on adet karavanın bulunması taburun bölgede uzun süreli operasyonlara çıktığı anlaşılmaktadır.

1.3.1. Hamidiye Alayları

Osmanlı Devletinde 19. yüzyılda meydana gelen bir takım olaylar kronik sorunlara dönüşerek çözülmesi imkânsız bir hal almıştı. Özellikle Balkanlarda meydana gelen milliyetçi ayrılık hareketleri, devletin büyük toprak kayıpları yaşamasına neden olmuştur. Devlet yetkilileri Balkanlar'da yaşanan sorunların Doğu Anadolu Bölgesinde de yaşanmaması adına tedbirlere başvurmuşlardır. Bu tedbirlerin en büyük adımı; Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kurulması ile atılmıştır (Yıldız 2012:540). 1891 tarihinde Müşir Zeki Paşa'nın önerileriyle Dördüncü Ordu Komutanlığı'na bağlı olarak Hamidiye Alayları resmen kurulmuştur. En az 17 en fazla 40 yaşında olan Sünni ve göçebe Kürtler Alaylarda görev yapacaklardı (Ekinci 2017:710). Alaylarda görev alacak aşiretler vergilerden de muaf tutulacaktı (Tokmak:125). Bu doğrultuda Hamidiye Hafif Süvari Alayları çatısı altında dağınık ve göçebe olan Kürt aşiretleri toplanarak Rusya ve Ermenilere karşı askeri birlikler oluşturulacaktı (Şanda 2022:35). Ermeniler başta olmak üzere Rusya, İran ve İngiltere, Hamidiye Alaylarını büyük bir tehdit olarak algılamış, Alayların dağıtılması için propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir (Tokmak: 126). Ancak tüm baskı ve propaganda faaliyetlerine rağmen Alaylar Doğu Anadolu bölgesinde güçlü bir şekilde tutunmayı başaramıştır (Tokmak:125). Alayların güçlü bir şekilde faaliyet gösterdiği yerlerden biride Karakilise'dir, Kazada; Hamidiye Üçüncü, Altıncı, On Birinci ve On İkinci Alayları bulunmaktadır. Kaza merkezinde On Dokuzuncu Nizamiye Süvari Alayları ve Hamidiye Birinci Liva Komutanlıkları da bulunmaktadır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1318, s.392-393). Karakilise'de bulunan; Admanlı, Celali, Kara-papak, Hayderanlı, Şazili ve Zılanlı aşiretleri Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına dâhil olmuşlardır. Bu aşiretler toplamda on bir Alay meydana getirmiş, en çok Alay oluşturan aşiret ise üç Alay ile Zılanlı aşireti olmuştur (Ekinci 2017:714-715).

Tablo 4. Karakilise Kazası Dâhilinde Bulunan Hamidiye Alayları Kadrosu, XI. Liva Komutanlığı ve XXI. Süvari Alayı

V. Hamidiye Süvari Alayı

Alay Komutanı		Kaymakam Muharrem Bey		Birinci Binbaşı		Resul Bey	
Hamidiye Kaymakamı		Hüseyin Bey		İkinci Binbaşı		Halit Bey	
Kolağası		Reşit Ağa		Alay Kâtibi		Salim Efendi	
Sancaktar		Mülazımı Sani Hasan Efendi		İkinci Kâtip		Ahmet Efendi	
İmam		Şeyh Ahmet Efendi					
VI. Hamidiye Süvari Alayı							
Miralay Kadri Bey							
Hamidiye Kaymakamı		Han Baba Bey		Birinci Binbaşı		Abdullah Efendi	
Kolağası		Görevde Değil		İkinci Binbaşı		Arslan Bey	
Alay Kâtibi		Hüseyin Efendi		İkinci Kâtip		Yunus Efendi	
İmam		Durak Efendi		Sancaktar		Mülazımı Sani Hacı Ağa	
XI. Hamidiye Süvari Alayı							
Alay Komutanı		Kaymakam Cemal Bey		Kaymakam		Hüseyin Bey	
Birinci Binbaşı		Derviş Ağa		İkinci Binbaşı		İbrahim Ağa	
Alay Kâtibi		Abdülaziz Efendi		İkinci Kâtip		İsmail Efendi	
İmam		Şeyh Tahir Efendi		Sancaktar		Mülazımı Sani Resul Ağa	
XII. Hamidiye Süvari Alayı							
Miralay	Halil Bey	Kaymakam	Görevde Değil	Birinci Binbaşı		Mehmet Ağa	
Kolağası	Şeyh Mehmet Ağa	Alay Kâtip	Mehmet Raşit Efendi	İkinci Kâtip		İzzet Efendi	
İmam	Musa Efendi	Sancaktar	Mülazımı Sani Mirza Ağa (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1318, s.418-420)				
Karakilise Kazası XI. Liva Komutanlığı							
Komutan	Mirliva Rahmi Paşa		Rahmi Paşanın Nişanları			Dördüncü Osmani Beşinci Hamidi	
XXI. Süvari Alayı							
Alay Komutanı		Miralay Osman Bey		Kaymakam		Mustafa Bey	
Binbaşı		Hasan Fuat Bey		Kolağası		Mehmet Rıza Bey	
İmamı Evvel	Mehmet Efendi	İmamı Sani Mustafa Efendi (1318, s. 314)					

Yukarıdaki tabloda Karakilise’de bulunan, V., VI., XI., XII., XXI. Süvari Alayları ve Karakilise XI. Liva (Tabur) komutanlığına dair komuta kademesi, rütbe dağılımı ve görevliler detaylı bir şekilde listelenmiştir. Alayların başında Miralay (Albay) veya Kaymakam (Yarbay) rütbesindeki subaylar bulunmaktadır. Her alayda en az iki binbaşı, sancaktar, imam ve kâtipler yer almaktadır. Tabloda dikkat çeken unsurlardan biri, Şeyh unvanı taşıyan bireylerin varlığıdır; bu durum, Hamidiye

Alaylarının aşiret ve dinî liderlikle olan bağıını ortaya koymaktadır. Ağa, Bey ve Efendi gibi unvanlar, Osmanlı toplumundaki sosyal statünün askerî bünyede de yansıması olarak değerlendirilebilir. Karakilise'deki askerî yapılanma içerisinde en yüksek seviyeli kurum XI. Liva komutanlığıdır. Liva komutanı Mirliya (Tümgeneral) Rahmi Paşadır. Paşa kıdemli bir subay olarak öne çıkmıştır, sahip olduğu nişanlar onun hem başarılarını hem de devlete bağlılığını göstermektedir. Bu tablo sadece askerî bir envanter olmanın ötesinde Osmanlı'nın doğudaki aşiretler ile bütünleşme politikasının somut bir örneğidir.

1.3.2. Karakilise Kazasında Askerî Şartlar

1893 yılında Karakilise Kazasının Rusya ile kesişen sınır hattında konuşlandırılmış bulunan bazı alay ve bölükler, güvenlik ve lojistik gerekçelerle sınır hattından alınarak Kaza merkezine taşınmıştır (*Y.PRK.BŞK, Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi* 34/8). Aynı dönemde Karakilise Menâfi'a komisyonu Bayezid'de tutulan askerî erzakların usulsüz biçimde karıştırıldığını belirleyerek durumu Erzurum'da bulunan Yedinci Fırka Komutanlığına bildirmiştir. Bu bildirimde göre, askerî erzak temini için yapılan ihalede yolsuzluk yapıldığı ve sonucunda askerlerin ciddi gıda sıkıntısı yaşadığı ifade edilmiştir. Yolsuzluk nedeniyle yaklaşık Yüz bin kuruşluk mali bir kaybın ortaya çıktığı belirtilmiştir (*Y.EE, Yıldız Esas Evrakı* 130/20).

Öte yandan Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına bağlı inzibat bölümü için yeterli bütçe ayrılamadığı, bu nedenle bölümün lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasında güçlük yaşandığı görülmektedir (*DH.TMIK.M, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Müefferik* 138/38). Dördüncü Orduya bağlı Süvari Alaylarından bir bölümün silahaltına alınması için gerekli harcamaların da ekonomik yetersizlikler nedeniyle karşılanamadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Karakilise Kazasında görev yapan bir bölük, 1904 yılında tekrar toplanması şartıyla 1903 tarihinde terhis edilmiştir (*DH.TMIK.S, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu* 40/70). Askerî alandaki sorunlar devam etmiş kazada bulunan askerî kışlaların yeni asker ikmali için gerekli koşullara sahip olmaması nedeniyle, mevcut askerlerin Erzurum'a nakledildiği belirtilmektedir (*DH.MUI, Dahiliye Nezareti Muhabert-i*

Umumiye İdaresi 137/37). Bu askeri ve lojistik yetersizlikler, bölgede artan güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Ermeni çetelerinin etkinliğinin artmasına, gasp ve eşkıyalık faaliyetlerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamış; alınan güvenlik tedbirlerinin ise bu koşullar altında etkisiz kaldığı görülmüştür.

1.3.3. Rusların Karakilise Kazası ve Yakın Çevresindeki Askerî Faaliyetleri

Osmanlı ve Rusya arasında 1876 yılında meydana gelen savaş Batı ve Doğu olmak üzere iki cephede yaşanmıştır, Karakilise'nin konumu doğu cephesinin içine dâhildi. 1878 yılı 26 Mayıs günü Rus kuvvetleri iki kıtaya ayrılarak Karakilise'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır Karakilise Kazasında bulunan dört Osmanlı Taburu Rus kuvvetlerine karşı koymaya çalışmıştır (*Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ADF 1/153*). 1878 yılında Rus askeri kuvvetleri Karakilise kazasını Toprak-Kale'den itibaren iki Tabur ve İki kıta Süvari ile abluka altına almıştır. Rus kuvvetleri yanında getirdikleri çekili topları ile bölgede bulunan Osmanlı askeri kuvvetlerine dâhil müfrezenin sol kuvvetlerine bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Rusların saldırıları üzerine Osmanlı kuvvetleri yeni bir ikmal hattı oluşturup iki bölükle karşı koymaya çalışmıştır. Çıkan çatışmada bir Osmanlı askeri, Rus tarafından ise beş kişi hayatını kaybetmiştir. Çatışmadan sonra Rus askerleri Osmanlı kuvvetleri tarafından Taşlıçay'a kadar takip edilmiştir. Ancak takip esnasında Rusların Taşlıçay'dan daha geriye gidip gitmedikleri anlaşılamadığından dolayı Osmanlı kuvvetleri takibi durdurmuşlardır. Ruslar tarafından terk edilen iki çeki atı Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilmiş, Rusya ordusunda görev yapan Çerkez asıllı biri Yüzbaşı olmak üzere dört asker at ve silahları ile firar ederek Osmanlı ordusuna katılmışlardır (*ADF 1/1*).

1878 yılında Ruslar Revan ve Tiflis üzerinden iki yüz adet 39-191'lik top ve yirmi dört Tabur Piyade ile Osmanlı topraklarında ilerlemeye başlamışlardır. Karakilise'ye on tabur asker yığan Ruslar Pasinlerde ise yirmi beş tabur piyade ve dört Alaydan oluşan Süvari bölüklerini konuşlandırmışlardır (*ADF 1/1*). Ruslar Karakilise Kazasına bir buçuk saat uzaklıkta bulunan Çevlikaya adlı bölgede yirmi beş tabur piyade ve dört alay yerleştirmiştir. Rusya ordusu bölgeye asker ve mühimmat yığmaya devam etmiştir.

Doğu Anadolu bölgesinin kuzeyine yığılan Rus askerleri Karakilise ve Bayezid arasında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak bölgede yaşayan insanlara ait hayvanları gasp etmişlerdir (*ADF 1/1*). Yüz yirmi bin kişilik Rus ordusu Kars üzerinden Bayezid'e saldırarak Erzurum'a doğru harekete geçmiştir, ancak Erzurum'da ummadıkları bir direnişle karşılaşan Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır (Aydın 1994:498-499). Savaşın sonunda Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştır. Ancak Rusya'nın Ayastefanos Anlaşması ile güçlenmesi başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerini korkutmuştur, duruma müdahil olan Avrupa Devletleri Rusya'ya baskı kurarak Osmanlı Devleti ile Berlin anlaşması imzalatmıştır. Berlin Anlaşması ile Rusya Eleşkirt ve Bayezid hattını Osmanlı Devletine bırakması sonucunda Karakilise serhat bölgesi olarak ön plana çıkmıştır (Gencer 1992:516-517).

1878 yılında Rus işgaline uğrayan Karakilise Kazası 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı hezimetini ile 1915 yılında tekrar Rus işgaline maruz kalmış, üç yıl süreyle Rus ve Ermeni işgali altında kalmıştır. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik ihtilali neticesinde Rusya I. Dünya savaşından çekilmiştir. Rusya Doğu Anadolu'dan geri çekilirken ardılları olarak Ermenileri bırakmıştır. Ermeniler talan ve yıkım faaliyetlerinde bulunarak bölgede büyük kayıplara sebep olmuştur. Ancak 1918 yılında Rusların tamamen geri çekilmesi üzerine Ermeniler zayıf düşerek Nisan ayının 14. günü Karakilise Kazasını bırakarak geri çekilmişlerdir. Yerel halkın çabaları ve milis kuvvetlerinin destekleri ile Karakilise Kazası düşman işgalinden kurtarılmıştır (Tunç, Yıldırım 2024:409).

1.4. Askeri ve Güvenlik Açısından Kazaya Sunulan Telgraf ve Posta Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde ilk telgraf hatlarının inşasına 1855 yılında başlanmıştır (Ahbap 2014: 84). Telgraf, merkezî otoritenin taşra üzerindeki denetim kapasitesini artıran ve iletişim süreçlerini hızlandıran bir araç olarak, Osmanlı yönetimi açısından büyük önem taşımaktaydı (Bazna 2023: 680). Ancak telgraf hatlarının inşası hem yüksek maliyetli oluşu hem de bu alanda çalışabilecek nitelikli personel yetersizliği nedeniyle, birçok yerleşim biriminin bu hizmetten mahrum kalmasına yol açmıştır. Bu koşullara rağmen, merkezi Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu'nun emriyle,

Erzurum'dan Bayezid'e uzanacak bir telgraf hattının çekilmesi kararlaştırılmış; böylece ilk telgraf hatlarından biri, Karakilise Kazası ve çevresinden geçerek bölgeye ulaşmıştır (Altun 2011: 48). 1881 yılında, Toprak-kale üzerinden Karakilise Kazası merkezinden Bayezid Sancağına uzanan bir telgraf hattı inşa edilmiştir (*Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı HRT.0364*). Her ne kadar Karakilise, sınır hattında yer alması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olsa da, Kazada bulunan telgraf merkezi, yalnızca dâhili yazışmalar için hizmet vermiş; haricî veya çok yönlü iletişim ihtiyacını karşılayacak kapasiteye ulaştırılamamıştır (*Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 0366*).

Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının kurulmasının ardından, haberleşmenin daha güvenli ve hızlı sağlanabilmesi amacıyla bölgeye yeni bir telgraf hattı çekilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Ancak telgraf hattının inşasında görevli telgraf çavuşları, hattın Karakilise ve Tutak Kazaları üzerinden geçirilmesini uygun bulmamışlardır (*DH.MKT, Dahiliye Mektubi Kalemi 11/27*). Hudut Telgraf Müdürlüğü, Karakilise Kazasına çekilmesi planlanan hattın olumsuz mevsim şartları ve uzun mesafeler nedeniyle Van Vilayetine doğrudan ulaşmasının maliyetli olacağını, bu sebeple hattın Eleşkirt üzerinden Tutak'a bağlanarak Van'a ulaştırılmasının daha ekonomik olacağını bildirmiştir. Eleşkirt ile Tutak arasındaki yaklaşık altı saatlik mesafenin kısalığı, bu güzergâhın tercih edilmesinde belirleyici olmuştur (*DH.MKT.11/27*).

Her ne kadar Karakilise ile Bayezid arasındaki hattın askerî haberleşme açısından stratejik öneme sahip olduğu belirtilmiş olsa da, masrafların azaltılması ve mesafe avantajı gerekçesiyle, telgraf hattının bu bölgeler yerine Eleşkirt-Tutak güzergâhı üzerinden Van'a ulaştırılması kararlaştırılmıştır (*DH.MKT.11/27*). Bu kararın ardından Karakilise'deki telgraf altyapısı, yalnızca sınırlı bir haberleşme ağına hizmet eder hâle gelmiştir.

Karakilise Kazasında mevcut telgraf hattı, başta askerî alanlar olmak üzere şikâyet, ihbar, gasp gibi güvenlik konularına dair sınırlı içeriklerin iletimiyle sınırlı kalmıştır. Sivil halkın haberleşme ihtiyacını karşılayacak bir kapsayıcılıktan uzak olan bu sistem, bölgedeki ulaşım ve iletişim sorunlarını derinleştirmiştir. Ayrıca

Karakilise'nin Rusya ve İran sınırına yakınlığı, aynı zamanda bölgede sıkça yaşanan etnik gerginlikler, telgraf merkezinin güvenliğini tehdit eder hale getirmiştir. Telgraf tellerinin eşkıya grupları ve Ermeni çeteleri tarafından kesilme olasılığı, sürekli bir endişe kaynağı olmuştur. Bu nedenle, bölgede iletişim ve haberleşme daha çok posta, seyahat eden tüccarlar ve ticaret yolları aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak iletişim ağının ağırlıklı olarak askerî ihtiyaçlara göre şekillendirilmesi, sivil haberleşmenin yavaş işlemesine ve bölge halkı açısından önemli gecikmelere neden olmuştur.

1.5. Karakilise Kazasında Bulunan Hapishaneler ve Hapishane Şartları

Karakilise Kazasında ekonomik ve idarî sorunlar neticesinde ortaya çıkan asayiş problemlerine yönelik müdahale çabaları yetersiz kalmıştır. Kaza merkezinde görev yapan güvenlik güçlerinin sayıca az olması, bölgedeki eşkıya faaliyetlerini teşvik eden temel unsurlardan biri olmuştur. Suçluların büyük bir kısmı yakalanamadan izlerini kaybettirmiş ya da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran sınırlarını aşarak bu bölgelere sığınmıştır. Bu durum, asayiş sorunlarının süreklilik arz eden bir niteliğe bürünmesine yol açmıştır.

Asayişin sağlanamamasında etkili olan bir diğer unsur ise, suçlulara yönelik caydırıcı ceza uygulamalarını mümkün kılacak kurumsal ve fiziki şartların yetersizliğidir. Yakalanan faillerin yargılanacağı ve cezalandırılacağı ortam elverişsiz olduğu gibi, suçluların gözetim altında tutulacağı güvenli bir cezaevi de mevcut değildi. Mevcut hapishane, kerpiç gibi dayanıksız malzemelerle inşa edilmiş olup, hem yapısal zafiyetleri hem de görevli personel eksikliği nedeniyle caydırıcılıktan uzak bir görünüm sergilemiştir. Bu koşullar, Karakilise Kazasında suçun bastırılmasını ve asayişin teminini son derece güçleştirmiştir.

Karakilise Kazasında mevcut bulunan hapishane, sahip olduğu olumsuz fiziksel koşullar nedeniyle kullanılamaz hâle gelmiş ve bu sebeple kaderine terk edilmişti. Hapishanenin yeniden işler hâle getirilmesi, yıkılmış kısımlarının onarılması ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi amacıyla 12.000 kuruşluk bir ödeneye ihtiyaç duyulduğu Bayezid Sancağı idaresine bildirilmiştir (*DH.MKT, Dahiliye Mektubi Kalemi 141/6*). Bu doğrultuda, Karakilise kazasında inşa edilmesi

planlanan yeni hapishaneye ilişkin belgeler Erzurum Vilayet Meclisi'ne iletilmiştir (DH.MKT. 141/6). Yeni hapishane inşası için öncelikle bir keşif çalışması yapılmış, ardından inşa edilecek alan ve uygulanacak plan keşif defterine kaydedilmiştir. Planlanan yapının teknik açıdan fen kurallarına uygun olup olmadığının tespiti ve inşa süreci için gerekli bütçenin belirlenmesi amacıyla, kayıt defteri ile birlikte inşaat alanına ait fotoğraflar Erzurum Vilayetine gönderilmiştir (DH.MKT.141/6). Mühendisler tarafından hazırlanan keşif defterleri doğrultusunda takip edilecek inşa planı belirlenmiş ve bu plana ilişkin belgeler ilgili idarî mercilere sunulmuştur. Son olarak, kazada inşa edilmesi öngörülen hapishane için keşif defterlerinde belirlenen rayiç bedelin karşılanmasına dair gerekli ödeneğin tahsisi hususuna da cevap verilmiştir (DH.MKT.141/6).

Kazada yalnızca erkek mahkûmlar için tahsis edilmiş bir hapishane bulunmakta, kadın tutuklulara yönelik ayrı bir cezaevi ise teşkil edilememiştir. Karakilise'nin yanı sıra Eleşkirt ve Diyardin Kazalarındaki hapishanelerin de benzer yapısal ve idarî sorunlara sahip olması, bölgesel ölçekte ciddi güvenlik ve ceza infaz problemlerine yol açmıştır (DH.TMIK.S, Dahiliye Nezareti Ters-i Muamelât ve Islahat Komisyonu 45/43). Suç teşkil eden fiillere karışan kadınların nerede tutulacakları meselesi, yerel yönetimler açısından önemli bir kriz alanı hâline gelmiştir. Kadın tutuklulara özgü bir hapishane veya koğuş bulunmaması nedeniyle, bu kişiler geçici olarak muhtarlar ait evlerde gözetim altında bulundurulmuşlardır (DH.TMIK.S.45/43).

Yalnızca erkek tutuklulara hizmet veren mevcut hapishanenin hem sağlıksız fizikî koşullara sahip olması hem de kapasitesinin son derece sınırlı bulunması, ceza ve infaz faaliyetlerinin neredeyse durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Bu durum, kamu düzenini sağlamaya yönelik caydırıcılığın önemli ölçüde zayıflamasına yol açmıştır. Cezaevi sistemindeki bu aksaklıkların giderilmesi amacıyla Kaza İdare Meclisi tarafından çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ancak, hastalanan tutuklular ve bulaşıcı hastalık şüphesiyle karantinaya alınması gereken kişiler için ayrı bir koğuş bulunmadığından, tüm mahkûmlar aynı mekânda tutulmuştur (DH.TMIK.S.45/43). Ayrıca, Karakilise hapishanesinde cezaları kesinleşmiş mahkûmlarla henüz hüküm giymemiş tutukluların aynı ortamda bir arada tutulması

da ciddi bir uygulama sorunu olarak dikkat çekmiştir. Tüm bu olumsuz koşullara ve cezaevi sistemindeki açık ihlallere rağmen, 1904 yılına kadar Karakilise Kazası ve çevresindeki hapishaneler Bayezid Sancağı idaresi dâhilinde herhangi bir denetim sürecine tabi tutulmamıştır (*DH.TMIK.S.45/43*).

Erzurum ve Sivas Vilayetlerinde görev yapan Adliye Müfettişi Hulusi Bey, Bayezid Sancağında denetim faaliyetlerinde bulunmuştur. Hulusi Bey, Bayezid sancağının Erzurum vilayeti merkezine yedi günlük mesafede bulunduğunu rapor etmiştir. Bu uzaklık, sancağın idarî mekanizmasının denetimden uzak kalmasına ve buna bağlı olarak çeşitli olumsuzlukların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.

Bayezid Sancağında adli işlerin uzun süre denetim dışı kalması, hukuki süreçlerin keyfi bir şekilde yürütülmesine neden olmuştur. Hukuk düzeninin istikrarlı biçimde işlemediği bu sancakta, durumun ciddiyeti üzerine iki müfettiş daha görevlendirilmiştir. Gerçekleştirilen denetimler sonucunda, bölgede hukuka aykırı uygulamaların yaygın olduğu tespit edilmiş; özellikle kadın suçluların gözaltında tutulduğu yerlerin incelenmesi neticesinde bu mekânların insan onuruna ve adli standartlara uygun koşullara sahip olmadığı anlaşılmıştır (*DH.TMIK.S.45/43*).

Kazada bulunan erkek hapishanesi, yalnızca on beş kişilik kapasiteye sahip küçük ölçekli bir cezaevidir. Hapishanede tek bir oda bulunmakta olup, bu oda tamamen çamur ve kerpiçten inşa edilmiştir. Cezaevi, idarî ve teknik personel açısından son derece yetersizdir; gardiyan kadrosu bulunmadığı gibi bakım, temizlik, onarım ve sağlık hizmetlerini yürütecek herhangi bir görevli de mevcut değildir (*DH.TMIK.S.70/17*). Bu olumsuz fizikî ve kurumsal koşullar altında tutulan mahkûmlar, son derece ağır şartlar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Hapishanede yaşanan erzak sıkıntısı nedeniyle gıda temininde ciddi sorunlar ortaya çıkmış, tutuklulara çoğu zaman kuru ekmek dahi verilememiştir. Yapının toprak esaslı malzemelerden inşa edilmiş olması, hem fizikî sağlık hem de güvenlik açısından büyük sakıncalar doğurmuştur. Duvarlarda meydana gelen küf oluşumları ve toprak dokuda barınan bit, pire, fare ve diğer zararlı haşerat, mahkûmlar açısından ciddi sağlık riskleri teşkil etmiştir (*DH.TMIK.S.70/17*).

Bu yapısal yetersizlikler yalnızca sağlık değil, güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Duvarların toprak ve kerpiçten yapılmış olması, mahkûmların eline geçireceği basit bir sert cisimle kolayca duvarı delerek firar etmesine olanak tanımıştır. Çamur sıvalı duvarların kış mevsiminde soğuk hava nedeniyle çatlaması, ısınma sorununu da artırmış; oluşan yarıkların kapatılması ise ciddi bir problem hâline gelmiştir. Tüm bu nedenlerle hapishane, özellikle kış aylarında neredeyse yaşanmaz bir duruma gelmiştir. Mevcut cezaevinin on beş kişilik kapasitesi, tutuklu sayısının artmasıyla birlikte büyük sorunlara yol açmıştır. Bu nedenle, hapishane şartlarını sağlayabilecek ek odaların kiralanması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla, kısa süreli (bir gün veya bir hafta) hapis cezası alan mahkûmların tutulabilmesi için odaların kiralanmasına yönelik 19 kuruşluk bir bütçe hazırlanmıştır (*DH.MB.HPS, Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emriye ve Hapishaneler Müdüriyeti* 28/40).

Karakilise’de hapishane ile ilgili sorunlar uzun yıllar boyunca çözülememiştir. 1910 yılına gelindiğinde, cezaevi koşullarının hâlen yetersiz kaldığı, özellikle kadın mahkûmlar için ayrı bir hapishane inşa edilemediği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (*BDH.TMIK.S.45/43*). Osmanlı Devleti’nin en uzun ve en sancılı yüzyılı olan 19. yüzyılın yapısal krizleri, Karakilise Kazasında da etkisini güçlü biçimde hissettirmiştir. Bu yüzyılda yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik buhranlar, taşrada gerçekleştirilmek istenen ıslahat çabalarını ciddi şekilde sekteye uğratmış; özellikle adalet ve güvenlik alanındaki iyileştirme girişimlerinin başarısız olmasına neden olmuştur. Etnik ve dinî temelli gerilimlerin zaman zaman şiddetli çatışmalara dönüştüğü kazada, gasp, yaralama, cinayet ve çete faaliyetleri gibi suçların yaygınlaştığı gözlemlenmiştir. Suç oranlarındaki artışı durdurmak amacıyla caydırıcı cezaların uygulanmasına çalışılmış, bu bağlamda mevcut cezaevinin iyileştirilmesi gündeme gelmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde karşı karşıya kaldığı derin siyasi ve ekonomik krizler, Karakilise’deki ıslahat girişimlerinin de başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır (Bilirli 2018: 75).

Karakilise Kazasının merkezden uzak coğrafi konumu nedeniyle düzenli denetim mekanizmaları yeterince işletilememiştir. Devletin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz, bölgeye yeterli sayıda personel ve uygun nitelikte kamu

binalarının tahsisini engellemiştir. Ayrıca yerel idareciler arasında liyakat eksikliği, adam kayırmacılık ve yolsuzluk gibi yapısal sorunlar, kamu hizmetlerinin aksamasına ve halkın devlete olan güveninin zedelenmesine sebep olmuştur. Etnik ve dinî yapılardan kaynaklanan toplumsal sorunlar zamanla kronikleşmiş ve çözülmesi güç bir hal almıştır. Bu şartlar altında, tam teşkilatlı ve yüksek güvenlikli bir hapishane inşa edilememiş; mevcut yapısal sorunlar kalıcı şekilde giderilememiştir. Nitekim cezaevi koşullarının elverişsizliği, pek çok suçlunun ceza almadan serbest bırakılmasına neden olmuştur. Bu durum, suçluların yeniden eski faaliyetlerine dönmelerine ve bölgedeki suç oranlarının artmasına yol açmıştır. Giderek yoğunlaşan asayiş problemleri, yalnızca güvenlik açısından değil, ekonomik açıdan da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Etkili ve caydırıcı bir ceza sistemi kurulamaması, vergi kaçırma ve yolsuzluk gibi malî suçların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Erkek ve kadın mahkûmların gözetim altında tutulup topluma yeniden kazandırılması, bu koşullarda imkânsız hale gelmiştir. Buna rağmen, suçluların barınacağı alanların asgari insani şartlara kavuşturulması yönünde sınırlı da olsa bazı çabaların gösterildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5. 1913 Yılında Karakilise Hapishanesinde Bulunan Suçlular

Erkek	Suç	Kadın	Suç
1	Cinayet	0	-
1	Cinayet	0	-
10	Cinayetle suçlanan	0	-
Toplam	12		(DH.MB.HPS.147/75)

1913 yılında Karakilise Kazası hapishanesinde cinayetten dolayı iki mahkûm bulunmaktadır. On erkek mahkûm ise cinayetle suçlanmaktadır. Hapishane kayıtlarında kadın suçlulara ait herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hapishanede yatan iki mahkûmun cinayet suçları kesinleşmiştir. Diğer on mahkûm ise cinayetle suçlanmaktadır. Bu durum Kazada meydana gelen en ağır ve baskın suçun cinayet olduğunu göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARAKİLİSE KAZASININ SOSYAL YAPISI

2.1. Karakilise Kazasının Sosyal Yapısı

Karakilise Kazası ve dâhili olduğu bölge elverişli konumu itibari ile Geç Kalkolitik Çağından başlayarak günümüze kadar devam eden süreç içerisinde çeşitli etnik grupların uğrak ve yerleşim alanı olmuştur (Kumandaş 2023:576). 19. yüzyıla gelindiğinde Karakilise’de Ermeni, Kürt ve Türklerden oluşan üç etnik grup yaşamaktaydı (Yulu 2019:53). 20. yüzyılın başlarında Karakilise Kazasında Sünni Kürt yerleşiminin yanında Kafkaslardan göç eden Kara-papak etnik yapısı kısmi olarak yerleşerek varlıkları günümüze kadar devam etmiştir (<https://www.nişanyanyeradlari.com>). Karakilise’de nüfus yoğunluğunun az olması, bölgenin zorlu şartları ve yaşanan askerî, siyasi bunalımlar başta Ermeniler olmak üzere bazı etnik grupların göç etmelerine neden olmuştur. 1847 yılında Karakilise’de 360 gayrimüslim nüfus kayıtlıdır (Kaya 2018:75).

1872 yılına gelindiğinde nüfus kayıtlarına daha ayrıntılı bir şekilde ulaşılmıştır, Kazada 4.920 Müslüman, 1.430 Hristiyan ve 55 yezidi yaşamaktadır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1289, s.143). 1874 yılında Hristiyan nüfus 980’e düşerken Yezidi nüfusu 90’a yükselmiş, Müslüman nüfus ise 1.350’ye düşmüştür (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1291, s.142). 1881 yılı kayıtlarında ise sadece Müslim ve gayrimüslim olarak nüfus kayıtları yapılmış, bu kayıtlara göre kazada 1.947 Müslüman ve 1.134 gayrimüslim bulunmaktadır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1299, s.121).

1886 yılından itibaren salnamelerde din sınıflandırılması terk edilmiş, hane sayısı ve cinsiyetlere göre nüfus kayıtları yer almaya başlamıştır; bu dönemde Kazada 1.308 evde 4.257 erkek ve 3.164 kadın yaşamaktadır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1304, s.396). 1892’de ev sayısı 1.436’ya yükselmiş, erkek nüfus 4.957, kadın nüfusu ise 3500 olmuştur (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1310, s.190). 1897 yılında nüfus artışı yaşanmış, 1.401 evde 9.410 erkek ve 5.666 kadın yaşadığı görülmektedir (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1315, s.248).

1899'da nüfusta azalma meydana gelmiş, 1.449 evde 8.217 erkek ve 5.999 kadın kayıt altına alınmıştır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1317, s.377). 1900 yılına gelindiğinde hem hane sayısı hem de nüfusta önemli bir artış yaşanmıştır. 1.864 hanede 10.315 erkek ve 6.738 kadın yaşamıştır (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1318, s.393). Cumhuriyetten önce son nüfus sayımı 1914 yılında yapılmış, bu sayıma göre Kazanın toplam nüfusu 25.319 kişidir (Demirel 2010:199). Kaza merkezinin nüfusu 1927 yılında 3.930 kişi iken bu sayı 1935 yılında 1.860 kişiye düşmüştür (Kaya, Karataş 2022:161).

2.2. Kazanın Etnik ve Dinî Yapısı

Karakilise Kazasında yaşayan etnik gruplar Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yezidilik gibi farklı dinî inançlara mensup olmuştur (Kaya 2018:76). Ermenilerin mensup oldukları din Hristiyanlık olmuştur. Hristiyanlık dinini kabul eden ilk millet olan Ermenileri diğer Hristiyan gruplardan ayıran en önemli özellikleri merkezi Eçmiyazın'da bulunan Gregoryen mezhebine dâhil olmalarıdır (Mert 2003:114). Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde bulunan Ermenileri İstanbul Ermeni Patrikliği üzerinden muhatap almaktaydı (Kılıç 2000:974). 1894 yılında Karakilise'de yaşayan yüz Ermeni hane Gregoryen mezhebini terk ederek Ortodoks mezhebine girmeye çalışmıştır (*BEO, Bab-ı Ali Evrak Odası, 368.27556*). Kazada yaşayan Türk ve Kürtler Müslüman olup Sünniliğin Hanefî ve Şafî mezheplerine dâhil olurken, bazı Kürt grupları kısmi olarak Yezidilik dinine bağlı olmuştur (Yulu 2019:53). Kazada yaşayan Müslümanlar arasında tarikat yapılanması çok güçlü olup, sosyal hayatı yönlendirmede Tarikat şeyhlerinin rolü büyük olmuştur. Her aşiret reisi kendisine bir danışman olarak bir şeyh kabullenmiştir. Şeyhler aşiretler arasında büyük bir saygınlığa sahip olup toplum içerisinde dinî ve idarî işleri yürütmüşlerdir (Karataş, Öztop 2021:259).

Tablo 6. 1881-1901 Yılları Arasında Karakilise'de Bulunan Dinî Mabetler

Gayrimüslim	Müslim	Yezidilik
1887	1887	1887

Yedi Kilise, bir Manastır	Üç Cami	Yezidiliğe ait bir mabet yok (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1304, s.396)
1893	1893	1893
Beş Kilise, bir Manastır	İki Camii	Yezidiliğe ait bir mabet yok (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1310, s.190)
1898	1898	1898
Beş Kilise, bir Manastır	İki Camii	Yezidiliğe ait bir mabet yok (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1315, s.348)
1900	1900	1900
Bir Kilise	Bir Camii	Yezidiliğe ait bir mabet yok (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1317, s.277)
1901	1901	1901
Bir Kilise	Bir Camii	Yezidiliğe ait bir mabet yok (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1318, s.393)

Karakilise Kazasında 1887 yılında yedi Kilise bir Manastır bulunurken bu sayı 1901 yılında bire düşmüştür. On dört yıllık bir dönem içerisinde Kazada meydana gelen etnik ve dinî çatışmalar Ermenilere ait dinî mabetlerin zarar görmesine neden olmuştur. Yezidilere ait herhangi bir dinî mabet ve kutsal olarak gördükleri herhangi bir bölge veya objeye ait bir kayıt bulunamamıştır. Karakilise’de bir Manastırın bulunması Ruhban ve din adamlarının yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda meydana gelen Osmanlı Rus savaşları, tüm dünya geneline yayılan milliyetçilik akımları ve Osmanlı İran sınır anlaşmazlıkları Karakilise Kazası ve yakın çevresinde büyük sorunlara neden olmuştur. Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri faaliyetler büyük yıkımlara neden olurken Kürt Ermeni düşmanlığının fitilini ateşlemiştir. 1876 yılında başlayan Osmanlı Rus savaşında Osmanlı Devleti Rusya karşısında büyük bir yenilgi yaşaması üzerine Ermenilerin Uluslararası arenada özerk veya bağımsız bir Ermenistan desteği aradıklarını anlayan Kürtler Osmanlı Devletiyle bir bütün olmuşlardır (Kodaman 2010:134). Karakilise Kazasında yaşanan Ermeni Kürt mücadelesi nüfusun demografik ve etnik yapısının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Osmanlı Devletinin Rusya karşısında aldığı yenilgiler doğrultusunda Kafkaslar üzerinde hâkimiyetini kaybetmiştir. Kafkaslara hâkim olan Rusların hâkimiyetleri altında yaşamak istemeyen Müslüman nüfus güneye doğru inerek Kafkasya bölgesini terk etmiştir. Karakilise’de meydana gelen göç hareketleri kazanın içine ve dışına yönelik göç hareketleri olarak gerçekleşmiştir:

Karakilise Kazasından göç yoluyla ayrılan en kalabalık etnik yapı Ermeniler olmuştur. 1890 yılından itibaren kitlesel Ermeni göçleri başlamıştır, 1896 yılında Karakilise Kazasından Serkas Ohannes adlı bir Ermeni Rusya tarafına geçerek Ermenilere ait olmayan bir bölgede yerleşmek istemiş ancak Rus sınır memurları bu harekete izin vermemiştir (*DH.TMIK.M, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Mütferrik, 88/9*).

1900 yılında Karakilise’den Rusya’da amelelik yapma bahanesiyle bir grup Ermeni kaçak yollarla Rusya topraklarına sızma girişiminde bulunmuşlardır. Erzurum Vilayetinden gelen istihbarat üzerine Eleşkirt, Karakilise Kaymakamlıkları ve Bayezid Mutasarrıflığı bu grubu engellemek için harekete geçmişlerdir. Alınan istihbarata göre Rusya’ya gitmeye çalışan bu Ermeniler gönüllü olarak Rus ordusuna yazılacak ve daha sonra Osmanlı Devletine karşı savaşacaklardı. Rusya’ya kaçak yollarla gitmeye çalışan Ermeni grubun on iki kişilik olduğu anlaşılmış. Hudut komutanlığına verilen emirde Ermeni grubun Rusya topraklarına daha varamadıkları halen Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde olduğu beyan edilerek Ermeni firarilerin

engellenmesi için gerekli olan tüm adımların atılması istenmiştir (DH.TMIK.M.82/20).

1902 yılında Muş'ta yaşayan on beş Ermeni Rusya'da amelelik yapma bahanesiyle sınırı kaçak şekilde geçmeye çalışırken Karakilise'de bulunan Hudut Komutanlığı tarafından yakalanmıştır. Ermenilerin yakalanıp gözaltına alındıkları Merkezi Erzincan'da bulunan Dördüncü Orduya bildirilmiştir (DH.TMIK.M.136/54). Sınırdaki bulunan askerler devriyeler atarak Rusya'ya firar etmeye çalışan Ermenileri engelleyerek başka firar hareketlerine karşı yeni önlemler almaya çalışmışlardır (DH.TMIK.M.136/54). Karakilise civarında ikamet eden ve çete faaliyetlerine karışan tek bir Ermenin bile sınırdan kaçmasına engel olması adına çok sert önlemler alınmıştır. Bölgede kontrol noktaları kurularak yollardan geçen ahalinin kimliğini ve ikamet ettiği bölgenin adresini belirtme zorunluluğu getirilmiştir. Tedbirler çok sıkı tutulmuş, Asayiş, denetim ve askeri devriyelerin sayısı arttırmıştır (Y.PRK.UM.77/91).

Rusya tarafında bulunan bir Ermenin bile Osmanlı toprağına yaklaşmasına dahi izin verilmemesi yönünde hudutta nöbet tutan askerlere emir verilmiştir. 1907 yılında Karakilise köylerinde yaşayan Ermeniler Kaza merkezine giderek aileleri ile beraber resmi bir şekilde Rusya'ya gitmek için Kaymakamlıktan gerekli izinleri almaya çalışmışlardır. Ermenilerin bu kitlesel göç hareketlerinin sebebini öğrenmeye çalışan Kaza idarecileri ve Belediye meclis üyeleri Ermenilerin şikâyetlerini incelemelerine rağmen olumsuz bir hadiseye rastlamamışlardır. Kaza idarecileri Ermenileri göçten vazgeçirmek adına mevcut sorun ve problemlerini çözme vaadinde bulunmuşlardır. Ermeniler Osmanlı Devletinin hizmetleri ve adaleti için minnettar olduklarını belirtmişlerdir. Ancak Rusya'ya göç isteklerinin nedeni, daha önceden göç eden akrabalarının yanına yerleşme düşüncesinde olduklarını ifade etmişlerdir.

1907 yılında Üç yüz altmışaltı haneden oluşan iki bin dört yüz kişilik Ermeni grubu Rusya'ya gitmek için gerekli izinleri Kaza merkezinden talep etmişlerdir. Ermenilerin göç hareketlerin önlemek gayesiyle bir komisyon oluşturulmuştur. Kürtlerin Ermenilere karşı düşmanca tutumları, Ermenileri baskı altında tutarak sindirmeye çalışmaları Ermenilerin şikâyetçi oldukları bir durum olmuştur. Kaza

idarecileri Ermenileri göç hareketinden vazgeçirmeye çalışmalarına rağmen başarısız olmuşlardır (*DH.TMIK.M.248/59*).

Karakilise köylerinden göç etmeye çalışan Ermenilerin hangi sıkıntı, sorunlar yaşadıkları ve nelerden şikâyetçi olduklarını belirtmek için Bayezid Mutasarrıflığı vekâletine gerekli adımların atılması istenmiştir. Erzurum'dan gelen telgrafta Ermenilerin huzur ve rahatları için gerekli olan tüm adımların atılması istenmiş, Ermenilerin göç hareketlerine karşı tedbirlerin alınıp bu düşüncelerinden vazgeçmeleri için gerekli olan tüm gayretin sarf edilmesi istenmiştir (*DH.TMIK.M.248/59*). Rusya'ya akrabalarının yanına gitme gayesiyle göç etmeye çalışan Ermeniler göç hareketlerini resmi olarak belirterek adil bir muameleye tabii tutularak isteklerine izin verilmesini istemişlerdir (*DH.TMIK.M. 248/59*).

Kafkas bölgesinin Osmanlı kontrolünden çıkıp Rus kontrolüne girmesinin ardından bölgede başta Müslümanlar olmak üzere Rus hâkimiyeti altında yaşamayı reddeden etnik gruplar güneye doğru göç etmeye başlamışlardır. 1885 yılında bir takım Dağıstanlı muhacir Karakilise'ye göç etmiştir (*Y.PRK.AZJ, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, 10/83*). 1891 tarihinde ise Rusya tarafından Karakilise Kazası'na üç yüz hane göç etmek istenmiştir. Yüz hane Karakilise'ye iskân edilirken geriye kalan iki yüz hane ise Bayezid Sancağı İran ve Rus sınırlarına yakın yerlere iskân edilmeye çalışılmıştır (*MU.66*). Karakilise Kazasına göç etmek isteyen etnik gruplar resmi şekilde nüfuslarını beyan etmişlerdir. İltica talebinde bulunan etnik gruplar yalan beyanlarda bildirmişlerdir; 1891 yılı Eylül ayında Karakilise'ye göç etmek isteyen Rusya muhacirleri yüz otuz hane olarak gösterilmiş, fakat daha sonra yapılan incelemeler neticesinde bu sayının yetmiş dokuz hane olduğu anlaşılmıştır. Muhacirlerin Kazada bulunan aşiretler ile çatışmaya girmemeleri için merkeze uzak yerlere yerleştirilmesi için, muhacirlerin bir kısmı Elmalı Derede iskân edilirken bir kısmı ise Rusya sınırına yakın mahallelerde iskân edilmiştir. Bayezid Sancağı tarafından bu sevk ve idareleri için muhacirlere mera ve arazi tayin edilmiştir. (*Y.PRK.UM.27/83*).

1891 tarihi Ekim ayında Rusya'dan on altı Kara-papak muhacir grubu Karakilise'ye yerleşmiştir (*Y.PRK.UM.27/83*). Ermeniler tarafından terk edilen araziler bölgede yaşayan insanlar tarafından kullanılmıştır, 1893 yılında Rusya'dan

geri dönen Ermeniler eski yerleşim yerlerine yerleşmek istemeleri bir takım sorunlara neden olmuştur. Rusya'ya hicret eden ön dört Ermeni hanesi tekrar Osmanlı topraklarına iltica edip eski yerlerine yerleşmeye çalışmışlardır (*HR.İD, Hariciye Nezareti İdare Evrakı 6/83*).

Osmanlı Rus savaşlarının çok uzun bir süreye yayılması ve Osmanlı Devletinin Ruslara karşı yaşadığı hezimetler toprak kayıplarına neden olmuştur. Yaşanan kayıplar kitlesel göç hareketlerine neden olmuştur. Karakilise Kazasının Rus ve İran sınırlarında bulunmasından dolayı meydana gelen kitlesel göç hareketlerinden etkilenmesine neden olmuştur. Kafkasya üzerinden gelen Azerbaycanlılar, Kara-papaklar ve Terekmeleler, Karakilise ve yakın çevresine yerleşmişlerdir (Kaya 2008:207). Karakilise'ye yerleşen bazı etnik grupların dinlerine bakılmaksızın bir takım muafiyetler tanınmıştır, 1899 yılında Hristiyan olan Sırcalı aşiretinden yirmi yıl boyunca vergi alınmayacak ve askere çağrılmayacakları hakkında imtiyaz tanınmıştır (Karataş, Kul 2012:357).

2.3. Kazanın Ekonomik Yapısı

Karakilise Kazasında coğrafik ve beşeri faktörler neticesinde toprağa dayalı bir ekonomik yapı modeli ortaya çıkmıştır. Kazada geçim kaynakları büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Bölgenin sert iklim koşulları geniş ölçekli tarımsal üretimi sınırlamaktaydı. Bölgede yaşayan halk arpa, buğday, darı, mercimek ve soğan gibi tek yıllık tarım ürünlerini yetiştirmekteydi. Bölgenin en önemli geçim kaynağı hayvancılıktı. Özellikle küçükbaş besiciliği yaygındı, bu hayvanlardan elde edilen süt, deri ve yün işlenerek çeşitli mamullere dönüştürülüyordu (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1304, s.396).

Kaza ekonomisi, temelde insan gücüne dayalı dört üretim alanı etrafında şekillenmiştir: tarım-hayvancılık, değirmencilik, fırıncılık ve mikro ölçekli tekstil üretimi (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1317, s.277). Bu alanlara ek olarak inşaat işleri ile çobanlık gibi meslekler de yöre halkı için önemli geçim kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca devlet tarafından sağlanan askerî, idarî, güvenlik ve sağlık gibi kamu hizmetleri alanlarında da sınırlı ölçüde istihdam sağlandığı görülmektedir. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri, dönemin teknolojik imkânlarından uzak, ilkel

yöntemlerle sürdürülmüştür. Üretim sürecinde insan ve hayvan gücü dışında herhangi bir modern iş makinesinin varlığından söz etmek mümkün değildir.

2.3.1. Bölgede Ekonomiyle İlgili Bazı Sorunlar ve Vergiler

Karakilise’de vergilerin nizami olarak toplanmasına engel birtakım sorunlar meydana gelmiştir, Ermenilerden kalma tarım arazilerini işleten yerel Kürtler vergi ödemelerinden kaçınmışlardır. Karakilise merkezi ve köylerinden Rusya’ya göç etmiş Ermenilerden geri kalmış tarla ve yonca ekilmiş alanları köylüler kendi arazilerine dâhil etmiştir. Arid ve Kıyrok adlı iki Ermeni’ye ait arazileri Süvari Yüzbaşı olan Kürt Mahmut Efendi tarafından zapt edilmiştir. Arazileri zapt eden Mahmut Efendi vergi ödemekten kaçınmıştır. Karakilise’den ayrılan Ermenilerin arkalarında bıraktıkları akrabaları mevcut durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Bölgede yaşayan insanlar ardı arkası kesilmeyen bu haksızlıklara karşı feryat etmişlerdir. Devlet Yetkilileri Ermenilerden kalan arazi sadece yakın akrabalarının mülkiyeti altına girmesi için adım atmışlardır. Vergiden mükellef olan ahalinin herhangi bir zulme uğramaması için tedbirler almıştır (*DH.TMIK.M, Dahiliye Nezareti Tesr-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik, 235/38*). Ermenilerden kalan arazileri işleten köylülere vergi ödeme zorunluğu getirilmiştir (*DH.TMIK.M.235/38*).

Bölge halkı bazı ekonomik durumlardan şikâyetçi olmuştur; fiyat düzensizliği bölgede bulunan çiftçilerin hasat zamanında ellerindeki mahsulü çok düşük bir fiyata satmalarına neden olmaktaydı. Kışın veya baharın ise ihtiyaç duydukları mahsulatı çok fahiş fiyata almak zorunda kalmaktaydılar. Arpa fiyatı otuz kuruş, buğday ise kırk kuruştan satıcı ve alıcı bulabilmekteydi, lakin arpa ve buğdayın taban fiyat elli beş kuruş civarındadır. Maddi sorunlar yaşayan zorluk ve sefalet dolu bir hayat yaşamak zorunda kalmışlardır (*DH.MUI, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, 3/7*). Vergi toplama sisteminde meydana gelen disiplinsiz hareketler insanlar arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Vergi mültezimleri keyiflerine göre hareket ettikleri iddia edilmiş. Karakilise’ye bağlı on sekiz köyün sakinleri vergi memurlarından şikâyetçi olmuştur. köylüler şikâyetlerini Kadir adlı şahsın imzasıyla Maliye Nezaretine bildirmişlerdir (*DH.MUI. 46.1/58*).

Karakilise’de 1867 yılında emlak ve imar vergisi için toplanacak vergi tutarı yüz yirmi bin yüz kuruş, belirtilen tarihten önce ise dört bin altmış üç kuruş olarak belirlenmiştir (*İ.MVL, İrade-i Meclisi Vala, 582/26123*). Hayvan ve toprak mahsulleri vergilendirmesinin ana temelini oluşturmuştur (*İML, İrade-i Maliye, 5/28*). Kazada bir kereye mahsus olmak üzere 1913 tarihinde Nisan ayından Hazirana kadar olan üç aylık süre içinde panayırlardan satılan her mal ve hayvan başı için bir kuruş vergi ödeme zorunluluğu getirilmiştir. Toplanan vergiler Belediye tarafından inşa edilen baraka ve sağlık memurlarının masrafları için harcanması planlanmıştır (*DH.İD, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı, 31/22*).

Osmanlı Devleti kırsal alanda tarımsal üretimi desteklemek ve köylülerin tefecilerden borç almasını önlemek adına 1863 ‘te Sultan Abdülaziz döneminde memleket sandıkları kurulmuştur. (Küçük 2025:423). Ancak tarihsel süreç içerisinde işlevselliğini kaybeden memleket sandıklarının yerine menafi sandıkları kurulmuştur. Menafi sandıklarının kurulması için aşar vergisinden “ menafi hissesi” adında %1’lik zamla sermaye toplanmaya başlanmıştır (Küçük 2025:430). Menafi sandıklarının gelir kaynakları arasında, çiftçilerden toplanan menafi hissesi önemli bir yer tutmuştur. Bu durum menafi sandıklarının köylülere kredi sağlama olanağını arttırmıştır.

Karakilise Menafi Sandığı gelirleri, yıllara göre kayda değer bir artış göstermektedir. 1871 yılında gelir 6.869 kuruş olarak kaydedilmiştir; muhtemelen bu dönem sandığın kuruluş yıllarına denk gelmekte olup, sermaye birikimi yeni başlamıştır (Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1288, s.88). 1875 yılında gelir 18.366 kuruşa yükselmiş, bu artış sandığın daha etkin çalıştığını ve köylülerden topladığı hisselerle sermayesini arttırabildiğini göstermektedir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1292, s.109).

1876 yılında gelir 16.366 kuruş olarak kaydedilmiş, önceki yıllara göre küçük bir düşüş gözlenmiştir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1293, s.92). 1886 yılında ise gelir 42.191 kuruşa çıkarak sandığın finansal kapasitesini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu durum Menafi Sandığının yerel ekonomik faaliyetleri destekleyici kredi sağlama olanağını arttırmıştır (Salname-i Vilayet-i Erzurum, 1304, s.292).

2.4. Karakilise Kazasında Eğitim ve Eğitim Kurumları

Eğitim, tarih boyunca ulusların değişim ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçte, eğitim çeşitli kurumlar aracılığıyla yürütülmüştür (Tokmak 2021:173). Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim kurumları; Enderun, sıbyan ve medreselerden ibaretti (Özveren 2008:226). Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında gerilemesi sonucunda birçok alanda ıslahat yapılmıştır. Özellikle II. Mahmut (1808-1839) döneminde eğitim kurumlarında yeni adımlar atılmış ve sıbyan eğitimi zorunlu hale getirilmiştir (Aşkın 2017:982). Sıbyan mekteplerinde verilen eğitimin yetersiz kalması sonucunda 1838 yılında Rüşdiye mektepleri kurulmuştur (Solak 2003:124). 1869 yılında ise eğitim kurumları daha da çeşitlenmiş, bu dönemde İbtidâî mektepler kurulmuştur (Solak 2003:126). II. Abdülhamit döneminde eğitim kurumları reformlara tabi tutulmuş, merkezi eğitimin tüm ülkeye yayılması için adımlar atılmıştır (Tokmak 2021:175).

Karakilise Kazasında eğitim faaliyetleri; medreseler, sıbyan ve ibtidâî mektepler üzerinden yürütülmüştür. Bu durum kazada geleneksel ve modern eğitimin bir arada varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Tanzimat sonrası eğitim reformları 19. yüzyılın sonlarına doğru Karakilise'de görülmeye başlanmıştır. Bu durum Kazada eğitimin çeşitlenmesine zemin oluşturmıştır. Bu çerçevede 1886-1900 yılları arasında Karakilise'de bulunan eğitim binaları, II. Mahmut döneminden itibaren başlatılan eğitim reformlarının somut sonuçlarıdır.

Tablo 7. 1886-1900 Yılları Arası Karakilise Kazasında Bulunan Eğitim Binaları

1886	İki Sıbyan Mektebi (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1886, s.296)	
1892	İki Sıbyan Mektebi (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1892, s.190)	
1895	İki Sıbyan Mektebi (Salname-i Vilayet-î Erzurum, 1895, s.651)	
1897	İki Sıbyan Mektebi (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1897, s.248)	
1899	Bir Hamidiye İbtidâî Mektebi	İki Sıbyan Mektebi (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1899,s.277)

1900	Bir Hamidiye İbtidâi Mektebi	İki Sıbyan Mektebi (Salname-î Vilayet-î Erzurum, 1900, s.393)
------	---------------------------------	---

Yukarıdaki tablo 1886-1900 yılları arasında Karakilise’de eğitim kurumlarının gelişimini açıkça göstermektedir. 1886’dan 1897’ye kadar düzenli olarak iki sıbyan mektebinin varlığı geleneksel eğitimin düzenli bir şekilde sürdüğünü ortaya koymaktadır. Ancak 1899’dan itibaren sıbyan mekteplerinin yanında Hamidiye İbtidâi mekteplerinin açılması, Kazada modern eğitim anlayışının yerleşmeye başladığını göstermektedir.

Sıbyan mektepleri; geleneksel mahalle mektep tarzında eğitim verdiği görülmektedir. Sıbyan mektepleri Camii’lere bitişik inşa edilen karma eğitim veren ilköğretim kurumları idi. Elifba, Tecvit, Talim, İmla (yazı), İlmihal ve Siyer dersleri üç yıl içinde okutulurdu (Türk Maarif Ansiklopedisi). Hamidiye İbtidâi mektepleri 1873 tarihinde resmi olarak kurulmuştur, 1892 yılında taşra için ders programı hazırlanmıştır, program şöyledir:

- Birinci Sınıf: Osmanlı Alfabeti, İcaze-i Şerife, Zihinden Hesaplama.
- İkinci Sınıf: Kuran-ı Kerim, İlmihal, Zihinden Hesaplama, Kıraat, Hat.
- Üçüncü Sınıf: Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Hesap, Kıraat, Hat, İmla.
- Dördüncü Sınıf: Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Hesap, Kıraat, Hat İmla (Gökmen 2022:80).

1901 ve 1902 yıllarında Karakilise Mektebi İbtidâiyesi, Kazadaki çocukların temel eğitim ihtiyaçlarını karşılamak ve onları okuma, yazma, matematik gibi alanlarda geliştirmek amacıyla düzenli bir şekilde faaliyet göstermiştir. Eğitim faaliyetleri yalnızca akademik bilgiyle sınırlı tutulmamış, ahlâk ve dinî bilgiler ile öğrencilere toplumsal norm ve değerler doğrultusunda sorumluluk bilinci kazanmaları da hedeflenmiştir. 1903 ve 1904 yıllarına ait kayıtlar günümüze ulaşmasa da, 1908 yılına kadar devam eden kayıtlar, Karakilise Mektebi İbtidâiyesinde eğitim faaliyetlerinin kesintisiz olarak sürdürüldüğü göstermektedir. Bu kayıtlar, Karakilise’de ilköğretim, başlangıç yıllarından itibaren sistemli bir şekilde çocukların temel eğitim ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığını göstermektedir.

İbtidâîye mekteplerinde ders programı ve müfredat ise şöyledir:

- İbtidâîye mekteplerinde bir veya iki öğretmen görevli ise dersler yarım saat olarak işlenecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.220).

Birinci sınıf:

- Elifba haftada 12 ders olarak her gün iki saat olarak okutulacaktır. Elifbada bulunan harfler çocuklara ezberletildikten sonra yazma programına başlanılacaktır. Harflerin yer aldığı “Tenbiye” kitabı baştan sona kadar öğrenciler tarafından okunacaktır. “Tenbiye” kitabı okunmadıkça başka dersler asla işlenmeyecektir. Öğrencilerin Elifbada yer alan harfleri mümkün olduğunca kısa sürede kuvvetli bir şekilde okumada ve yazmada kullanmaları için her türlü öğretim tetkikleri uygulanacaktır. Elifbanın tam öğrenilmesinden sonra harflere çeşitli sesler veren hareketler ve özel harfler öğretilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.221-222).

- Kuran-ı Kerim haftada 12 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler Amme, Mülk ve Kutsi cüzleri bakarak okuyacaklardır, Eğer bu cüzler kısa sürede okunabilirse Zariat cüzünü de bakarak okuyacaklardır. Bunlar okunduktan sonra öğrenciler namazda okunan sureleri yavaştan ezberlemeye başlayacaklardır. “Tenbiye” (Risale-i İmla ve Vezayif) kitabı sınıfta biri okumak biri dinlemek şartıyla tekrar okunacaktır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.222).

-İlmihal haftada iki ders olarak okutulacaktır. Erkek öğrenciler “ İlk İlmihal Kitabı”, kız öğrenciler de “Muhtasar İlmihal” kitabını okuyacaklardır. Öğrenciler bu ilmihal kitaplarından sadece “Feraiz” bölümünü ezberleyeceklerdir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.223-224).

- İmla haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler Elifba harflerini ve yazım kurallarını öğrendikten sonra yazma becerisine ulaşacaklardır, bundan sonraki süreçte “ Risale-i İmla ve Vazife (Tenbiye)” kitabından kolay kelimeler öğrenciler tarafından yazmaya başlanılacaktır. Muhtasar kelimeler ve küçük hikâyeler okutulacaktır. Öğrencilerin anlamakta zorluk çekecekleri paragraflar kesinlikle yazdırılmayacaktır. Öğrenciler “Tenbiye” kitabından cümleleri hem defterlerine hem de karatahtaya yazacaklardır. Öğrencilerin yazdıkları öğretmenler tarafından kontrol

edilecek, eğer hata ve yanlışlar var ise tahtaya yazılıp öğrenciler uyarılacaktır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.227).

- Kıraat haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler Elifba ve İcaze-i Şerif okumalarından sonra “ Risale-i Kıraat” adındaki kitabı okumaya başlayacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.229).

- Hesap haftada 1 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler birden yüze kadar saydıktan sonra, ardışık ve bitişik olarak bine kadar sayacaklardır. Sayma işlemine geriden başlamak suretiyle (100, 90, 80...) tekrar başlayacaklardır. Öğrenciler 100.000’e kadar binleri küme halinde sayacaklardır. Sayma işlemi bittikten sonra, öğrencilere zihinden küçük hesaplamalar yaptırılacaktır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.232-233).

- Hat, öğrenciler Elifbayı öğrendikten sonra, Öğretmen tarafından harflerin “Matbu, Rika” yazılışlarını tablo içinde karşılaştırmalı olarak öğrencilere öğretecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.234).

İkinci sınıf:

- Kuran-ı Kerim haftada 6 ders olarak okutulacaktır. Birinci sınıfta okutulan Cüzü Şerifin üst kısmında kalan surelerden başlamak suretiyle Kuran-ı Kerim okumaları yapılacaktır. Öğrenciler birinci sınıfta ezberledikleri namaz surelerini bazen tek bazen de grup halinde tekrarlayacaklardır. Tekrardan sonra yeni sureler ezberletilmeye çalışılacak. Öğrenciler hatim indirmeleri için teşvik edilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.232-233).

- Tecvit haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler Karabaş Tecvidi okuyup ezberleyeceklerdir, bundan sonraki süreçte öğrenciler Tecvit alanında gelişmeleri için sık sık tekrarlama işlemine tabi olacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.223).

- İlmihal haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Erkek öğrenciler için hazırlanan “ İkinci İlmihal Kitabı” okunacaktır. Kitap okunduktan sonra Allah’ın “Zati ve Subuti” sıfatları öğrenciler tarafından ezberlenecektir. Ezberleme işleminden sonra, Kuran-ı Kerim’de geçen Peygamberlerin isimleri öğrenilecektir. İslam’da; amel, itikad, iman

ve mezhep kavramları hakkında dersler okutulacaktır. Namaz, abdest, oruç ve zekâtın farzları öğrenciler tarafından öğrenilecektir. Beş vakit namaz, vitir, bayram, teravih ve cenaze namazlarının şartları, namazlarda okunan dua ve sureler İlmihal derslerinde öğretilecektir. Bu aşamadan sonra öğrenciler “Siyer” okumaları yapacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.224-225).

- Ahlak haftada 3 ders olarak okutulacaktır. “Ahlak” kitabında bulunan görevler öğrenciler tarafından yerine getirilecektir. İmanın şartları, Padişaha itaat, günahlardan kaçınma ve iyi ameller üzerine eğitim verilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.226).

- İmla haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Birinci sınıfta işlenen “İmla” ders programı baz alınarak, yavaş hareket etmek suretiyle metinler yazılacaktır. Öğretmenler her öğrenci için özel yazı defteri tutacaklardır, bu suretle öğrenciler yoklamaya tabi tutularak kimin başarısız, kimin başarılı olduğu anlaşılabilecektir. İmla dersi için yazılacak metinler “Ahlak ve Risale-i İmla ve Vazife” kitaplarında bulunan ahlak ve terbiyeye dair bölümlerden seçilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.228-229).

- Kıraat haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler “Kıraat” adlı kitaptan planlı bir şekilde okuma yapacaklardır. Öğrenciler karşılıklı olarak okuma yaptıktan sonra, Kuran-ı Kerim’in meali öğretmen tarafından öğrencilere okutulacaktır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.229-230).

- Hesap haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrencilere rakamlar hakkında bilgi verildikten sonra, hesaplama işlemleri, ölçme ve tartma için gerekli olan alet ve birimler açıklanacaktır. Öğrencilere sık bir şekilde zihinden hesaplamalar yaptırılacaktır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.233).

- Hat haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler bir gün beş, bir gün on beş satır karalama çalışması yapacaklardır. Nesih, Sülüs ve Rika hatları kullanılarak yazı çalışmaları yapılacaktır. Öğrenciler matbu hat dâhil olmak üzere yukarıda belirtilen hatları da kullanılarak Hüsnü Hat’ı öğrenmeye çalışacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.234).

Üçüncü Sınıf:

- Kuran-ı Kerim haftada 5 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler Kuran-ı Kerim'i okurken tilavete dikkat edecek, ezberledikleri sure ve duaları tekrar edeceklerdir. "Tenbiye" adlı kitap bu senede öğrenciler tarafından okunacaktır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.223).
- Tecvit haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrencileri Kuran-ı Kerim'i okurken, çok dikkatli bir şekilde Tecvit kurallarına uymaları için gayret edilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.223).
- İlmihal haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Ameli farz, Allah'ın " Zati ve Subuti" sıfatları, Kuran-ı Kerimde zikredilen Peygamberlerin isimleri, indirilen kitaplar, Peygamberlere ait sıfatlar, Meleklerin vasıfları, imanın şartları ve gereklilikleri, itikat ve amelde mezhep gibi konularda öğrencilere detaylı bilgiler verilecektir. Namaz, teyemmüm, gusül ve zekâtın farzları öğrencilere ezberletilecektir. Öğretmenler Teravih, cenaze ve Cuma namazlarının şartlarını detaylı olarak anlatacaklardır. Kız çocukları ise " Hanımlar için İlmihal" kitabından okumalar yapacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.225-226).
- Ahlak haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler " Rahmani Ahlak" kitabından okumalar yapacaklardır. Derste öğrencilere insanları hayvanlardan ayırt eden; ahlak, gençlik, ibadet, ziyankârlık gibi terimler hakkında bilgiler verilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.226-227).
- Sarfı Osmani haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler " Sarfı Osmani" kitabından kavait ve sarafiye bölümlerini ezberleyeceklerdir. Öğrencilerin yaptıkları ezberler dikkatlice takip edilerek eksik kalan yerler tamamlanacaktır. Sarfı Osmaniye dersinde şu konular öğretilenecektir; harf, kelime, hicap ve imla harfleri, çeşitli kelimeler ve isimler, sıfat, işaretler, zamir, fiil, ismi meful ve ismi fail. Öğrenciler " Tenbiye" kitabını okumaya devam edecekler (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.227).

- İmla haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler “ Risale-i İmla ve Vazife” kitabını okuyarak, “Sarfı Osmani” dersini pekiştirecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.229).

- Kıraat haftada 1 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler “ Malumat-ı Muhaccele-i Ziraiyye” kitabını da okuyacaklardır. Bu kitap kasaba ve kaza okullarına özel olarak hazırlanmıştır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.230).

- Tarih haftada 3 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler “ Mülahas Tarih-i Osmani” kitabından, Padişahların ilk ataları hakkında bilgileri öğrendikten sonra, Padişahların isimlerini okuyacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.232-231).

- Coğrafyayı Osmani haftada iki ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler “ Muhtasar Osmanlı Coğrafyası” kitabını okuyacaklardır. Bu kitapta Osmanlı Devleti’nin coğrafyası, iklimi, sınırları, sahilleri, gölleri, dağları, tarım, ticaret ve maden alanları. Osmanlı Devleti’nin beşeri coğrafyası ve demografik yapısı, yerleşim birimleri ve bu birimlere bağlı nüfus verileri, özerk vilayetler ve Afrika kıtasında devlete bağlı yerler hakkında bilgiler vardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.231-232).

- Hesap haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Önceki senelerden eksik kalan matematik bilgileri tamamlanacaktır. Tamamlanan bilgiler gözden geçirilecek ve tekrar edilecektir. Karşılaştırmalı ölçü birimleri, problemler ve daha geniş matematiksel hesaplar hakkında dersler verilecektir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.233).

- Hat haftada 2 ders olarak okutulacaktır. Öğrenciler önceki senelerde olduğu gibi Hat derslerine devam edeceklerdir, devam sürecinin neticesinde matbu defterlerin kullanımını terk edeceklerdir. Öğretmen tahtaya alıştırma yazacak ve ardından öğrenciler bu alıştırma kâğıda yazacaklardır (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318, s.234).

Tablo 8. 1901 Yılı Karakilise Mektebi İbtidâiyesi Üç Aylık Ders ve Öğrenci Kayıtları

Mektebi İbtidâiye Öğretmeni	Halil Hulusi Efendi
Birinci Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II Kuran-ı Kerim III Tecvit

	IV İlmihal V Vezaifi Etfal VI Muhtasar Osmanlı Coğrafyası VII İmla VIII Vazife IX Risale X Ahlak XI Sarfı Osmani XII Hesap XIII Hüsnü Hat
Birinci Sınıf Öğrencileri	1 Abdurrahman oğlu Raşit Efendi 2 Mehmet oğlu Yusuf Ağa 3 Şamil oğlu Siyabend Ağa 4 Ali oğlu Süleyman Ağa 5 Nazif oğlu Duran Ağa 6 Nazim oğlu Aziz Efendi 6 Şamil oğlu Duran 7 Feyzullah oğlu Abdullah Ağa 8 Hafız Ahmet oğlu Kamil Ağa 9 Sait oğlu Ali Ağa 10 Mithat oğlu Hacı Ahmet Ağa
İkinci Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II Kuran-ı Kerim III Tecvit IV İlmihal V Risale-i Ahlak VI İmla VII Vazife VIII Kıraat IX Hesap X Hüsnü Hat
İkinci Sınıf Öğrencileri	1 Mikdat oğlu İsmail Bey 2 Abdulkadir oğlu Bedih Ağa 3 Ahmet oğlu Mustafa Ağa 4 Müştak oğlu Hacı Osman Ağa 5 Nedim oğlu Asker Ağa 6 Mahmut oğlu Mecnun Ağa 7 Berzan oğlu Aziz Efendi 8 Fahri oğlu Musa Efendi 9 Şaban oğlu Mehmet Çavuş 10 Osman oğlu Mirza Ağa 11 Taştan oğlu Hamit Ağa 12 Muzaffer oğlu Sefer Ağa 13 Yaşar oğlu Hadi Efendi 14 Mehmet oğlu Mecnun Ağa 15 Şamil oğlu Hüseyin Ağa

	16 Remzi oğlu İbrahim Efendi 17 Halit oğlu İsmail Bey 18 Yusuf oğlu Mahmut Ağa 19 Diyar oğlu Hüseyin Ağa 20 Şamil oğlu Aziz Efendi 21 Şevki oğlu Ethem Efendi 22 Duran oğlu Hamit Ağa 23 Dursun oğlu İsmail Ağa 24 Yusuf oğlu Süleyman Ağa 25 Süleyman oğlu Seyit Efendi 26 Durak oğlu Hamdi 27 Dursun oğlu İsmail Ağa 28 Yusuf oğlu Süleyman Ağa 29 Süleyman oğlu Seyit Efendi
Üçüncü Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II İcaze-i Şerife III Osmanlı Alfabeti IV İlmihal V Kıraat VI Hesap VII Hattı Sülüs
Üçüncü Sınıf Öğrencileri	1 Hikmet oğlu Kamil Efendi 2 Arif oğlu Abdürezzak Efendi 3 Mehmet oğlu Ahmet Efendi 4 İsmail oğlu Hacı Mustafa 5 Hüsamettin oğlu Sofi Mehmet 6 Recep oğlu Şerif Ağa 7 Mehmet oğlu Mustafa Ağa 8 Halil oğlu Mehmet Ağa 9 Arif oğlu Kadir Efendi 10 Nazım oğlu Şerif Efendi 11 Ahmet oğlu Hacı Mustafa 12 Şefik oğlu İbrahim Efendi 14 Mehmet oğlu Ali Ağa 15 Taştan oğlu Kahraman Ağa 16 Vefik oğlu Halil Efendi 17 Hurşit oğlu Yaşar Ağa
Mektebi Bırakan Öğrenciler	Üçüncü sınıftan Vefik oğlu Halil Efendi Üçüncü sınıftan Hurşit oğlu Yaşar Ağa
Toplam Öğrenci	58 Erkek Öğrenci (MF.İBT.112/82)

1901 yılı Karakilise Mektebi İbtidâiyesi öğretmeni Halil Hulusi Efendi'dir, ders dönemi Eylül, Ekim ve Kasım aylarını kapsamaktadır. Birinci sınıfta 10 öğrenci, ikinci sınıfta 29 öğrenci ve üçüncü sınıfta 17 öğrenci olmak üzere toplam 56 erkek

öğrenci bu dönemde okula devam etmiştir. Bu dönemde üçüncü sınıf öğrencileri olan, Vefik oğlu Halil Efendi ve Hurşit oğlu Yaşar Ağa mektebi terk etmiştir. Birinci sınıf ders programı yoğun olup 13 dersten oluşmaktadır, bu dersler ise şöyledir; Din İlimleri, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Vezaifi Etfal, Muhtasar Osmanlı Coğrafyası, İmla, Vazife, Risale, Ahlak, Sarfı Osmani, Hesap ve Hüsnü Hattır. İkinci sınıf ders programı 10 dersten oluşmaktadır bu dersler; Din İlimleri, Kuran-ı Kerim, Tecvit İlmihal, Risale-i Ahlak, İmla, Vazife, Kıraat, Hesap ve Hüsnü Hattır. Üçüncü sınıf ders programı ise 7 dersten oluşmakta, bu dersler; Din İlimleri, İcaze-i Şerife, Osmanlı alfabesi, İlmihal, Kıraat, Hesap ve Hattı Sülüstür. Öğrencilerin kullandıkları unvanlar olan, Ağa, Bey, Efendi ve Çavuş toplumun sosyal yapısını ve statü farklarını yansıtmaktadır. Eğitim programında dinî müfredat ağırlıkta olup her sınıfta mevcuttur.

Tablo 9. 1902 Yılı Karakilise Mektebi İbtidâiyesi Üç Aylık Ders ve Öğrenci Kayıtları

Mektebi İbtidâiye Öğretmeni	Halil Hulusi Efendi
Birinci Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II Kuranı Kerim III Tecvit IV İlmihal V Risale-i Ahlak VI Osmanlıca VII İmla VIII Kıraat IX Muhtasar Osmanlı Coğrafyası X Hesap XI Hüsnü Hat
Birinci Sınıf Öğrencileri	1 Abdurrahman oğlu Raşit Efendi 2 Mehmet oğlu Yusuf Ağa 3 Şamil oğlu Siyabend Ağa 4 Ahmet oğlu Mustafa Ağa 5 Süleyman oğlu Seyit Efendi 6 Yusuf oğlu Süleyman Çavuş 7 Mikdat oğlu İsmail Bey 8 Abdulkadir oğlu Bedih Efendi 9 Ali oğlu Süleyman Ağa 10 Şamil oğlu Duran Ağa 11 Nazif oğlu Duran Ağa 12 Nazim oğlu Aziz Efendi 13 Nizamettin oğlu Abdullah Ağa

İkinci Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II Kuran-ı Kerim III Tecvit IV İlmihal V Risale-i Ahlak VI İmla VII Kıraat VIII Hesap IX Hüsni Hat
İkinci Sınıf Öğrencileri	1 Müştak oğlu Osman Efendi 2 Nazım oğlu Asker Ağa 3 Osman oğlu Mirza Ağa 4 Kazım oğlu Süleyman Çavuş 5 Halis oğlu Mehmet Efendi 6 Taştan oğlu Hamit Ağa 7 Muzaffer oğlu Sefer Ağa 8 Mahmut oğlu Mecnun Ağa 9 Berzan oğlu Aziz Efendi 10 Yusuf oğlu Mahmut Ağa 11 Fahri oğlu Musa Efendi 12 Şaban oğlu Mehmet Çavuş 13 Diyar oğlu Hüseyin Ağa 14 Şamil Oğlu Hüseyin Ağa 15 Remzi oğlu İbrahim Efendi 16 Yaşar oğlu Hadi Efendi 17 Halil oğlu İsmail Bey 18 Şevki oğlu Ethem Efendi 19 Durak oğlu Hamit Ağa 20 Mehmet oğlu Mecnun Ağa 21 Dursun oğlu İsmail Ağa 22 Şazid oğlu Ali Ağa 23 Mithat Oğlu Hacı Ahmet Ağa
Üçüncü Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II İcaze-i Şerife III Osmanlı Alfabesi IV İlmihal V İmla VI Kıraat VII Hesap VIII Hattı Sülüs
Üçüncü Sınıf Öğrencileri	1 Hikmet oğlu Kamil Efendi 2 Mehmet oğlu Ahmet Ağa 3 Arif oğlu Abdurrezak Efendi 4 Hüsameddin oğlu Sofi Mehmet 5 Arif oğlu Kadir Efendi 6 Mehmet oğlu Mustafa Ağa 7 Recep oğlu Şerif Ağa

	8 Halil oğlu Mehmet Ağa 9 Tevfik oğlu Halil Efendi 10 Feyzullah oğlu Kamil Ağa 11 Nazım oğlu Şerif Ağa 12 Şevki oğlu Aziz Efendi 13 Fırat oğlu Abdulaziz Efendi 14 Mehmet oğlu Ali Ağa 15 Taştan oğlu Kahraman Ağa 16 Ahmet oğlu Hacı Mustafa 17 Şaban oğlu İbrahim Efendi 18 Recep oğlu Mehmet Çavuş 19 Şakir oğlu Süleyman Çavuş 20 Nazım oğlu Kamil Ağa 21 Fazıl oğlu Şaban Ağa 22 Ömer oğlu İbrahim Bey
Mektebi Terk Eden Öğrenciler	Birinci sınıftan Mikdat oğlu İbrahim Bey Birinci sınıftan Nazım oğlu Aziz Efendi İkinci sınıftan Muzaffer oğlu Sefer Ağa İkinci sınıftan Berzan oğlu Aziz Efendi İkinci sınıftan Fahri oğlu Musa Efendi Üçüncü sınıftan Nazım oğlu Kamil Ağa Üçüncü sınıftan Fazıl oğlu Şaban Ağa
Toplam Öğrenci	58 Erkek öğrenci (MF.İBT.114/14)

1902 yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiye öğretmeni Halil Hulusi Efendi'dir. Ders dönemi, Şubat, Mart ve Nisan aylarını kapsamaktadır. Birinci sınıftan 13 öğrenci, ikinci sınıftan 23 öğrenci ve üçüncü sınıftan 22 öğrenci olmak üzere 58 öğrenci bu dönemde mektebe devam etmiştir. Bu dönemde birinci sınıftan Mikdat oğlu İbrahim ve Nazım oğlu Aziz Efendi. İkinci sınıftan Muzaffer oğlu Sefer Ağa, Berzan oğlu Aziz Efendi ve Fahri oğlu Musa Efendi. Üçüncü sınıftan Nazım oğlu Kamil Ağa ve Fazıl oğlu Şaban Ağa olmak üzere 7 öğrenci mektebi terk etmiştir. Birinci sınıf ders müfredatı 11 dersten oluşmaktadır, bu dersler; Din İlimleri, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Risale-i Ahlak, Osmanlıca, İmla, Kıraat, Muhtasar Osmanlı Coğrafyası, Hesap ve Hüsnü Hat'tır. İkinci sınıf ders müfredatı 9 dersten oluşmakta bu dersler; Din İlimleri, Kuran-ı Kerim, Tecvit İlmihal, Risale-i

Ahlak, İmla, Kıraat, Hesap ve Hüsni Hat'tır. Üçüncü sınıf ders müfredatı 8 dersten oluşmaktadır bu dersler; Din İlimleri, İcaze-i Şerife, Osmanlı Alfabesi, İlmihal, imla, Kıraat, Hesap ve Hattı Sülüs'tür. Müfredatta din dersleri ağırlıktadır, seküler dersler ise Muhtasar Osmanlı Coğrafyası ve Hesaptır. Öğrenciler sosyal statülerini belirten Ağa, Bey ve Çavuş gibi unvanlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Bahar döneminde öğrencilerin % 12'si mektebi terk ettiği görülmektedir.

Tablo 10. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Ders ve Öğrenci Kayıtlar

Öğretmen	Halil Hulusi Efendi
Birinci Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II Kuran-ı Kerim III Tecvit IV İlmihal V Risalei Ahlak VI Sarfı Osmani VII İmla VIII Vazife IX Vezaifi Etfal X Muhtasar Osmanlı Coğrafyası XI Hesap XII Hüsni Hat
Birinci Sınıf Öğrencileri	1 Abdurrahman oğlu Reşit Efendi 2 Mehmet oğlu Yusuf Ağa 3 Şamil oğlu Siyabend Ağa 4 Süleyman oğlu Seyit Efendi 5 Yusuf oğlu Süleyman Çavuş 6 Nureddin oğlu Mehmet Ali Paşa 7 Şamil oğlu Durak Ağa 8 Ali oğlu Süleyman Ağa 9 Nazif oğlu Durak Ağa 10 ? oğlu Ali Ağa 11 Mithat oğlu Hacı Ahmet Ağa 12 Feyzullah oğlu Abdullah Ağa
İkinci Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II Kuran-ı Kerim III Tecvit IV İlmihal V Risalei Ahlak VI İmla VII Vazife VIII Kıraat

	IX Hesap X Hüsni Hat
İkinci Sınıf Öğrencileri	1 Şefik oğlu İskender Ağa 2 Müştak oğlu Hacı Osman Efendi 3 Nedim oğlu Asker Ağa 4 Osman oğlu Mirza Ağa 5 Mehmet oğlu Mecnun Ağa 6 Feyzullah oğlu Kahraman Ağa 7 Kazım oğlu Süleyman Çavuş 8 Muzaffer oğlu Sefer Ağa 9 Kerem oğlu Kemal Ağa 10 Halis oğlu Mehmet Efendi 11 Şaban oğlu Mehmet Çavuş 12 Diyar oğlu Hüseyin Ağa 13 Şamil oğlu Hüseyin Ağa 14 Seyfullah oğlu Dursun Ağa 15 Şamil oğlu Aziz Efendi 16 Remzi oğlu İbrahim Efendi 17 Yusuf oğlu Mahmut Ağa 18 Mehmet oğlu Mecnun Ağa 19 Yaşar oğlu Hadi Efendi 20 Halit oğlu İsmail Bey 21 Şevki oğlu Ethem Efendi 22 Durak oğlu Hamit Ağa 23 Dursun oğlu Hacı Ağa 24 Dursun oğlu İsmail Ağa 25 Taştan oğlu Hamit Ağa
Üçüncü Sınıf Dersleri	I Din İlimleri II İcaze-i Şerife III Osmanlı Alfabesi IV İlmihal V İmla VI Kıraat VII Hesap VIII Hattı Sülüs
Üçüncü Sınıf Öğrencileri	1 Arif oğlu Abdurrezak Efendi 2 Hikmet oğlu Kamil Ağa 3 Mehmet oğlu Ahmet Efendi 4 Arif oğlu Kadir Efendi 5 Bekir oğlu İbrahim Efendi 6 Mehmet oğlu Mustafa Ağa 7 Hüseyin oğlu Şeyh Hasan 8 Hüsameddin oğlu Sofi Mehmet 9 Mustafa oğlu Hamza Ağa 10 İsmail oğlu Hacı Mustafa 11 Recep oğlu Şerif Ağa 12 Nazım oğlu Şerif Ağa 13 Ali oğlu Raşit Ağa

	14 Ahmet oğlu İskender Ağa 15 Refik oğlu Halil Efendi 16 Fuat oğlu Aziz Efendi 17 Mazhar oğlu İskender Efendi 18 Mahmut oğlu Mehmet Efendi 19 Feyzullah oğlu Kamil Ağa 20 Ahmet oğlu Mehmet Efendi 21 Mehmet oğlu Ali Ağa 22 Taştan oğlu Kahraman Ağa 23 Bekri oğlu Mustafa Ağa 24 Zabit oğlu Muharrem Paşa 25 Şefik oğlu İbrahim Efendi 26 Recep oğlu Mehmet Çavuş 27 Ahmet oğlu Hacı Mustafa Ağa 28 Hayrettin oğlu Mehmet Ali Paşa 29 Şakir oğlu Süleyman Çavuş 30 Yusuf oğlu Durak Çavuş
Mektebi Bırakan Öğrenciler	Birinci sınıftan Yusuf oğlu Süleyman Çavuş İkinci sınıftan Yaşar oğlu Hadi Efendi
Toplam Öğrenci	67 Erkek Öğrenci (MF.İBT.120/98)

1902 Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiye öğretmeni Halil Hulusi Efendi'dir. Ders dönemi Mart, Nisan ve Mayıs aylarını kapsamaktadır. Birinci sınıftan 12 öğrenci, ikinci sınıftan 25 öğrenci ve üçüncü sınıftan 30 öğrenci olmak üzere 67 öğrenci mektebe devam etmiştir. Bu dönemde birinci sınıftan Yusuf oğlu Süleyman Çavuş ve ikinci sınıftan Yaşar oğlu Hadi Efendi olmak üzere iki öğrenci mektebi terk etmiştir. Birinci sınıf ders müfredatı 12 dersten oluşmaktadır. Din İlimleri, Kuran-ı Kerim, İlmihal, Risale-i Ahlak dinî ağırlıklı derslerdir. Sarfı Osmani, İmla, Vazife ve Vezaifi Etfal din ve ahlaki konuları içermektedir, diğer dersler ise Muhtasar Osmanlı Coğrafyası, Hesap ve Hüsnü Hat'tır. İkinci sınıf ders müfredatı 9 dersten oluşmaktadır. Bu dersler; Din İlimleri, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Risale-i Ahlak, İmla, Kıraat, Hesap ve Hüsnü Hat'tır. Üçüncü sınıf ders müfredatı; Din İlimler, İcaze-i Şerife, Osmanlı Alfabesi, İlmihal, İmla, Kıraat, Hesap ve Hattı Sülüs olmak üzere toplam 8 dersten oluşmaktadır. Müfredatta dinî konular geniş yer almaktadır. Tüm öğrenciler babalarının adlarıyla mektebe kaydolmuştur. Öğrenciler sosyal ve siyasal statü belirten unvanları kullanmayı devam etmişlerdir.

Tablo 11. 1905 Yılı Karakilise Kazası Merkez Mektebi İbtidâiyesi’nden Mezun Olan ve Mektebe Devam eden Öğrenciler

Mezun Olan Öğrenciler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
1 Şamil Efendi 2 Emrah Efendi 3 Behzat Efendi 4 Şevki Efendi 5 Mahmut Efendi 6 Şamil Efendi 7 Hikmet Efendi 8 Şaban Efendi 9 Remzi Efendi 10 Celal Efendi 11 Şemseddin Efendi 12 Arif Efendi 13 Abdülhamit Efendi	1 Abdülkadir Efendi 2 Ahmet Efendi 3 Seyit Efendi 4 Şaban Efendi 5 Mehmet Efendi 6 Recep Efendi 7 Halis Efendi 8 Cemal Efendi 9 Arif Efendi 10 Faik Efendi 11 Raşit Efendi 12 Mehmet Efendi 13 Bekri Efendi 14 Faik Efendi 15 Servet Efendi 16 Recep Efendi 17 Müştak Efendi 18 Cemalettin Efendi 19 Nazım Efendi 20 Bahri Efendi 21 Şakir Efendi 22 Talat Efendi	1 Mazhar Efendi 2 Ahmet Efendi 3 Mehmet Emin Efendi 4 Ahmet Efendi 5 Şevki Efendi 6 Fuat Efendi 7 Mazhar Efendi 8 Kerem Efendi 9 Salih Efendi 10 İsrail Efendi	1 İsmail Efendi 2 Durak Efendi 3 Şamil Efendi 4 Şemseddin Efendi 5 Kazım Efendi 6 Osman Efendi 7 Kazım Efendi 8 Mustafa Efendi 9 Necip Efendi 10 Cevdet Efendi 11 Mansur Efendi 12 Celal Efendi 13 Osman Efendi 14 Mahmut Efendi 15 Bekri Efendi 16 Fazıl Efendi 17 Ömer Efendi 18 Musa Efendi 19 Mehmet Efendi 20 Rıdvan Efendi
Toplam Öğrenci			65 Erkek Öğrenci (MF.İBT.178/6)

1905 yılı Karakilise Kazası Mektebî İbtidâiye’si Aralık, Ocak ve Şubat aylarını kapsayan dönemde, birinci sınıf 22 öğrenci, ikinci 10 sınıf öğrenci ve üçüncü sınıftan 20 öğrenci olmak üzere toplam 52 öğrenci mektebe devam etmiştir. Aynı dönemde 13 öğrenci mektepten mezun olmuştur, öğrencilerin sosyal statülerini belirleyen tek bir unvan olarak “Efendi” kullanılmıştır.

Tablo 12. 1906 Yılı Karakilise Kazası Merkez Mektebi İbtidâiyesi’nden Mezun Olan Ve Mektebe Devam Eden Öğrenciler

Mezun Olan Öğrenciler	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
1 Şamil Efendi 2 Emrah Efendi 3 Mahmut Efendi	1 Mehmet Emin Efendi 2 Behçet Efendi 3 Eşref Efendi 4 Ahmet Efendi	1 Mazhar Efendi 2 Ahmet Efendi 3 Mehmet Efendi 4 Mehmet Emin Efendi

4 Hikmet Efendi 5 Remzi Efendi 6 Şamil Efendi 7 Şemseddin Efendi 1 İsmail Efendi 2 Durak Efendi 3 Şamil Efendi 4 Kazım Efendi 5 Hüseyin Efendi 6 Feyzullah Efendi 7 Maksut Efendi 8 Celal Efendi 9 Atilla Efendi 10 Şükrü Efendi 11 Ömer Efendi 12 Musa Efendi 13 Abdullah Efendi 14 Şakir Efendi 15 Naci Efendi	5 Taştan Efendi 6 Fahrettin Efendi 7 Nesim Efendi 8 Şaban Efendi 9 Feyzullah Efendi 10 İsmail Efendi 11 Abdurrahman Efendi 12 Faik Efendi	5 Şevki Efendi 6 Fuat Efendi 7 Muzaffer Efendi 8 Cesim Efendi 9 Şevket Efendi 10 Celal Efendi
Toplam Öğrenci Sayısı		44 Erkek Öğrenci (MF.İBT.184/108)

1906 yılında Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiye'si Eylül, Ekim ve Kasım aylarını kapsayan dönemde, ikinci sınıftan 12 öğrenci ve üçüncü sınıftan 10 öğrenci olmak üzere toplam 22 öğrenci okula devam etmiştir. Bu dönemde 22 öğrenci mektepten mezun olmuştur. Mezun olan öğrenci sayısı ve mektebe devam eden öğrenci sayısı aynıdır. 1906 yılı Karakilise Mektebi İbtidâiye öğrenci ve sınıf kayıtlarında birinci sınıfa ait herhangi bir bilgi yoktur. Mektepten mezun olan öğrencilerin bir kısmı 7'ye kadar numaralanmış, bir kısmı ise 7'den sonra tekrar 1'den başlamak suretiyle numaralandırma yapılmıştır.

Tablo 13. 1908 Yılı Karakilise Kazası Merkez Mektebi İbtidâiyesi'nden Mezun Olmuş ve Mektebe Devam Eden Öğrenciler

Mezun Olan Öğrenciler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
1 Emrah Efendi	1 Şerif Efendi	1 Nusret Efendi	1 Ahmet Efendi
2 Mahmut Efendi	2 Recep Efendi	2 Şevk Efendi	2 Diyar Efendi
3 Remzi Efendi	3 Müştak Efendi	3 Halil Efendi	3 Mehmet Efendi
4 Hikmet Efendi	4 Zeki Efendi	4 Süleyman Efendi	4 Ethem Efendi
5 Şaban Efendi	5 Adnan Efendi	5 Faik Efendi	5 Şaban Efendi
6 Şemseddin Efendi	6 Talat Efendi	6 Taştan Efendi	6 Feyzullah Efendi
	7 Nuri Efendi	7 Aydın Efendi	7 Cemal Efendi

7 İsmail Efendi 8 Durak Efendi 9 Şamil Efendi 10 Muzaffer Efendi 11 Celal Efendi 12 Kazım Efendi 13 Osman Efendi 14 Şükrü Efendi 15 Mirza Efendi 16 Şefik Efendi 17 Mazhar Efendi 18 Emin Efendi 19 Sadık Efendi 20 Muzaffer Efendi 21 Hasan Efendi 22 Mehmet Efendi 23 Behçet Efendi 24 Fazıl Efendi 25 Sıdkı Efendi 26 İbrahim Efendi 27 Abdullah Efendi 28 Naci Efendi 29 Celal Efendi 30 Ahmet Cevdet Efendi 31 Hamit Efendi 32 Hasan Efendi 33 Kazım Efendi	8 İhsan Efendi 9 Nuri Efendi 10 Tefvîk Efendi 11 Sıtkı Efendi 12 Şakir Efendi 13 İsmail Efendi 14 Sabri Efendi 15 Murtaza Efendi		8 Halis Efendi
Toplam Öğrenci Sayısı			63 Erkek Öğrenci (MF.İBT.222/100)

1908 yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtîdâiye'si Aralık, Ocak ve Şubat aylarını kapsayan dönemde, birinci sınıftan 15 öğrenci, ikinci sınıftan 7 öğrenci ve üçüncü sınıftan 8 öğrenci olmak üzere toplam 30 öğrenci mektebe devam etmiştir. Ancak mektepten mezun olan öğrenci sayısı, mektebe devam eden öğrenci sayısından fazladır, bu durum mektebe kaydedilen öğrenci sayısının düştüğünü göstermektedir.

Tablo 14. 1902 Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Birinci Sınıf Sınav Notları

Sıra No	Birinci Sınıf	İsnan	İczazei Şerife	İlmihal	İmla	Kıraat	Hesap	Hattı Sülüs	Başarı Puanı
I	Kamil Efendi	11	7	7	4	3	5	5	31
II	Ahmet Efendi	10	6	6	3	5	5	4	29
III	Abdurrezak Efendi	12	5	5	4	5	5	5	29
IV	Sofî Mehmet	10	5	-	-	5	4	4	18
V	Kadir Efendi	9	4	-	-	4	5	4	17
VI	Mustafa Ağa	10	6	-	-	4	4	3	17
VII	Hacı Mustafa	9	5	-	-	4	5	3	17
VIII	Şerif Ağa	10	4	-	-	4	5	3	16
IX	Mehmet Ağa	10	4	-	-	4	5	3	16
X	Halil Efendi	9	5	-	-	4	4	3	15
XI	Kamil Ağa	9	4	-	-	3	4	2	13
XII	Şerif Ağa	9	4	-	-	3	3	3	13
XIII	Aziz Efendi	9	4	-	-	3	3	3	13
XIV	Aziz Efendi	9	3	-	-	2	3	3	11
XV	Ali Ağa	10	4	-	-	2	2	2	10
XVI	Kahraman Ağa	10	3	-	-	2	2	2	9
XVII	Hacı Mustafa	9	4	-	-	-	2	2	8
XVIII	İbrahim Efendi	9	3	-	-	-	2	2	7
XIX	Mehmet Çavuş	9	3	-	-	-	2	2	7
XX	Süleyman Çavuş	9	3	-	-	-	2	1	6
XXI	İbrahim Bey	9	3	-	-	-	2	-	5

Yukarıdaki tablo 1902 yılı Şubat ayı Karakilise İbtidâiye mektebi birinci sınıf sınav notlarını göstermektedir. 21 öğrenci; İsnan, İcaze-i Şerife, İlmihal, İmla, Kıraat, Hesap ve Hattı Sülüs derslerinden sınava tabi tutulmuştur. IV numaralı Sofi Mehmet adlı öğrenciden sonra, İlmihal ve İmla sınavlarına ait puan bilgisi bulunmamaktadır. XVI numaralı Kahraman Ağa adlı öğrenciden sonra ise Kıraat sınavına ait puan bulunmamaktadır. Öğrencilerin en başarılı oldukları sınav ortalama 9 puan ile İsnan dersidir, sınav not ortalamasına göre en başarılı öğrenci III numaralı Abdurrezak Efendi'dir. En düşük not ortalaması Hattı Sülüs dersinde görülmektedir, bu derste en başarısız öğrenci 1 puanla XX. numaralı Süleyman Çavuştur. İcaze- i Şerife dersinde en yüksek not 7 puan, en düşük not ise 3 puandır. İlmihal dersinde 18 öğrencinin puan bilgileri bulunamamakla birlikte, en yüksek puan 7'dir. İmla dersinde de 18 öğrencinin puan bilgileri bulunamamakta, en yüksek not ise 4 puandır. Kıraat dersinde 4 öğrenciye ait not bilgisi bulunmamakta, en yüksek not 5 puandır. Hesap dersinde en yüksek not 5 puan, en düşük not ise 2 puandır.

Tablo 15. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi İkinci Sınıf Sınav Notları

Sıra No	İkinci Sınıf	İsnan	Kuran-ı Kerim	Tecvit	İlmihal	Risalei Ahlak	İmla Vazife	Kıraat	Hesap	Hüsnü Hat	Başarı Puanı
I	Hacı Osman Efendi	12	7	7	8	8	7	7	7	6	57
II	Asker Ağa	12	6	7	6	8	5	6	7	5	50
III	Mirza Ağa	13	7	5	7	5	-	5	6	4	44
IV	Süleyman Çavuş	13	6	5	7	3	4	7	3	4	42
V	Mehmet Efendi	12	7	6	4	3	5	6	6	5	42
VI	Hamit Ağa	13	6	5	7	6	4	4	5	5	42
VII	Mecnun Ağa	12	7	4	5	5	3	4	4	4	36
VIII	Mahmut Ağa	11	7	5	6	-	4	4	5	5	36
IX	Mehmet Çavuş	11	7	5	6	-	5	6	3	4	26
X	Hüseyin Ağa	12	5	4	7	-	5	4	7	4	36
XI	Hüseyin Ağa	11	6	4	6	-	4	4	6	5	35
XII	İbrahim Efendi	11	7	5	6	-	3	5	3	4	33

XIII	Hadi Efendi	11	6	5	5	-	4	5	4	4	33
XIV	İsmail Bey	11	5	5	6	-	4	4	5	4	33
XV	Ethem Efendi	12	5	5	5	-	5	4	5	4	32
XVI	Hamit Ağa	11	5	4	5	-	5	4	5	4	32
XVII	Mecnun Ağa	11	5	5	4	-	5	4	5	4	32
XVIII	İsmail Ağa	13	5	5	5	-	5	4	4	4	31
XIX	Ali Ağa	14	6	5	5	-	3	4	4	4	31
XX	Hacı Ahmet Ağa	14	5	5	4	-	5	4	4	4	31

Yukarıdaki tablo 1902 yılı Şubat ayı Karakilise İbtidâiye mektebi ikinci sınıf sınav notlarını göstermektedir. 20 öğrenci; İsnan, Kuran-Kerim, Tecvit, İlmihal, Risale-i Ahlak, İmla-ı Vazife, Kıraat ve Hesap olmak üzere toplam 9 dersten sınava tabi tutulmuştur. Öğrencilerin en başarılı oldukları ders İsnan dersidir, bu derste en düşük not 11 puandır. En başarılı öğrenciler 14 puanla XIX numaralı Ali Ağa ve XX numaralı Hacı Ahmet Ağadır. Kuran- Kerim dersinde, en yüksek not 7, en düşük not ise 5 puandır. Tecvit dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 5 puandır. İlmihal dersinde en yüksek not 8, en düşük not 4 puandır. Risale-i Ahlak dersinde 13 öğrenciye ait puan bilgisi bulunamamaktadır, bu derste en yüksek not 8, en düşük not 3 puandır. İmla- Vazife dersinde III numaralı Mirza Ağa'ya ait not bilgisi bulunmamakta, bu derste en yüksek not 7, en düşük not 3 puandır. Kıraat dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 4 puandır. Hesap dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 3 puandır. Hüsnü Hat dersinde ise en yüksek not 6, en düşük not 4 puandır.

Tablo 16. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Üçüncü Sınıf Sınav Notları

Üçüncü Sınıf	Sıra No	I	II	III	IV
Dersler		Süleyman Ağa	Durak Ağa	Durak Ağa	Abdullah Ağa
İsnan		13	13	15	13
Kuran-ı Kerim		7	6	6	9
Tecvit		7	5	5	5
İlmihal		8	9	5	9

Risalei Ahlak	9	7	9	6
Sarfı Osmani	7	7	5	5
İmla Vazife	6	5	5	5
Kıraat	7	7	5	4
Muhtasar Osmanlı Coğrafyası	6	7	6	5
Hesap	7	7	6	5
Hüsnü Hat	6	8	6	5
Başarı Puanı	70	70	58	58 (MF.İBT. 114/14)

Yukarıdaki tablo 1902 yılı Şubat ayı Karakilise İbtidâiye mektebi üçüncü sınıf sınav notlarını göstermektedir. 4 öğrenci; İsnan, Kuran- Kerim, Tecvit, İlmihal, Risale-i Ahlak, Sarfı Osmani, İmla-Vazife, Kıraat, Muhtasar Osmanlı Coğrafyası, Hesap ve Hüsnü Hat olmak üzere toplam 11 dersten sınava tabi tutulmuştur. Öğrencilerin en başarılı oldukları ders İsnan'dır. I numaralı Süleyman Ağa ve II numaralı Durak Ağa 70 puan ile en başarılı öğrencilerdir.

Tablo 17. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Birinci Sınıf Sınav Notları

Sıra No	Birinci Sınıf	İsnan	İcazei Şerife Elifba	İlmihal	İmla	Kıraat	Hesap	Hattı Sülüs	Başarı Puanı
I	Abdurrezak Efendi	13	7	6	5	5	4	5	32
II	Kamil Efendi	11	8	5	4	5	4	4	30
III	Ahmet Efendi	10	8	5	4	4	4	4	38
IV	Kadir Efendi	10	6	4	3	4	4	2	21
V	İbrahim Efendi	10	6	4	3	3	3	2	21
VI	Mustafa Ağa	10	7	4	-	-	4	3	18
VII	Şeyh Hasan	10	8	4	-	-	3	2	18
VIII	Sofî Mehmet	10	5	4	-	-	5	4	18
IX	Hamza Efendi	11	6	-	-	-	4	3	13
X	Hacı Mustafa	10	5	-	-	-	5	3	13

XI	Reşit Ağa	13	5	-	-	-	5	2	12
XII	İskender Ağa	10	5	-	-	-	4	3	12
XIII	Aziz Efendi	9	4	-	-	-	4	3	11
XIV	Sofî Mehmet	10	6	-	-	-	3	-	9
XV	Halil Efendi	9	5	-	-	-	4	-	9
XVI	Abdülaziz Efendi	9	5	-	-	-	4	-	9
XVII	İskender Efendi	9	5	-	-	-	4	-	9
XVIII	Mehmet Efendi	9	5	-	-	-	4	-	9
XIX	Kamil Ağa	9	5	-	-	-	4	-	9
XX	Mehmet Efendi	8	5	-	-	-	4	-	9
XXI	Ali Ağa	10	4	-	-	-	4	-	8
XXII	Kahraman Ağa	10	5	-	-	-	3	-	8
XXIII	Mustafa Ağa	8	4	-	-	-	3	-	8
XXIV	Muharrem Bey	8	4	-	-	-	3	-	7
XXV	İbrahim Efendi	8	4	-	-	-	3	-	7
XXVI	Hacı Mustafa	8	3	-	-	-	3	-	6

Yukarıdaki tablo 1902 yılı Haziran ayı Karakilise İbtîdâiye mektebi birinci sınıf sınav notlarını göstermektedir. Öğrenciler; İsnan, İcaze-i Şerife- Elifba, İlmihal, İmla, Kıraat, Hesap ve Hattı Sülûs olmak üzere toplam 7 dersten sınava tabi tutulmuştur. Öğrencilerin en başarılı oldukları ders İsnan'dır, bu derste en yüksek not 13, en düşük not 8 puandır. İcaze-i Şerife- Elifba dersinde en yüksek not 8, en düşük not ise 3 puandır. Bu derste en başarısız öğrenci 3 puan ile XXVI numaralı Hacı Mustafa Ağa'dır. İlmihal dersinde en yüksek not 6, en düşük not 4 puandır, VIII numaralı Sofî Mehmet adlı öğrenciden sonra 18 öğrencinin sınav notları hakkında kayıt bulunamamaktadır. İmla dersinde en yüksek not 5, en düşük not 3 puandır, V numaralı İbrahim Efendi'den sonra 21 öğrenciye ait not bilgisi bulunmamaktadır. Kıraat dersinde en yüksek not 5, en düşük not 3 puandır. V numaralı İbrahim Efendi'den sonra 21 öğrenciye ait not kayıtları bulunmamaktadır. Hesap dersinde en

yüksek not 5, en düşük not ise 3 puandır. Hattı Sülüs dersinde, en yüksek not 5, en düşük not 2 puandır, XIII numaralı Abdülaziz Efendi'den sonra 13 öğrenciye ait not kayıtları bulunmamaktadır.

Tablo 18. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtîdâiyesi İkinci Sınıf Sınav Notları

Sıra No	İkinci Sınıf	İsman	Kuran-ı Kerim	Tecvit	İlmihal	Risalei Ahlak	İmla Vazife	Kıraat	Hesap	Hüsnü Hat	Başarı Puanı
I	İskender Efendi	12	8	6	7	8	8	8	6	8	59
II	Hacı Osman Efendi	13	7	7	7	7	6	7	7	7	53
III	Asker Ağa	13	7	5	6	6	7	8	7	6	52
IV	Mirza Ağa	14	8	6	7	6	5	6	7	7	52
V	Mecnun Ağa	12	7	6	7	7	5	6	6	5	49
VI	Kahraman Ağa	13	8	6	7	4	5	7	7	5	49
VII	Süleyman Çavuş	13	6	6	6	8	4	8	5	4	45
VIII	Mehmet Efendi	12	7	6	6	4	5	6	6	5	45
IX	Mehmet Çavuş	11	6	6	6	4	5	5	6	6	44
X	Hüseyin Ağa	12	5	5	5	4	6	4	6	6	41
XI	Hüseyin Ağa	11	5	5	5	4	6	4	6	6	41
XII	Derviş Ağa	13	6	6	5	4	4	4	6	4	39
XIII	Aziz Efendi	12	6	5	5	4	4	4	6	5	39
XIV	İbrahim Efendi	11	6	4	5	5	5	4	5	4	38
XV	İsmail Bey	11	4	5	4	5	5	4	5	4	38
XVI	Ethem Efendi	12	4	4	4	5	4	4	4	5	34
XVII	Hamit Ağa	11	5	4	5	4	5	4	4	3	34
XVIII	Hüsnü Ağa	13	6	6	4	3	3	4	3	5	34
XIX	İsmail Ağa	13	4	5	4	4	4	5	4	3	33
XX	Hamit Ağa	12	6	3	3	1	3	7	5	5	33

Yukarıdaki tablo 1902 yılı Haziran ayı Karakilise İbtidâiye mektebi ikinci sınıf sınav notlarını göstermektedir. Öğrenciler; İsnan, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Risale-i Ahlak, İmla- Vazife, Kıraat, Hesap ve Hüsnü Hat olmak üzere toplam 9 dersten sınava tabi tutulmuştur. Öğrencilerin en başarılı oldukları ders İsnan'dır, derste en yüksek not 14 puan, en düşük not ise 11 puandır, en başarılı öğrenci 14 puanla IV numaralı Mirza Ağadır. Kuran-ı Kerim dersinde, en yüksek not 8 puan, en düşük not 4 puandır. Tecvit dersinde, en yüksek not 7, en düşük not ise 3 puandır, en başarısız öğrenci XX numaralı Hamit Ağa'dır. İlmihal dersinde, en yüksek not 7 puan, en düşük not 3 puandır. Risale-i Ahlak dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 1 puandır, derste en başarısız öğrenci XX numaralı Hamit Ağadır. İmla- Vazife dersinde en yüksek not 8, en düşük not 3 puandır. Kıraat dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 4 puandır. Hesap dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 3 puandır. Hüsnü Hat dersinde ise, en yüksek not 8, en düşük not 3 puandır, derste 3 puan ile en başarısız öğrenci XIX numaralı İsmail Ağa'dır.

Tablo 19. 1902 Yılı Karakilise Kazası Mektebi İbtidâiyesi Üçüncü Sınıf Sınav Notları

Üçüncü Sınıf	Sıra No	I	II	III	IV
Dersler		Durak Ağa	Süleyman Ağa	Durak Ağa	Abdullah Ağa
İsnan		13	13	16	13
Kuran-ı Kerim		8	8	9	8
Tecvit		7	8	8	7
İlmihal		8	7	6	6
Risalei Ahlak		9	8	6	6
Sarfı Osmani		8	8	6	5
İmla Vazife		7	7	8	8
Vezaifi Etfal		8	7	7	7
Muhtasar Osmanlı Coğrafyası		7	7	6	5
Hesap		7	7	7	6
Hüsnü Hat		6	6	6	6
Başarı Puanı		75	73	69	63

				(MF.İBT. 120/98)
--	--	--	--	---------------------

Yukarıdaki tablo 1902 yılı Haziran ayı Karakilise İbtidâiye mektebi üçüncü sınıf sınav notlarını göstermektedir. Dört öğrenci; İsnan, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, Risale-i Ahlak, Sarfı Osmani, İmla-Vazife, Vezaifi Etfal, Muhtasar Osmanlı Coğrafyası, Hesap ve Hüsnü Hat olmak üzere toplam 11 dersten sınava tabi tutulmuştur. İsnan dersi, öğrencilerin en başarılı oldukları derstir, derste en yüksek not 16, en düşük not 13 puandır, derste en başarılı öğrenci 16 puan ile III numaralı Durak Ağa'dır. Kuran-ı Kerim dersinde en yüksek not 9, en düşük not 8 puandır, derste 9 puan ile en başarılı öğrenci III numaralı Durak Ağa'dır. Tecvit dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 7 puandır. İlmihal dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır, derste en başarılı öğrenci 8 puan ile I numaralı Durak Ağa'dır. Risale-i Ahlak dersinde, en yüksek not 9, en düşük not 6 puandır, derste en başarılı öğrenci 9 puan ile I numaralı Durak Ağa'dır. Sarfı Osmani dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 5 puandır, derste en başarısız öğrenci 5 puan ile IV numaralı Abdullah Efendi'dir. İmla-Vazife dersinde en yüksek not 8, en düşük not 7 puandır. Vezaifi Etfal dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 7 puandır. Muhtasar Osmanlı Coğrafya dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 5 puandır, derste en başarısız öğrenci 5 puan ile IV numaralı Abdullah Efendi'dir. Hesap dersinde en yüksek not 7, en düşük not 6 puandır, derste en başarısız öğrenci 6 puan ile IV numaralı Abdullah Efendi'dir. Hüsnü Hat dersinde ise tüm öğrenciler 6 puan almıştır.

Tablo 20. 1903 Yılında Karakilise Kazası Asar-ı Mektebi İbtidâiyesi Birinci Sınıf Sınav Notları

Birinci Sınıf	Sıra No	İsnan Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Tecvit	Eşkalı Resim	Osmanlı Alfabesi	Kıraat	İmla	Hattı Sülüs	Başarı Puanı
Kamil Efendi	I	10	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Sason Efendi	II	13	8	7	8	9	8	7	8	55
İbrahim Efendi	III	9	7	6	6	7	8	7	8	49
Ahmet Efendi	IV	10	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Mahmut Ağa	V	10	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Yusuf Ağa	VI	14	8	6	6	6	5	6	5	42

Hüseyin Ağa	VII	10	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Hüseyin Ağa	VIII	14	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Abbas Efendi	IX	9	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Ethem Efendi	X	15	8	7	7	6	5	5	6	44
Aziz Efendi	XI	13	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Mahmut Ağa	XII	10	8	8	7	7	6	6	7	49
Mehmet Ağa	XIII	14	6	6	5	6	6	5	5	39
Öğrenci Adı Yok	XIV	12	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı

Yukarıdaki tablo 1903 yılı Temmuz ayında Karakilise Asar-ı İbtidâiye mektebinde yapılan birinci sınıf sınav notlarını göstermektedir. On dört öğrenci; İsnanı Şakirdan, Kuran-ı Kerim, Tecvit, Eşkalı Resim, Osmanlı Alfabesi, Kıraat, İmla ve Hattı Sülüs olmak üzere toplam 8 dersten sınava tabi tutulmuştur. I numaralı Kâmil Efendi, IV numaralı Ahmet Efendi, V numaralı Mahmut Ağa, VII numaralı Hüseyin Ağa, VIII numaralı Hüseyin Ağa, IX numaralı Abbas Efendi, XI numaralı Aziz Efendi ve adı belli olmayan XIV numaralı öğrenci olmak üzere toplam 8 öğrenci İsnanı Şakirdan dersi dışında hiçbir sınava girmemişlerdir, bu derste en yüksek not 14, en düşük not ise 9 puandır. Kuran-ı Kerim dersinde en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır, derste en başarısız öğrenci 6 puan ile XIII numaralı Mehmet Ağa'dır. Tecvit dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır, ortalamaya göre en başarılı öğrenci 8 puan ile XII numaralı Mahmut Ağa'dır. Eşkalı Resim dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 5 puandır, ortalamaya göre en başarısız öğrenci 5 puan ile XIII numaralı Mehmet Ağa'dır. Osmanlı Alfabesi dersinde, en yüksek not 9, en düşük not 6 puandır, sınav ortalamasına göre en başarılı öğrenci 9 puan ile II numaralı Sason Efendi'dir. Kıraat dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 5 puandır. İmla dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 5 puandır. Hattı Sülüs dersinde ise en yüksek not 8, en düşük not 5 puandır.

Tablo 21. 1903 Yılında Karakilise Kazası Asar-ı Mektebi İbtidâiyesi İkinci Sınıf Sınav Notları

İkinci Sınıf	Sıra No	İsnanı Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Tecvit	İlmihal	İmla	Kıraat	Hesap	Hattı Sülüs	Kaide	Başarı Puanı
--------------	---------	-----------------	---------------	--------	---------	------	--------	-------	-------------	-------	--------------

Mehmet Efendi	I	10	8	7	7	7	6	6	7	7	55
Aşur Ağa	II	11	8	8	7	7	7	6	6	6	55
Süleyman Çavuş	III	18	-	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Murat Efendi	IV	9	8	8	7	7	7	6	6	6	55
Kadir Ağa	V	13	7	7	6	6	6	6	6	6	50
Aziz Efendi	VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Aziz Efendi	VII	10	-	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı
Süleyman Ağa	VIII	13	8	8	8	7	6	8	8	8	61
Vasfi Ağa	IX	10	-	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana Katılmadı

Yukarıdaki tablo 1903 yılı Temmuz ayında Karakilise Asar-ı İbtîdâiye mektebi ikinci sınıf sınav notlarını göstermektedir. Dokuz öğrenci; İsnanı Şakirdan, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, İmla, Kıraat, Hesap, Hattı Sülüs ve Kaide olmak üzere toplam 9 dersten sınava tabi tutulmuştur. VI numaralı Aziz Efendi hiçbir sınava girmemiştir, III numaralı Süleyman Çavuş, VII numaralı Aziz Efendi ve IX numaralı Vasfi Ağa olmak üzere toplam üç öğrenci İsnanı Şakirdan dışında hiçbir sınava girmemiştir Öğrencilerin en başarılı olduğu ders, İsnanı Şakirdan'dır, en yüksek not 18, en düşük not ise 9 puandır. Derste en başarılı öğrenci, 18 puan ile III numaralı Süleyman Çavuştur. Sınav ortalamasına göre en başarısız öğrenci 9 puan ile Murat Efendi'dir. Kuran-ı Kerim dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 7 puandır. Tecvit dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 7 puandır. Tecvit dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 7 puandır. İlmihal dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır. Sınav ortalamasına göre 8 puan ile VIII numaralı Süleyman Ağa başarılı, 6 puan ile en başarısız öğrenci V numaralı Kadir Ağa'dır. İmla dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 6 puandır, sınav not ortalamasına göre en başarısız öğrenci 6 puan ile V numaralı Kadir Ağa'dır. Kıraat dersinde, en yüksek not 7, en düşük not 6 puandır. Hesap dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır. Hattı Sülüs dersinde, en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır. Kaide dersinde ise en yüksek not 8, en düşük not 6 puandır.

Tablo 22. 1903 Yılında Karakilise Kazası Asar-ı Mektebi İbtidâiyesi Üçüncü Sınıf Sınav Notları

Üçüncü Sınıf	Sıra No	İsnaı Şakirdan	Kuran-ı Kerim	Tecvit	İlmihal	İmla	Kıraat	Hurufu Osmani	Coğrafya	?	Hattı Rikka	Başarı Puanı
MehmetAli Paşa	I	11	10	10	10	10	9	9	6	10	9	83
Murat Bey	II	14	10	10	10	10	8	9	7	10	10	84
Siyad Ağa	III	20	10	9	10	9	8	8	7	10	8	79
İsmail Bey	IV	17	10	10	10	9	8	7	6	10	8	78
Yusuf Ağa	V	20	10	9	10	9	9	7	6	10	9	79
Hüseyin Ağa	VI	19	10	9	10	9	8	6	7	10	9	78
Önceden Mezun Olanlar					Mehmet Ali Paşa, Siyad Ağa							
Dereceden Mezun Olanlar					Ali Ağa (MF.İBT.136/23)							

Yukarıdaki tablo 1903 yılı Temmuz ayında Karakilise Asar-ı İbtidâiye mektebi üçüncü sınıf sınav notlarını göstermektedir. Altı öğrenci; İsnaı Şakirdan, Kuran-ı Kerim, Tecvit, İlmihal, İmla, Kıraat, Hurufu Osmani, Coğrafya, ? ve Hattı Rika olmak üzere 10 dersten sınava tabi tutulmuştur. İsnaı Şakirdan öğrencilerin en başarılı oldukları derstir, en yüksek not 20, en düşük not 11 puandır. Sınav not ortalamasına göre 20 puan ile en başarılı öğrenci III numaralı Siyad Ağa ve başarısız öğrenci 11 puan ile I numaralı Mehmet Ali Paşa'dır. Kuran-ı Kerim, İlmihal ve ? derslerinden tüm öğrenciler 10 puan almıştır. Tecvit dersinde en yüksek not 10, en düşük not 9 puandır. İmla dersinde, en yüksek not 10, en düşük not 9 puandır. Kıraat dersinde, en yüksek not 9, en düşük not 8 puandır. Hurufi Osmani dersinde, en yüksek not 9, en düşük not 6 puandır, sınav not ortalamasına göre en başarısız öğrenci 6 puan ile VI numaralı Hüseyin Ağa'dır. Coğrafya dersinde en yüksek not 7, en düşük not 6 puandır. Hattı Rika dersinde ise en yüksek not 10, en düşük not 8 puandır.

1902 yılından 1903 yılına kadar Karakilise'de ilkokul düzeyinde gerçekleştirilen sınavlar öğrencilerin başarılarını ölçmektedir. Sınavlar geleneksel derslerin yanında temel akademik derslerin de verildiğini göstermektedir. İbtidâi mektebine devam eden öğrencilerin elit tabaka çocuklarının olduğu isimlerinin sonunda yer alan unvanlardan anlaşılmaktadır. Yapılan sınavlar Osmanlı geleneksel merkeziyetçi eğitim sistemini ortaya koymaktadır.

2.5. Karakilise Kazasında Sosyal Yapıyı Etkileyen Sorunlar

1896 yılı Bahar ayında yağan kar ve yağmurdan dolayı Eleşkirt, Karakilise ve Tercan Kazalarında bulunan yerleşim yerlerinde yıkımlar meydana gelmiştir (*Y.AHUS. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı, 352/25*). Karakilise Kazası ve köylerinde maddi hasar meydana gelerek başta köylerde yaşayan insanlar olmak üzere birçok kişi evsiz kalmıştır (*Y.A.HUS. 352/25*). On günden uzun süre boyunca yağan şiddetli kar ve yağmur Eleşkirt kazasında yüz elli hanenin yıkılmasına neden olurken, Karakilise Kazasında Hükümet konağının bir kısmını harap etmiştir. Meydana gelen sel ve toprak kaymalarından dolayı yollar kapanmıştır. Yolların kapanması nedeniyle arama kurtarma çalışmaları geniş ölçüde yapılamamış, erzak sevkiyatı ise sekteye uğramıştır. Kar ve yağmur felaketinden dolayı Eleşkirt'e bir kişi Tutak Kazasında iki çocuk olmak üzere üç kişi hayatını kaybetmiştir (*Y.AHUS.352/25*). 1908 yılı 16 Kasım günü ailesi ile beraber Erzurum'dan dönen Karakilise Kaymakamı Şevket Bey tipiye yakalanarak eşi, bir kızı ve iki Kaymakam koruması olmak üzere beş kişi hayatını kaybetmiştir. Yirmi kadar katır ise telef olmuştur (*DH.MUI, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı, 36/63*).

Karakilise'de Rus işgalinden kalma bir cephaneye giren dört kişinin eylemleri sonucunda cephanede bulunan top mermileri infilak etmiştir. İnfilak esnasında birçok dürbün ve nişan tertibatı kullanılamaz hale gelmiştir (*DH.EUM.6.ŞB, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, 53/54*). Cephanede bulunan tüm mermi ve patlayıcı maddeler tamamen infilak ederek büyük bir patlamaya sebep olmuştur. Patlama esnasında cephanede bulunan kişilerin üç kadın bir kız çocuğu olduğu anlaşılmıştır. Meydana gelen olay Bayezid Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Mutasarrıflık benzer olayların yaşanmaması için şüpheli mahallerde güvenlik önlemleri almıştır (*DH.EUM.6.ŞB.53/54*). Karakilise'nin geçiş güzergâhında yer alması ve meydana gelen göç hareketleri neticesinde sağlık sorunları meydana gelmiştir. Altyapı yetersizliği, hijyen sorunları salgın hastalıkları beraberinde getirmiştir. 1894 yılında Karakilise ve Eleşkirt Kazalarına bağlı bazı köylerde Kolera salgını ortaya çıkmıştır. Kolera salgınına karşı tedbir alınması için Bayezid Mutasarrıflığı'na haber verilmiştir (*DH.MKT, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalemî Umum, 209/58*). Kolera hastalığına yakalananların karantinalarda tutulması

ve tedavileri için sağlık çalışanları ve gardiyanlar istihdam edilmiştir. İstihdam edilen memurların maaşlarına yönelik zam talep edilmiştir (DH.MKT.209/58). Sağlık çalışanlarına yönelik zam talepleri yerel mali sendikalar tarafından dile getirilmiştir (DH.MKT.209/58). Ekonomik sorunlar salgın hastalıklara karşı yeterli tedbirlerin alınmasına engel teşkil etmiştir. 1910 yılında tekrar baş gösteren Kolera salgının geniş bir alana yayılmasını engellemek için karantinalar kurularak gerekli doktor, ilaç ve tıbbi malzeme sevk edilmeye çalışılmıştır (Aktaş 2025:245). Kolera salgını 1910 yılında Rusya zerinden Osmanlı topraklarına çok hızlı bir şekilde yayılmış, ekonomik sorunlar ve altyapı yetersizliği hastalığa karşı güçlü tedbirlerin alınmasına engel olmuştur (Asker 2021:105). 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşına katılan askerler tarafından Karakilise Kazasına Tifüs hastalığı bulaştırılmıştır (Gl, zdil 2022:147). Ekonomik sorunlar ve bölgenin çatışma alanı olması sağlık koşullarını olumsuz etkilemiştir. Yetersiz sağlık hizmetleri neticesinde salgın hastalıklar önlenememiş ve can kayıplarının yaşanmasına neden olmuştur.

2.6. Karakilise Kazasında Asayiş Sorunları

Karakilise Kazası, Rus arlığı ve İran ile sınır hattında keşişen stratejik bir konumda yer almaktaydı. Bu iki devlet, tarih boyunca Osmanlı Devleti'ni zayıflatmaya ve nihayetinde ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli siyasî hedefler gtmştir. Özellikle Rusya'nın "sıcak denizlere inme" politikası, coğrafi zorunluluk gereği Osmanlı toprakları üzerinden geçmek durumundaydı. Bu hedef doğrultusunda en kısa ve elverişli güzergâh Doğu Anadolu'dan geçmekteydi. Rusya, Basra Körfezi ve Akdeniz'e ulaşma stratejisi çerçevesinde, yol zerindeki Kürt ve Ermeni nüfusları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek amacıyla ekonomik, siyasî ve askerî yöntemlere başvurmuştur. Nitekim 19. yüzyılın ortalarına doğru, Rusya tarafından Kürtlere yönelik akademik çalışmaların yoğunlaştığı da bilinmektedir (Sunar 2000: 117).

Karakilise Kazasının da içinde yer aldığı bölge, Osmanlı-İran sınır hattını oluştırmaktaydı, sınır hattında bulunan Kürt aşişetlerinin devamlı yer değiştirmesi belirli bir sınır hattının belirlenmesine engel olmuş ve bu durum tarihte iki devleti birçok kez savaşın eşiğine getirmiştir (Tokmak:166). Osmanlı-İran sınırı, tarihsel

olarak 1555 Amasya Antlaşması ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenmeye çalışılmıştır. 1913 yılında ise iki taraf arasında İstanbul Protokolü hazırlanmış, ancak bu belge Osmanlı hükümeti tarafından resmen onaylanmamıştır (Yücer: 314). 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek süregelen uzun süreli savaşlar, söz konusu sınır hattında denetimin zayıflamasına neden olmuştur (Kaya 2021:973). Osmanlı-İran sınırında yaşanan bu belirsizlik ve güvenlik açığı, sınır hattının çeteler ve eşkıyalar için geçiş güzergâhı ve barınma alanı hâline gelmesine yol açmıştır. Karakilise ve çevresinde faaliyet gösteren eşkıya grupları, Osmanlı güvenlik kuvvetlerine yakalanmadan kolaylıkla İran topraklarına geçebilmekteydi. Bu durum, bölgedeki sınır güvenliğini sağlama çabalarını ciddi biçimde sekteye uğratmıştır.

19. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni doğudan kuşatma politikası, bölgedeki idarî zayıflıkla birleşerek sınır bölgelerinde ciddi güvenlik sorunlarına yol açmıştır. Karakilise ve çevresinde devlet denetiminin yetersiz kalması, eşkıyalık ve gasp olaylarının önlenemez bir boyuta ulaşmasına neden olmuştur. Bölgede faaliyet gösteren bazı Kürt aşiretlerinin Rusya ile ittifak kurma girişimleri, eşkıya çetelerine karşı yürütülen mücadelenin etkinliğini zayıflatmıştır (Ünal 2008:139).

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki politik hedefleri doğrultusunda Kürt ve Ermeni unsurları destekleme çabası, bölgedeki silahlı grupların güç kazanmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren çeteler, özellikle Rus ve İran topraklarına kolayca firar edebilmekte; bu da Osmanlı güvenlik güçlerinin müdahale imkânlarını kısıtlamaktaydı. Mevcut otorite boşluğu, sınır denetimlerinin zayıflamasına yol açmış ve asayişin sağlanmasını ciddi biçimde engellemiştir.

Ermenilerin öncülüğünü yaptığı eşkıyalık faaliyetleri, özellikle sınır asayişsizliğinin artmasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır. Bu duruma karşılık olarak, II. Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye Süvari Alaylarının gözetiminde, sınır güvenliğini sağlamak amacıyla geniş çaplı bir denetim ağı oluşturulmuştur. Adilcevaz, Bargiri, Başkale, Bayezid, Bulanık, Erciş, Diyadin, Erzurum, Hınıs, Karakilise, Saray, Sivas, Malazgirt, Muş ve Van gibi birçok kaza ve sancakta denetim faaliyetleri yürütülmüştür (*Y.PRK.ASK, Perakende Evrakı Askeri Maruzat, 108/52*).

Sınır güvenliğıindeki zaafılar nedeniyle eşkıyalık faaliyetleri Karakilise'den Erzurum'a kadar geniş bir coğrafyada etkili hâle gelmiştir. Bu tehditler karşısında 1896 yılında Karakilise Kaymakamı, sınır hattındaki asayiş sorunlarını yerinde gözlemlemek, Ermeni çetelerine karşı önlem almak ve denetim sağlamak amacıyla bizzat Rusya tarafına geçerek çeşitli incelemelerde bulunmuştur (*DH.TMIK.M, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Mütferrik, 13/2*).

Bu hususta birkaç örnek vermek gerekirse; 1896 yılında İran topraklarından gelen iki çete Osmanlı sınırını yasa dışı biçimde geçerek önce Diyadin'e, ardından Karakilise'ye yönelmiş ve eşkıyalık faaliyetlerine girişmiştir. Bu duruma karşılık olarak, çetelerin etkisiz hâle getirilmesi amacıyla yeterli sayıda süvari ve piyade birliği sevk edilmiştir (*DH.TMIK.M.17/32*). Aynı yıl Erzurum vilayetinden Dâhiliye Nezareti Celilisine gönderilen bir telgrafta, Rusya sınırından Karakilise Kazasına yönelik bir çete saldırısının gerçekleştiğı, ayrıca çeteleri takiben bazı şahısların da Osmanlı sınırını izinsiz geçerek karışıklık çıkarmaya çalıştıkları bildirilmiştir (*DH.TMIK.M.17/32*). 1899 yılında ise yaklaşık yüz kişilik bir Ermeni çetesinin Eleşkirt ile Karakilise Kazaları arasında geçerek Osmanlı sınır hattını taciz edeceği yönünde bir istihbarat, Kars Baş Şehbenderliği tarafından Osmanlı yetkililerine iletilmiştir. Bu ihbar üzerine, Bayezid Mutasarrıflığı ile Yedinci Fırka Komutanlığı'na gerekli müdahalelerin yapılması yönünde uyarı gönderilmiştir (*DH.TMIK.M.71/85*).

Bu gibi olaylar neticesinde Karakilise Kazasındaki asayiş sorunları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Suç faillerinin yakalanmasına yönelik girişimlerde bulunulmuşsa da emniyet ve güvenlik hizmetleri yetersiz kalmıştır. Bölgedeki istikrarsız ortam, kırsal alanda yaşayan yoksul halkın tarlalarında çalışmasına dahi engel olmuş; birçok köylü bu konuda resmi makamlara şikâyetle bulunmuştur.

2.7. Karakilise Kazasında Yaşanan Çete Faaliyetleri

Çete faaliyetleri, sınır denetimlerinin yetersiz kalması nedeniyle zamanla durdurulamaz bir boyuta ulaşmıştır (Tokmak:161). İran ve Rusya sınırlarından Karakilise Kazası ve çevresine yönelik birçok saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılardan biri, İran tarafından gelen sekiz kişilik silahlı ve atlı bir çetenin

Karakilise'ye bağılı Milkan? köyüne yaptığı baskındır. Saldırı sırasında köylüler çeteye karşı koyarak kendilerini savunmuş, bu durum uzun süreli bir çatışmaya yol açmıştır. Çatışmanın sonunda çete üyeleri köylülere ait on üç atı gasp ederek bölgeden uzaklaşmıştır.

Olayın ardından, bölgede görevli Osmanlı askerleriyle çete arasında bir çatışma daha yaşanmış; süvarilerden oluşan bir birlik çeteyi takip ederek karşı saldırı düzenlemiş, ancak bu müdahale olumlu bir sonuç vermemiştir. Bayezid Mutasarrıflığı, durumu acilen Sekizinci Ferik Komutanlığı'na bildirerek çetenin geçiş yolunun kesilmesini talep etmiştir. Ancak Diyadin Kazasına yeni sevk edilen süvari bölüğünün henüz tam olarak düzen kuramaması, çetenin izini kaybettirmesiyle sonuçlanmıştır (*Y.PRK.ASK, Perakende Evrakı Askeri Maruzat, 50/88*).

Diğer yandan, Karakilise Kaymakamı, Rusya sınırı ve Sinek Yaylası'na yaptığı gözetim ziyareti sırasında bölgedeki sınır memurlarıyla görüşmüştür. Kaymakamın aktardığına göre, Rusya tarafından gelen beş yüz kişilik üç ayrı Ermeni çetesi, önlerine çıkan bölgeleri aşarak Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırılar sonucunda çıkan çatışmalarda altı çete mensubu silahlarıyla birlikte yakalanmıştır. Sınır memurları, Rusya tarafından bu tür çete faaliyetlerine karşı önlem alınmadığı takdirde bölgede asayişin ve kamu güvenliğinin sağlanamayacağını dile getirmiştir (*DH.TMIK.M, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve ıslahat Komisyonu Müteferrik 13/2*).

Bu gelişmeler üzerine, Rusya sınırında görevli Osmanlı güvenlik güçleri, sınırı taciz etme niyetinde olan çetelere karşı uyarılmış ve muhtemel saldırılara karşı tedbir alınması istenmiştir. Karakilise kordon bölgesinde görev yapan Hudut Komutanlığı ise, güvenliğin sağlanması amacıyla altmış süvariden oluşan bir takviye birliğin gönderilmesini talep etmiştir (*Y.PRK.UM, Yıldız Perakende Evrak Umum Vilayetler Tahriratı, 36/43*).

Devlet yetkilileri, bölgedeki çete faaliyetlerine karşı koyabilmek amacıyla denetim ve istihbarat çalışmalarını artırmış; ancak bu çabalar, çetelerin etkisiz hâle getirilmesi konusunda yeterli sonuç vermemiştir. Özellikle 1896 yılında çeteleri takip etmeye yönelik başlatılan istihbarat faaliyetleri yetersiz kalmış, alınan önlemler

istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bu nedenle, bölgede bulunan aşiretlerle iş birliği yapılarak ortak asayiş faaliyetlerinin yürütülmesi için adımlar atılmıştır (DH.TMIK.M.17/32). 15–16 Eylül 1896 tarihlerinde, İran topraklarından gelen iki çetenin gece saatlerinde Osmanlı sınırını geçerek Diyadin ve Karakilise çevresinde eşkıyalık, gasp ve bozgunculuk faaliyetlerinde bulunacağına dair istihbarat alınmıştır. Bu bilgi üzerine söz konusu çetelerin takibi ve etkisiz hâle getirilmesi amacıyla bölgeye süvari ve piyade birlikleri sevk edilmiştir. Bayezid Mutasarrıflığı, Diyadin ve Karakilise kaymakamlıklarını daha geniş çaplı tahkikat ve güvenlik tedbirleri için uyarmıştır (DH.TMIK.M.17/32).

Ancak, çetelerin takibi ve engellenmesi için öngörülen güvenlik önlemlerinin hayata geçirilmesi mevcut koşullar altında mümkün olamamıştır. Buna rağmen, yeni çete oluşumlarına elverişli ortamın oluşmasını engellemek adına ilave tedbirlerin planlanmasına başlanmıştır. Bu doğrultuda, çete faaliyetlerine karşı uygulanacak müdahaleler için gerekli askerî teçhizatın temin edilmesine yönelik çalışmalar başlatılmış; güvenlik önlemleri daha kapsamlı şekilde yürütülmeye çalışılmıştır (DH.TMIK.M.17/32).

Alınan güvenlik tedbirlerine rağmen, çetelerin sayısı ve büyüklüğü hakkında kesin ve kapsamlı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bu belirsizliklere rağmen, alınan önlemler kapsamında ortaya çıkabilecek olası olumsuz gelişmelere karşı ihtiyati tedbirler uygulanmıştır (DH.TMIK.M.17/37). İran tarafından gönderilen iki ayrı çetenin, Osmanlı sınırını ihlal ederek Diyadin ve Karakilise çevresinde gasp gibi eylemler gerçekleştirmeyi planladığı yönünde gelen istihbarat üzerine, süvari ve piyade birlikleri bölgeye sevk edilmiştir (DH.TMIK.M.17/32).

Bayezid Mutasarrıflığı'na bildirilen bir diğer istihbaratta ise, yüz silahlı kişiden oluşan bir Ermeni çetesinin Eleşkirt ve Karakilise güzergâhını kullanarak Osmanlı sınır hattını taciz etmeyi planladığı ifade edilmiştir (DH.ŞFR, *Dahiliye Şifre Kalemi*, 237/37). Takip eden süreçte altı yüz kişilik daha büyük bir Ermeni çetesini, sınır hattını aşarak Osmanlı topraklarına saldırıda bulunmuştur. Osmanlı birlikleri, bu saldırılardan önce çetenin faaliyetleri hakkında bazı istihbari bilgilere ulaşabilmişse de, bölgede devriye gezen asker sayısının yetersiz olması müdahale kapasitesini sınırlamıştır. Altı asker pusu noktalarında, diğerleri ise açık arazide nöbet

hâlindeyken, çete mensupları ani bir baskın yaparak ateş üstünlüğü sağlamış ve Osmanlı askerlerinin müdahalesini etkisiz bırakmıştır (*DH.TMIK.M.17/85*).

Çete mensupları, saldırının ardından tekrar Rus topraklarına çekilmiştir. Osmanlı makamları, Ermeni çetelerinin gerçekleştirdiği bu eylemlerle ilgili olarak Peterburg'daki Osmanlı Büyükelçiliği aracılığıyla Rus Hükümetine resmi uyarılarda bulunmuştur. Osmanlı topraklarından Rusya'ya geçerek orada silahlanan Ermeni unsurların, sonrasında tekrar Osmanlı'ya saldırı düzenlemek amacıyla sınırı ihlal ettikleri bildirilmiştir (*DH.TMIK.M.71/25*). Ancak yapılan diplomatik uyarılara rağmen Rusya, çetelerin faaliyetlerine engel olmamış; bu da söz konusu grupların Rusya'nın örtülü desteğini aldığı yönündeki kanaatleri güçlendirmiştir. Ermeni çeteleri, Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri saldırıların ardından kısa sürede Rusya'ya geri dönerek izlerini kaybettirmiş ve Osmanlı güvenlik güçlerinin takip imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu durum, hem sınır güvenliğini zayıflatmış hem de Osmanlı-Rus ilişkilerinde ciddi gerilimlere yol açmıştır.

1899 yılı 11 Aralık gecesi saat üç sularında, Rusya tarafından Osmanlı sınır koruma birliklerine, yaklaşık yirmi kişilik bir Ermeni çetesine dair istihbarat ulaştırılmıştır. Bu çete, sınırda devriye görevi yürüten Osmanlı askerleriyle karşılaşmaları üzerine silahlı saldırıya geçmiştir. Ancak çıkan çatışmaya rağmen çete etkisiz hâle getirilememiştir. Ermeni çetesi, silahlarıyla birlikte Osmanlı topraklarından kaçarak yeniden Rusya'ya sığınmıştır (*Y.PRK.UM.49/12*). Söz konusu çatışma sonucunda yalnızca bir çete üyesi silahıyla birlikte yakalanabilmiştir (*DH.TMIK.M.79/36*). Bu olay, Ermeni çetelerinin sınır ötesi faaliyetlerini sürdürdüğünü ve Osmanlı güvenlik güçlerinin mevcut kapasiteyle bu tür saldırıları tamamen bertaraf edemediğini bir kez daha ortaya koymuştur. Olası yeni saldırıların önlenmesi amacıyla, çete faaliyetlerine karşı alınan güvenlik tedbirleri yeniden gözden geçirilmiş ve mevcut önlemlerin güçlendirilmesine yönelik değerlendirmelere gidilmiştir (*DH.TMIK.M.79/36*).

2.8. Karakilise Kazasında Eşkıyalık ve Gasp Olayları

Karakilise Kazasının etnik, dinî ve sosyal yapısının heterojen bir özellik arz etmesi, bölgede çeşitli toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dinî

ve etnik farklılıklar, yerel halk arasında düşmanlık ve çatışmaların temel gerekçelerinden biri hâline gelmiştir. Ermeni ve Kürt unsurların hem Osmanlı Devleti'ne hem de birbirlerine karşı geliştirdikleri düşmanca tutumlar, zamanla saldırganlık ve şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Bu süreçte Ermeniler, özellikle çete yapılanmaları etrafında örgütlenerek eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Söz konusu çetelerin, gerçekleştirdikleri saldırıların ardından Rusya ve İran'a sığınmaları; sınır güvenliğinin tam anlamıyla sağlanamamasıyla birleşince, bu gruplara karşı verilen mücadelenin başarısız olmasına neden olmuştur.

Ermeni çetelerinin temel hedefi, bölgede yaşayan Müslüman Türk ve Kürt halk olmuştur. 1890 yılında Taşnaksutyun Komitesi'nin kurulmasıyla birlikte Ermeni kaynaklı saldırı ve gasp eylemleri kontrol edilemez bir düzeye ulaşmış, bölgedeki Müslüman topluluk ciddi bir tehdit altında kalmıştır. Komite üyelerinin, “Nerede Türk ve Kürt görürsen öldür” şeklinde özetlenebilecek radikal ve yıkıcı bir yaklaşım benimsedikleri belirtilmektedir (Günay 2012:25).

Diğer yandan Kürtler tarafından gerçekleştirilen eşkıyalık ve gasp eylemleri ise çoğunlukla Ermenileri hedef almıştır. Bu tür saldırılara katılanlar arasında hem sivil halktan bireyler hem de askerî unvan taşıyan kişiler yer almıştır. Kürt eşkıyalığının seyrini değiştiren en önemli gelişmelerden biri, 1890 yılında merkezi Erzincan'da bulunan IV. Orduya bağlı olarak Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının kurulması olmuştur (Ertekin 2022:178). Bu süreçte bölgede yaşayan Kürt unsurlar, Hamidiye Alaylarına katılarak askerî ve siyasî alanda daha etkin hâle gelmeye çalışmışlardır. Ermeniler ise eşkıyalık faaliyetlerini büyük ölçüde Taşnaksutyun gibi örgütler ile Avrupa devletlerinin himayesinde gerçekleştirme çabası içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti, Ermeniler tarafından çıkarılan iç karışıklıklara karşı bir denge unsuru oluşturmak ve bu sorunlara çözüm getirmek amacıyla sivil Kürtlere askerî rütbelere vererek onları devlet aygıtı içerisinde daha görünür ve etkili hâle getirmiştir (Klein 2020:43). Bu hamleyle birlikte Kürtler, Osmanlı yönetimi dâhilinde Ermenilere kıyasla daha belirgin bir askerî ve siyasî üstünlük kazanmışlardır. Ermeni ve Kürtler tarafından gerçekleştirilen eşkıyalık ve gasp faaliyetlerinin büyük çoğunluğu kırsal alanlarda meydana gelmiştir. Bu saldırılarda

evcil hayvanlar ve tarımsal ürünler yağmalanmış, tarım arazileri zorla ele geçirilmiş, öldürme, yaralama ve darp gibi ağır suçlar işlenmiştir.

2.9. Ermenilere Ait Arazilerin Gaspı

Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının kurulmasıyla birlikte, aynı bölgede yer alan Kürt aşiretlerinden teşkil edilen silahlı unsurlar, Ermenilerden oluşan silahlı gruplara karşı belirgin bir üstünlük sağlamışlardır. Bu gelişmenin ardından bazı Kürt aşiretlerine mensup silahlı güçlerin, sivil Ermenilere ait arazilere yönelik gasp ve yağma eylemlerinde bulunduğu tespit edilmiştir (*DH.MKT, Dahiliye Nezareti Mektubi, 110/16*). Özellikle Ermenilerin Rusya'ya göç etmeleriyle birlikte, birçok tarım arazisi metruk kalmış ve sahipsiz duruma düşmüştür. Bu araziler, bölgede yaşayan Müslüman köylüler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (*DH.MUI, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, 3/7*). Ancak göç eden Ermeniler, boş kalan bu arazilerin hâlâ kendilerine ait olduğunu iddia etmiş ve mülkiyet hakkı talebinde bulunmuşlardır.

Karakilise Kazasına bağlı çeşitli mezra ve köylerde, bu süreçte yoğun arazi gaspları yaşanmıştır. Novik karyesinde ikamet eden Şeyh Hacı ve kardeşi, Ermenilere ait olduğu ileri sürülen arazileri zorla işgal etmişlerdir. Bu durum, Ermeni Patrikhanesi tarafından Bayezid Mutasarrıflığı'na şikâyet edilmiştir. Benzer biçimde, Mezra karyesinde yaşayan Hristiyan ahalinin de arazilerinin Kürt gruplar tarafından zorla gasp edildiği iddia edilmiştir. Novik karyesinde yaşayan Şeyh Abdussamet'in oğulları olan Şeyh Abdulkadir ve Şeyh Hacı'nın, Hristiyan köylerine ait bazı arazileri zorla gasp ederek kendi adlarına tapu kaydı yaptırmaya çalıştıkları Ermeniler tarafından dile getirilmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda ise söz konusu kişilerin, iddia edilenin aksine, Ermenilere değil, karye dışındaki sahipsiz bazı arazilere tapu kaydı yaptırdıkları anlaşılmıştır (*DH.MUI.3/7*). Bu gelişmeler üzerine, Mezra karyesinde Ermenilere ait olduğu bildirilen arazilerin durumu hakkında kapsamlı bir yoklama çalışması başlatılmıştır. Sahipli, sahipsiz, senetli ve senetsiz arazi ve mallara ilişkin envanterin çıkarılması hedeflenmiş, devlet yetkilileri arazi gasplarının önüne geçebilmek için çözüm üretme çabasına girişmiştir (*DH.MUI.3/7*).

Klein'e göre, Ermenilere ait mera, çayır, tarla ve yoncalıkların önemli bir kısmı, bölgede faaliyet gösteren Hamidiye Alayı mensupları tarafından aslında zorla ele geçirilmiştir (Klein 2020:241). Nitekim bu tarz gasp olayları, Ermeniler ile Kürtler ve diğer Müslüman halk arasında düşmanca ilişkilerin pekişmesine neden olmuştur. Ermenilerin gerçekleştirdiği saldırılar ve Müslüman halktan gelen karşı hamleler, Karakilise kazası ve çevresinde Ermeni-Kürt etnik yapıları arasında ciddi bir mücadele ortamı doğurmuş; bu da bölgedeki idarî, sosyal ve ekonomik sorunların derinleşmesine yol açmıştır.

2.10. Eyüp Paşa ve Maiyeti Tarafından Gerçekleştirilen Gasp Faaliyetleri

Yirmi yıl boyunca Malazgirt'e bağlı Elmalı Dere'de iskân edilmiş olan Eyüp Paşa, 1891 yılı öncesinde Karakilise Kazasına yerleşmiş ve Rusya sınırına yakın bir köyde ikamet etmeye başlamıştır (*Y.PRK.UM, Yıldız Perakende Evrak Umum Vilayetler Tahrirâtı, 27/83*). Ermeni Patrikhanesi tarafından Osmanlı yetkililerine iletilen şikâyetlere göre, Hamidiye Hafif Süvari Alayları mensubu Eyüp Paşa'nın, muhacirlerin iskânı için ayrılan arazileri zorla ele geçirdiği ve bu araziler üzerine kendisi için bir köşk inşa etmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Bu iddialar üzerine Osmanlı hükümeti, Eyüp Paşa ve maiyetindekiler hakkında soruşturma başlatmış; söz konusu kişilere karşı sert bir tutum sergileyerek resmî müdahalede bulunmuştur (*Y.PRK.UM, 27/83*).

1891 yılında, Eyüp Paşa ve etrafındaki bazı kişiler, kendilerini muhacir olarak göstererek çeşitli gasp olaylarına karışmışlardır. Hatta bazı firarilerin de muhacir kisvesi altında bu eylemlere katıldıkları, arazileri ele geçirme girişiminde bulundukları belgelenmiştir (*Y.PRK.UM.27/83*). Bu süreçte, beraberindeki silahlı grupla birlikte birçok kişinin ölümüne sebep olmuş, yerel halka ait mal ve mülklere zor kullanarak el koymuş ve Ermenilere ait tarım arazilerini şiddet yoluyla gasp etmiştir (*Y.PRK.UM.27/83*).

Eyüp Paşa ve maiyetinin gerçekleştirdiği eylemler, yerel halk ve özellikle Ermeni nüfus üzerinde ciddi bir baskı ve zulüm oluşturmuştur. Bu nedenle, çok sayıda Ermeni Patrikhane'ye başvurarak şikâyetlerini bildirmiştir. Artan şiddet ortamı, bölgede yaşayan Ermenilerin Rusya'ya göç etmelerine sebep olmuştur.

Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı Devleti'nden Eyüp Paşa'nın faaliyetlerinin durdurulmasını talep etmiştir. Erzincan merkezli Dördüncü Ordu Komutanlığı'na, Eyüp Paşa'nın yeniden Malazgirt'e gönderilmesi yönünde bir talepte bulunulmuş; bu mümkün değilse, başka bir çözüm bulunması istenmiştir. Ayrıca, Eyüp Paşa'nın eylemleri sonucu göç eden Ermenilerin geri getirilmesi de Patrikhanenin talepleri arasında yer almıştır (*DH.MKT, Dahiliye Mektubi Kalemi, 110/16*).

Eyüp Paşa'nın faaliyetleri, bölgede yaşayan Ermeni nüfusun güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Bu tehdide karşı koyabilmek amacıyla bazı Ermenilerin de çete faaliyetlerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Eyüp Paşa'nın, muhacir görünümüne bürünerek kendisini gizleme çabası ise sonuçsuz kalmıştır. Devlet yetkilileri, kolluk kuvvetlerine yaptıkları bildirimlerle Eyüp Paşa'nın aslında muhacir değil, Hamidiye Alaylarına mensup bir asker olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Eyüp Paşa ve maiyeti yalnızca Ermenilere ait arazileri gasp etmekle kalmamış; aynı zamanda muhacirler için tahsis edilen arazilere el koymuş ve bu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ayrılan kamu bütçesini de zimmetine geçirmeye çalışmıştır. Buna karşın, Eyüp Paşa'nın adamları gasp ve soygun faaliyetlerine karışmalarına rağmen uzun süre yakalanmamışlardır. Eyüp Paşa, askerî statüsünü kullanarak hem yerleşik halkın hem de yeni iskân edilen muhacirlerin can ve mal güvenliğine doğrudan tehdit oluşturmuştur.

2.11. Patnoslu Hüseyin Paşa Tarafından Gerçekleştirilen Gasp Faaliyetleri

Hüseyin Paşa, Patnos ve Erciş civarında yerleşik bulunan Hayderanlı aşiretinin reisi olup, Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına mensup ve Mirliva rütbesine sahip bir askerdir. Sağ gözünde yaşadığı rahatsızlık nedeniyle halk arasında “Kör Hüseyin Paşa” olarak bilinmekteydi. Hüseyin Paşa'nın hem büyük bir aşiretin reisi olması hem de devletin hizmetinde bir asker olması ona büyük bir nüfuz sağlamıştır. Elindeki bu güce dayanarak Hüseyin Paşa, bölgede büyük asayiş sorunlarına sebebiyet vermiştir. Hüseyin Paşa ve maiyeti tarafından gerçekleştirilen birkaç gasp olayı şunlardır;

Rusya vatandaşı olan Tefik Efendi, Hamur Nahiyesinden satın aldığı sekiz yüz koyunla Karakilise Kazasına doğru yola çıktığında, Hüseyin Paşa'nın Rusya

tarafından gelen adamları tarafından uğradığı gasp neticesinde 215 lira değerinde malı elinden alınmıştır. Aynı şekilde, Berazi aşiretine mensup kişilerden de cebren dört adet saat ve yüz koyun gasp edilmiştir (*DH.TMIK.M, Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik, 104/90*).

Hüseyin Paşa, Patnos'tan dört yüz kişilik bir kuvvetle Karakilise'ye hareket ederken güzergâh üzerinde bulunmamasına rağmen Tutak kazasına da uğramıştır (*DH.TMIK.M.104/38*). Tutak'ta muhacirlerin bulunduğu bölgeye uğrayan Paşa, Palandöken köyünde koyun tüccarı Abdussamed Efendi'ye ait 200 lira, Taştan isimli şahsa ait 100 lira nakit parayı gasp etmiştir. Ayrıca, Abdussamed ve Taştan'a ait at, saat ve silahları da zorla almıştır.

Resul isimli bir şahsa ait bir öküz arabası ve iki öküzü gasp eden Hüseyin Paşa, aynı şahsın erkek çocuğunu darp ederek yaralamıştır. Bu eylemler üzerine yöre halkı durumu Karakilise Jandarma Komutanlığı'na bildirmiştir. Bununla da yetinmeyen Hüseyin Paşa, üç yüz kişilik bir Kürt kuvvetiyle birlikte Eleşkirt ve Karakilise köylerinde yaşayan halkı tehdit ederek zorla erzak ve hayvan yemine el koymuştur.

Hüseyin Paşa'nın gerçekleştirdiği bu gasp ve şiddet olayları üzerine Bayezid Mutasarrıfı, 19. Süvari Alayı Komutanı Zekeriya Bey ve Hamidiye 6. Alay Komutanı Hasan İzzet Bey tarafından duruma müdahale edilmiş ve tahkikat başlatılmıştır. Hüseyin Paşa'ya nasıl bir muamelede bulunulacağına dair karar, Dördüncü Ordu'dan talep edilmiştir (*DH.TMIK.M.204/38*). Ayrıca, Hüseyin Paşa, Karakilise'de Berazi aşiretine mensup yüz kişilik bir süvari ve piyade gücüyle dört saat süren bir çatışmaya girmiş; bu çatışmanın sonunda yaklaşık beş yüz koyunu beraberinde götürmüştür (*DH.TMIK.M.104/90*). Kafkaslar üzerinden gelen muhacirlere karşı da zor kullanmış; onların elindeki mal ve mülklere el koymaya çalışmıştır. Karakilise ve çevresinde bulunan bazı aşiretlerle gerilim yaşamışsa da, bu aşiretlerin silahlı gücünden çekinerek doğrudan saldırıya geçmekten kaçınmıştır. Bölgeye yeni yerleşen muhacirler, çevresel bağlarının zayıflığı ve coğrafyaya olan yabancılıkları nedeniyle gasp ve eşkıyalık faaliyetlerinin doğrudan hedefi hâline gelmişlerdir.

2.12. Karakilise Kazasında Bazı Şakiler Tarafından Gerçekleştirilen Eşkîyalık Faaliyetleri

1893 yılında İran'ın Maku şehrinde Celali aşireti mensupları arasında yaşanan bir çatışmanın ardından bölgeden kaçan bazı eşkıyalar, Rusya'nın Revan civarında yakalanmıştır. 23 Mayıs 1893 tarihinde, Hacı Hasan oğlu Bedir adlı şahsın Karakilise Kazası'na bağlı Küpkıran köyünde, Eyüp Paşa'nın adamı olduğu Rusya sınır memurları tarafından Erzurum vilayetine bildirilmiştir. Bedir'in eşkıyalık amacıyla İran'dan Osmanlı topraklarına girdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, derhâl yakalanması için Hudut Komutanlığı'na bilgi verilmiştir.

Meşhur bir eşkıya olarak tanımlanan Bedir, yerel halktan beş yüz koyunu oldukça düşük bir fiyata zorla almış; ayrıca, bölgeden geçen bir öküz kervanını soymaya teşebbüs etmiştir. Bedir ve adamlarının yakalanması için soruşturma başlatılmış, bu doğrultuda görevlendirilen jandarmalara gerektiğinde idam cezası uygulama yetkisi verilmiştir. Otuz kişilik bir süvari birliğinin harekete geçmesi için Karakilise Kaymakamlığı aracılığıyla Hudut Komutanlığı bilgilendirilmiştir (Y.PRK.UM.27/83).

1896 yılında bir grup Kürt eşkıya ise Karakilise Kazası civarından geçerek Keşiş ve Yoncalı köylerine saldırmış; burada yaşayan halkın hayvanlarını gasp etmiştir. Olay güvenlik güçlerine bildirildikten sonra, Orduyu Hümayun'un vekâletiyle Bayezid Mutasarrıfı Karakilise'ye çağırılmıştır. Mutasarrıf, bölgeye bir Süvari birliği ile Jandarma kuvvetleri sevk ederek gasp olaylarını soruşturmaya başlamıştır. Bu esnada, eşkıyalık yapan şahısların Mirliwa Rahmi Paşa tarafından himaye edildiği iddiaları gündeme gelmiştir (DH.TMIK.M, *Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Mütferrik*, 8/5). İddialara göre Rahmi Paşa, eşkıyalara yönelik operasyonları geciktirmiş ve askerî birlikleri dağıtmaya çalışmıştır. Bu uygunsuz davranışları sebebiyle Paşa Erzurum'a sevk edilerek görev yeri değiştirilmiş; Dördüncü Ordu tarafından başka bir görevde istihdam edilmek üzere Ordu Müşirliği'ne havale edilmiştir (DH.TMIK.M.8/5).

2.13. Karakilise Kazasında Asayiş Sorunlarını Önlemeye Yönelik Alınan Bazı Tedbirler

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti, taşrada denetim ve merkezi otoriteyi sağlama konusunda ciddi zafiyetler yaşamıştır. Bu otorite boşluğu, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde çetecilik, eşkıyalık ve gasp gibi asayiş sorunlarının artmasına zemin hazırlamıştır. Devlet, Doğu vilayetlerinde kontrolü yeniden tesis edebilmek amacıyla II. Mahmud döneminden itibaren çeşitli merkezileşme girişimlerinde bulunmuştur. Ancak bu çabalar, bölgenin yüksek rakımı, sert iklim koşulları ve güçlü aşiret yapılanmaları nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Doğu Anadolu, Osmanlı'nın diğer bölgelerine kıyasla daha fazla askerî güç ve idarî çaba gerektiren bir yapıya sahipti (Doğan 2011:510).

Bölgede faaliyet gösteren aşiretler yalnızca kendi aralarında değil, aynı zamanda Ermeni nüfusa, Kafkaslardan gelen muhacirlere ve zayıf konumdaki küçük aşiretlere karşı da saldırılarda bulunmuş; bu gruplara ait menkul ve gayrimenkuller gasp edilmiştir. Karakilise Kazası, stratejik konumu itibarıyla Rusya ve İran'a olan yakınlığı nedeniyle hem savaşların hem de etnik ve dini göç hareketlerinin etkisi altında kalmıştır. Yaşanan çalkantılı ortam, bölgedeki aşiretler ve çeteler için eşkıyalık ve gasp faaliyetleri açısından uygun bir zemin oluşturmıştır. Karakilise Kazası'nda ortaya çıkan bu güvenlik ve asayiş sorunları zamanla kronikleşerek çözümsüz bir hal almıştır, bu duruma karşı II. Abülhamit'in emriyle 1890 yılında Karakilise'de Olağanüstü Hal Mahkemesi kurulmuştur (Demir:2024,261). Devlet yetkilileri; başta Ermenilere ait olmak üzere aşiretler tarafından gasp edilen taşınmazların hak sahiplerine iadesi yönünde adımlar atılmıştır.

Karakilise'ye bağlı Ermeni köylerine yönelik saldırı girişimlerinde bulunan bazı kişiler etkisiz hâle getirilmiş, çetecilik yoluyla gasp edilen mal ve mülklerin eski sahiplerine iadesi için girişimlerde bulunulmuştur (*DH.TMIK.M. Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik 8/16*). Ancak bölgede yalnızca köylere değil, Karakilise merkezine ticaret amacıyla gelen tüccarlara ve onların mallarına da saldırılar gerçekleşmiştir. Bu saldırılar özellikle Hamidiye Hafif Süvari

Alaylarına mensup bazı unsurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, ahalinin mal ve mülkünü korumak, gasp faaliyetlerini engellemek ve suçluları yakalamak amacıyla Jandarma kuvvetleri, öncelikli olarak askerî bölgelerden başlamak üzere asayiş hareketlerine girişmiştir.

Gelen istihbaratlar doğrultusunda bazı şahıslar takip altına alınmış, söz konusu kişilere verilecek cezalar önceden belirlenmiştir. Ne var ki, gasp olaylarını alışkanlık haline getirmiş bazı Hamidiye mensuplarına karşı alınan bu önlemler yetersiz kalmıştır. Özellikle Vilayeti Hümayun'a ait defterlerdeki düzensizlikler nedeniyle arazi sınırlarının belirlenmesi oldukça güçleşmiş, bu da arazilerin gerçek sahiplerinin tespitini zorlaştırmıştır (*DH.MUI, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, 3/7*). Başta Ermenilere ait olmak üzere pek çok arazi, kayıt dışı kalmıştır. Özellikle tarım arazileri dışında, hayvanların otlatılması için kullanılan meraların tapusuz olması ciddi ihtilaflara neden olmuştur. Karakilise ve çevresinde yaşayan nüfuzlu şahıslar, tapusuz arazileri kendi adlarına geçirme gayesiyle çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu sorunları gidermek adına devlet yetkilileri, mevcut arazilerin yeniden tahrir edilmesi için çalışmalar başlatmıştır.

Arazi ve mera sahiplerinin belirlenmesi için Erzurum Vilayetinden alınan tahrirattan yola çıkılarak Hukuk çerçevesi etrafında umumi yoklama yapılarak arazi ve emlak gasplarına son verilecek ve bu olumsuz olaylardan kaynaklanan şikâyetlere son verilecekti (*DH.MUI.3/7*). Ermeniler başta olmak üzere arazi ve emlak sahiplerinin yoklamaya katılmamaları planlanan müdahale adımlarının başarısız olmasına neden olmuştur. Karakilise Kazasında yaşayan ahali yaşanan gasp ve eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı şikâyetle bulunmaya devam etmişlerdir. Dâhiliye Nezareti Aliyesine gönderilen bir raporda:

“Hükümet halkının emlak ve emvalini korumaktan acizdir. Hayvan ve arazi gasplarına karşı koyamaz hale gelmiştir, emvallerin umumi bir kayıtları yoktur. Meydana gelen olumsuz olaylara müdahaleye giden Jandarmaların müdahalesi hiçbir şeye yaramıyor. Bölgede bulunan Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına mensup küçük bir zabıt halk için büyük bir beladır. Süvari Mensubu Zabıt canın istediği gibi hareket eder, istediği araziye zapt eder. Sürüsüne uygun gördüğü başka sürüleri gasp eder. Bölgede yaşayan ahali feryatlarını Erzurum Hükümeti Mahaliye bildirmiş,

feryatlara yönelik cevapta Kaza Kaymakamları hatta Sancak Mutasarrıflarının bile bu bozgunculara karşı aciz kaldıkları bildirilmiş. Hırsızlık katillik gibi suçları işleyen failler yakalanmaz olmuştur” (DH.MUI, 3/7).

Bu kapsamda, arazilerin mevcut kullanıcılarının etnik kökeni, hayatta olup olmadıkları, başka bölgelere göç edip etmedikleri gibi hususlar belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm taşınmazların tapulu ya da tapusuz fark etmeksizin tek kalem hâlinde “umumi yoklamaya” tabi tutulması yönünde Erzurum Vilayet Müdürlüğü’nden izin talep edilmiştir (DH.MUI.3/7). Söz konusu yoklama süreci için mal sahiplerine üç ay öncesinden tebligat yapılmış, ancak bu çağrılara yeterli katılım sağlanamamıştır. Özellikle Ermenilerin ve diğer bazı maliklerin yoklamaya iştirak etmemeleri, malların resmî kayda alınamamasına ve böylece gasp edilen mülklerin korunmasında yasal müdahale yollarının kısıtlanmasına neden olmuştur.

Bu dönemde yaşanan yoğun göç hareketleri sonucunda Karakilise civarındaki geniş tarım arazileri boş kalmış; bu da çeşitli gruplar arasında mülkiyet iddialarını artırmış ve mücadelelere yol açmıştır. Devlet, söz konusu yoklamalar yoluyla bu arazileri kayda geçirmeyi ve mülkiyet ihtilaflarını çözmeyi hedeflemiştir. Erzurum Vilayetinin tahrirâtı esas alınarak hukuki çerçevede yapılması planlanan bu umumi yoklamalar, özellikle Ermenilerin katılım göstermemesi nedeniyle amacına ulaşamamıştır. Bu durum, halkın gasp ve eşkıyalık şikâyetlerinin devam etmesine yol açmıştır.

Karakilise Kazasının etnik ve dinî açıdan heterojen yapısı ile Osmanlı Devleti’nde özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru artan denetim zayıflığı, birçok olumsuz gelişmeye zemin hazırlamıştır. Devletin çeşitli olaylara müdahalede bulunmasına rağmen, bu müdahalelerin yerel halk tarafından yeterince desteklenmemesi alınan önlemlerin istenilen sonuçları doğurmasını engellemiştir. Kamu düzeninin sağlanması için alınan tedbirlere halkın riayet etmemesi, meydana gelebilecek olayların engellenmesini güçleştirmiştir.

Bölgedeki güvenlik sorunlarının önemli bir boyutunu ise Hamidiye Hafif Süvari Alayları mensuplarının oluşturduğu görülmektedir. Bu alaylara mensup kimi gruplar, sahip oldukları silah ve siyasi nüfuzu kullanarak gasp ve eşkıyalık

faaliyetlerinde bulunmuş, böylece asayiş ciddi şekilde tehdit etmişlerdir (Demirci, Çabuk 2014:76). Bu unsurlara karşı alınan tedbirler ise yeterli olmamış, olumlu sonuçlar elde edilememiştir. Süvari Alaylarının gerçekleştirdiği bu türden olumsuz eylemler, bölgede hâkim olan ekonomik ve sosyal dengeyi derinden sarsmıştır. Bu grupların disiplin altına alınmasına yönelik girişimler sonuçsuz kalmıştır (Eraslan 1997:462-464)

Öte yandan, Ermeni ayrılıkçı grupların özellikle Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde ve İran-Rusya sınır hattında gerçekleştirdiği faaliyetler, büyük ölçüde yıkıma neden olmuştur (Ertekin 2022:172). Osmanlı-Rusya arasında zaman zaman değişen sınır hatları ile Osmanlı-İran arasında kesinleşmemiş sınır bölgeleri, çete ve eşkıyalık faaliyetleri açısından uygun bir zemin oluşturmuştur. 1847 tarihli Osmanlı-İran Erzurum Anlaşması da bu sınır belirsizliğine kalıcı bir çözüm getirememiştir (Çabuk 2018:394). Bu belirsizlik ortamı, sınır hattındaki güvenlik sorunlarını derinleştirmiş ve çetelerin daha rahat hareket etmelerine imkân tanımıştır. Osmanlı, İran ve Rusya'nın kesiştiği üçlü coğrafyada devlet otoritesinin etkinliği büyük ölçüde zayıflamış, denetim neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Rusya'nın yayılmacı politikası çerçevesinde zayıf bir Osmanlı Devleti'nin varlığı stratejik olarak arzu edilen bir durumdu. Bu doğrultuda, bölgede faaliyet gösteren Ermeni ve Kürt eşkiasının neden olduğu güvenlik sorunları, Osmanlı yönetimini hem askerî hem de idarî açıdan yıpratmıştır. Gasp ve eşkıyalık faaliyetlerine karışanlar, kolaylıkla Rusya ya da İran'a sığınabilmekteydi. Ancak bu devletlerin söz konusu suçlulara yönelik tutumları, kendi çıkarları doğrultusunda değişmekte ve zaman zaman bu suçları görmezden gelerek müdahaleden kaçınmaktaydılar. Karakilise'nin Rusya ve İran ile olan sınırı, güvenlik ve denetim açısından oldukça zayıftı. Bölge, olası bir Rus saldırısına karşı sürekli tehdit altındaydı.

Osmanlı Devleti'nin özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra uğradığı askerî mağlubiyetler, bu bölgenin sürekli olarak göç almasına ve vermesine yol açmıştı. Bu göç hareketleri sırasında kimi suç unsurları Osmanlı topraklarına sızarak asayiş tehdit etmiştir. Özellikle Kafkasya üzerinden gelen göçmenlerin arasında, güvenliği bozan ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan şahısların yer aldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki güvenlik açıkları, devletin yetersiz denetimi, zayıf mali

yapısı ve sınırlı askerî kaynakları ile birleşince, gasp ve eşkıyalık olaylarının engellenmesini güçleştirmiştir. Karakilise’de 19. yüzyılın sonlarında artmaya başlayan asayiş problemleri, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiş, hatta bazı yönleriyle Cumhuriyet sonrasında da etkisini sürdürmüştür. Bu sorunlar bölgenin ekonomik yapısını çöküşe sürüklemiş, sosyal yapıyı ise uzun vadede derinden etkilemiştir.

SONUÇ

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar, Karakilise Kazasının idarî, sosyal ve ekonomik yapısı incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşadığı krizlere ve sorunlara somut bir örnek olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Doğu Anadolu'nun stratejik yerleşimlerinden biri olan Karakilise, Osmanlı Devleti'nin II. Mahmut döneminden itibaren başlattığı merkezileşme politikalarının taşraya yansıdığı bir yönetim modeli ortaya koymuştur. Kazada bulunan hükümet konakları, idarî teşkilat ve yerel yönetici kadrosu, devletin merkezi yapısını taşrada temsil etmiştir.

Karakilise'de bulunan askerî teşkilatlar, özellikle 1891 yılında faaliyete geçen Hamidiye Hafif Süvari Alayları, devletin bölgedeki güvenlik ve toprak bütünlüğünü koruma siyasetinin temelini oluşturmuştur. Hamidiye Alay kadrosunun tamamen Sünni Müslümanlardan oluşması, dönemin etnik ve dinî ayrışmalarını tetikleyen bir unsur olmuştur. Alayların faaliyetleri kimi zaman asayişî sağlarken, kimi zaman bölgedeki farklı etnik ve dinî unsurlar arasında huzursuzluk yaratmıştır. Özellikle Ermeni-Kürt mücadeleleri toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir.

Sosyal açıdan Karakilise, heterojen etnik ve dinî yapısıyla Osmanlı taşrasının çok kültürlü karakterini yansıtmaktadır. Müslim ve gayrimüslim uzun süre bir arada yaşamış; ancak 19. yüzyılın milliyetçilik hareketleri bu dengeyi tamamen değiştirmiştir. Rusya'nın bölgedeki yayılmacı politikaları Ermeniler üzerinde etkili olmuş, ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmıştır. Karakilise'de bulunan Ermeni toplulukları Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için çete faaliyetlerinde bulunmuş, bu durum bölgede yaşayan diğer etnik gruplar arasında hoşnutsuzlukla karşılanmış, özellikle Kürtler bu duruma kayıtsız kalmayarak Ermenilere saldırmıştır. 1890 sonrası Ermeni-Kürt çatışmaları, Osmanlı devlet otoritesini zayıflatmıştır. Devlet bölgede otoritesini güçlendirme ve asayişî sağlama adına dinî değerler üzerinden Kürt aşiretlerini kendi yanında tutma politikasını uygulamıştır. Ancak bu durum bölgedeki etnik dengeler arasında kronik sorunlara neden olmuştur. Hamidiye Alaylarına katılan Kürtlerin güç kazanması Ermeniler arasında huzursuzluk yaratmış, bu huzursuzluk Ermeniler ve Kürtler arasında büyük çatışmalara sebep olmuştur.

Yaşanan çatışmalardan dolayı Kazadaki Ermeni nüfusunun çoğunluğu göç etmek zorunda kalmıştır.

Eğitim yönünden bakıldığında, Karakilise Kazası Osmanlı'nın taşrada modern eğitim sistemini yayma politikasına dâhil edilmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ibtîdâîye mektepleri açılmış, bu eğitim kurumlarda nitelikli eleman yetiştirmeye yönelik ders programları uygulanmıştır. Öğrencilerin sınavla değerlendirilmeye başlanması, eğitimde düzenli bir sistemin kurulduğunu göstermekte, ancak öğrencilerin ders ve sınavlara tam olarak katılmaması, eğitim alanında bazı adımların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Ekonomik yapı ise coğrafi ve iklim şartlarına bağlı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayalıdır. Kazda büyük ölçekli ticari faaliyetler gerçekleşmemiştir. Menafi sandığı gelirleri halkın üretim faaliyetlerini desteklemiş, ancak vergi yükleri, güvenlik sorunları ve savaşlar ekonomik istikrarı zedelemiştir. Buna rağmen bölgede yaşayan halk ellerindeki imkânlar ile üretim yapmaya devam etmiştir.

Sonuç olarak, Karakilise Kazasında yaşanan idarî, askerî, sosyal, eğitim ve ekonomik gelişmeler yalnızca yerel bir tarih değil, Osmanlı Devlet'inin son dönem taşra yapısını bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Karakilise bu süreçte hem devletin merkezi politikalarının uygulandığı hem de toplumsal değişimlerin yoğun biçimde hissedildiği bir alan olmuştur. İdarî ve Askerî yapılanma, toplumsal çatışmalar, eğitimde atılan adımlar ve ekonomik faaliyetler birlikte değerlendirildiğinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı taşrasının modernleşme ve merkezileşme sürecini temsil eden bir mikro model olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, ADF. 1/1.194, (H.12 Şaban 1295/M. 11 Ağustos 1878).

1/1.165, (H.26 Cemazeyilevvel 1295/M.28 Mayıs 1878).

1/153, (H.25 Cemazeyilevvel 1295/M.27 Mayıs 1878).

1/191, (H.12 Şaban 1295/M.11 Ağustos 1878).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi., (BCA): 110-9-1-3/75-9-1, (H.6 Rebiülevvel 1314/M.15 Ağustos 1896).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30-18-1-2, 54.33.16, (M.4 Haziran 1935).

Babı Ali Evrak Odası (BEO): 1579.118412, (H.16 Recep 1318/M. 9 Kasım 1900). 368.27556, (H.22 Şaban 1311/M.28 Şubat 1894).

368.27556, (H.25 Şaban 1311/M.3 Mart 1894).

1575/118411, (H.11 Cemazeyilahir 1315/M.7 Kasım 1897).

1579/118412, (H.15 Recep 1318/M.8 Kasım 1900).

1581/118549, (H.16 Recep 1318/M.9 Kasım 1900).

1581/118549, (H.21 Recep 1318/M.14 Kasım 1900).

Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.ŞB):53/54, (H.27 Muharrem 1337/M.2 Kasım 1918).

53/54, (H.27 Muharrem 1337/M.2 Kasım 1918).

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemi Umumi, (DH.EUM.KLU): 5/116, (H.28 Recep 1331/M.3 Temmuz 1913).

Dahiliye Nezareti İdare Kısmı, (DH.İD,97/1.25): (H.18 Cemazeyilahir 1330/ M.4 Haziran 1912).

31/22, (H.29 Şaban 1331/M.3 Ağustos 1913).

97/1.25,(H.12 Cemazeiylahir 1330/ M.29 Mayıs 1912).

97/1.25,(H.18 Cemazeyilahir 1330/M.4 Haziran 1912).

Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emriyye, Hapishaneler, (DH.MB.HPS): 147/75, (H.16 Cemazeyilahir 1331/M.23 Mayıs 1913).

28/40, (H.29 Zilkade 1331/M.30 Ekim 1913).

Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH.MKT): 11/27, (18 Muharrem 1311/M. 1 Ağustos 1893).

11/27, (23 Safer 1311/M.5 Eylül 1893).

11/27, (H.17 Muharrem 1311/M.31 Temmuz 1893).

110/16, (H.11 Muharrem 1311/M.25 Temmuz 1893).

110/16, (H.29 Muharrem 1311/H.12 Ağustos 1893).

141/6, (H.11 Safer 1311/M.24 Ağustos 1893).

141/6, (H.12 Rebiülevvel 1312/M.13 Eylül 1894).

141/6, (H.17 Rebiülevvel 1311/M.28 Eylül 1893).

141/6, (H.18 Safer 1311/M.31 Ağustos 1893).

141/6, (H.22 Rebiülevvel 1312/M.23 Eylül 1894).

209/58, (H.16 Şevval 1311/M. 22 Nisan 1894).

209/58, (H.16 Şevval 1311/M.22 Nisan 1894).

209/58, (H.30 Recep 1311/M.6 Şubat 1894).
46/13, (H.16 Şevval 1310/M.1893).
Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umûmiye İdaresi, (DH.MUI. 39/2.1): (H.4 Zilkade 1327/M.1 Kasım 1909).
39/2, (H.4 Rebiülevvel 1325/M.17 Nisan 1907).
39/2.2, (H.7 Muharrem 1328/ M.19 Ocak 1910).
137.37.(H. 1 Şaban 1328/M.8 Ağustos 1910).
140/51, (H.29 Zilhicce 1328/M.1 Ocak 1911).
3.3/7, (H.19 Şevval 1327/M.4 Kasım 1909).
3/3.7, (H.5 Şaban 1327/M.22 Ağustos 1909).
3/3.7, (H. 5 Şaban 1326/M. 30 Ağustos 1908).
3/3.7, (H.25 Cemazeyilahir 1327/M. 14 Temmuz 1909).
3/3.7, (H.3 Şaban 1327/M.20 Ağustos 1909).
3/3.7, (H.3 Şaban 1327/M.20 Ağustos 1909).
3/3.7, (H.4 Şaban 1327/M.21 Ağustos 1909).
3/3.7, (H.5 Şevval 1327/M.20 Ekim 1909).
3/3.7, (H.6 Şevval 1327/ M.21 Ekim 1909).
36./63, (H.4 Zilkade 1327/M.17 Kasım1909).
36.2/63, (H.9 Zilkade 1327/M.22 Kasım 1909).
39/2.2, (H.9 Zilhicce 1327/M.22 Aralık 1909).
46.1/58, (H.3 Zilhicce 1327/M.16 Aralık 1909).
Şifre Kalemi Belgeleri,(DH.ŞFR.):143.57: (H.7 Safer 1317/M.17 Haziran 1899).
Dahiliye Nezareti Tesrî'i Muâmelat ve Islahat Komisyonu Müteferrik,
(DH.TMIK.M): 248/59, (H.13 Cemazeyilevvel 1325/M.24 Haziran 1907).
13/2, (H.15 Cemazeyilevvel 1314/M.22 Ağustos 1896).
8/16, (H.4 Muharrem 1314/M.15 Haziran 1896).
136/54, (H.18 Şaban 1320/M.20 Kasım 1902).
104/38, (H.19 Safer 1320/M.12 Haziran 1901).
104/38, (H.19 Safer 1320/M.28 Mayıs 1902).
104/90, (H.24 Safer 1319/M.12 Haziran 1901).
71/85, (H.5 Safer 1317/M.15 Haziran 1899).
136/54, (H.10 Ramazan 1320/M.11 Aralık 1902).
248/59, (H.26 Cemazeyilevvel 1325/M.7 Temmuz 1907).
248/59, (H.26 Cemazeyilevvel 1325/M.7 Temmuz 1907).
82/20, (H.3 Zilkade 1317/M.5 Mart 1900).
88.9, (H.14 Rebiulevvel 1314/M.23 Ağustos 1896).
13/2, (H.17 Rebiülevvel 1314/M.26 Ağustos 1896).
138/38, (H.29 Şaban 1320/M.1 Aralık 1902).
17/32, (H.10 Cemazeyilevvel 1314/M.17 Ekim 1896).
17/32, (H.21 Rebiülahir 1314/M.29 Eylül 1896).
17/32, (H.21 Rebiülahir 1314/M.29 Eylül 1896).
17/32, (H.21 Rebiülahir 1314/M.29 Eylül 1896).
17/32, (H.22 Rebiülahir 1314/M.30 Eylül 1896).
17/32, (H.22 Rebiülahir 1314/M.30 Eylül 1896).
17/32, (H.24 Cemazeyilahir 1314/M. 30 Eylül 1896).
17/85, (H.28 Safer 1317/M.8 Temmuz 1899).
235/38, (H.17 Safer 1327/M.10 Mart 1909).
235/38, (H.24 Muharrem 1327/M.15 Şubat 1909).

71/25, (H.15 Rebiülevvel 1317/M.24 Temmuz 1899).
79/36, (H. 10 Şaban 1317/M.14 Aralık 1899).
79/36, (H.10 Şaban 1317/M. 14 Aralık 1899).
8.5, (H.30 Muharrem 1314/M.11 Temmuz 1896).
8/16, (H.10 Muharrem 1314/M.21 Haziran 1896).
8/16, (H.11 Muharrem 1314/M.22 Haziran 1896).
8/5, (H.10 Muharrem 1314/M.21 Haziran 1896).
8/5, (H.17 Muharrem 1314/M.28 Haziran 1896).
95/64, (H.29 Cemazeyilevvel/M.24 Eylül 1900).
104/90, (H.28 Safer 1320/M.6 Haziran 1902).
71/85, (H.14 Safer 1317/M. 24 Haziran 1899).
Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, (DH.TMIK.S): 40/70, (H.18 Şevval 1318/M.17 Ocak 1903).
45/43, (H.11 Şaban 1319/M.2 Kasım 1903).
45/43, (H.12 Şaban 1321/M.3 Kasım 1903).
45/43, (H.17 Şevval 1321/M.6 Ocak 1904).
45/43, (H.21 Şaban 1321/M.12 Kasım 1903).
45/43, (H.22 Şaban 1321/M.13 Kasım 1903).
45/43, (H.5 Rebiulevvel 1332/M.1 Şubat 1914).
70/17, (H.9 Şaban 1325/M.17 Eylül 1907).
70/17, (H.5 Ramazan 1325/M.12 Ekim 1907).
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, HR.İD.6/83, (H.2 Cemazeyilevvel 1311/M.11 Kasım 1893).
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Hartalar, HRT.0364, (H.10 Safer 1299/M.1 Ocak 1882).
0366, (H.8 Cemazeyilevvel 1307/M.31 Aralık 1889).
1586, (H.29 Zilhicce 1334/M. 12 Ağustos 1923).
İradei Meclisî Vala, (İ.MVL):582/26123, (H.7 Şaban 1284/M.4 Aralık 1867).
İradei Maliye, (İML.5/28), (H.15 Ramazan 1310/M.2 Nisan 1893).
5/28, (H.22 Şaban 1310/M.11 Mart 1893).
Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi, (MF.İBT): 114/14, (H.3 Zilkade 1319/M.11 Şubat 1902).
120/98, (H.6 Rebiülevvel 1320/M.13 Haziran 1902).
184/108, (H.4 Zilkade 1324/M.20 Aralık 1906).
112/82, (H.3 Ramazan 1319/M.14 Aralık 1901).
114/14, (H.3 Zilhicce 1319/M.13 Mart 1902).

136/23, (H.25 Rebiülahir 1321/M.21 Temmuz 1903).
178/6, (H.26 Cemazeyilevvel 1324/M.18 Temmuz 1906).
209/47, (H.18 Recep 1326/M.16 Ağustos 1908).
222/100, (H.14 Rebiulevvel 1326/M.16 Nisan 1908).
36/58, (H.13 Cemazeyilahir 1327/M.2 Temmuz 1909).
Maarif Nezareti Mektub-i Kalemi, (MF.MKT): 660/19, (H.22 Cemazeyilevvel 1319/M.6 Eylül 1901).
660/19, (H.5 Cemazeyilevvel 1319/M.20 Ağustos 1901).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, MU.66, (H.13 Muharrem 1309/M.19 Ağustos 1891).

Yıldız Sadaret Husuî Maruzat Evrakı,(Y.A.HUS.238/11): (H.1 Muharrem 1308/M.17 Ağustos 1890).
.352/25, (H.6 Zilhicce 1313/M. 19 Mayıs 1896).
.352/25, (H.6 Zilhicce 1313/M.19 Mayıs 1896).
352/25, (H.6 Zilhicce 1313/M.19 Mayıs 1896).
Yıldız Esas Evrakı, (Y.EE.133/20): (H.22 Cemazeyilevvel 1312/M.21 Kasım 1894).
Perakende Evrakı Askerî Maruzat,(Y.PRK.ASK.108/52): (H.28 Cemazyilevvel 1313/M.16 Kasım 1895).
50/88, (H.22 Muharrem 1306/M.28 Eylül 1888).
Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller,(Y.PRK.AZJ): 10.83, (H.29 Zilhicce 1302/M.9 Ekim 1885).
Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi, (Y.PRK.BŞK): 34.8, (H.21 Cemazeyilevvel 1311/M.30 Kasım1893).
Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı, (Y.PRK.UM, 77/91): (H.27 Şevval 1323/M.25 Aralık 1905).
27/83, (H. 23 Rebiulevvel 1309/M.27 Ekim 1891).
27/83, (H. 27 Muharrem 1309/M.2 Eylül 1891).
27/83, (H.27 Muharrem 1309/M.2 Eylül 1891).
27/83, (H.27 Safer 1309/M.2 Ekim 1891).
33/54, (H.19 Cemazeyilevvel 1313/M.7 Kasım 1895).
36/43, (H.23 Cemazeyilahir 1314/M.29 Kasım 1896).
49/12, (H.10 Şaban 1317/M.14 Aralık 1899).
27/83, (H.22 Zilkade 1310/M.7 Haziran 1893).

Salnameler

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1319/M.1901), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1320/M.1902), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1321/M.1903), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1322/M.1904), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1323/M.1905), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1324/M.1906), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-î Devlet-î Aliyye-i Osmaniyye, (H.1325/1907), Vilayet Matbaası,

İstanbul.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, (H.1326/1908), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, (H.1327/1911), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, (H.1328/M.1912), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1287/M.1870), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1288/M.1871), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1289/M.1872), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1292/M.1875), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1293/M.1876), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1299/M.1882), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1304/M.1886), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1310/M.1892), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1315/M.1897), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1317/M.1899), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Erzurum, (H.1318/M.1900-1901), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318/M.1901), Vilayet Matbaası, İstanbul.

Araştırma Eserleri

Ahbab, Y., “İletişimde Yeni Dönem: Üsküp’te Telgraf”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, cilt 13, sayı 25-26, 2014, ss.83-97.

Akın, F., “ Tanzimat Dönemi Taşra Maliyesinde Merkezileşme ve Kurumsallaşma Çabaları: Sandık Eminliği”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 9, sayı 2, 2024, ss.923-958.

Aktaş, E., “Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 8, sayı 39, 2025, ss.244-253.

Akyıldız, A., *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları,(2. Baskı), İstanbul 2018.

- Altun, E., “Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi” (Yüksek Lisans Tezi) T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2011.
- Asker, A., “Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yılları Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt 1, sayı 22, 2021, ss.101-119.
- Aşkın, D., “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt 6, sayı 2, 2017, s. 977-995.
- Aydın, M., “ Doksan Üç Harbi “, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994,cilt IX, ss.498-499.
- Baykara, T., “Kaza” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2022, cilt XV, ss.119-120.
- Bazna , AY., “Osmanlı Devletinde Elektrikli Telgraf Haberleşmesi ve Sağladığı Avantajlar Çerçevesinde Kastamonu Eyaleti’nde İlk Telgraf Hatları Kurulum Faaliyetleri (1864-1876)”, *Genel Kültür Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, sayı 10, 2023, ss.675-692.
- Bilirli, T.,“ 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 13,sayı 2, 2018, ss.71-96.
- Burcu, A, Göksel, Y., “ Düyûn-ı Umumîmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 21, 2021, ss.67-78.
- Çabuk, F., “ Osmanlı-İran Münasebetlerinde Hudut Boylarındaki Kürt Aşiretlerinin İltica ve Dehalet Meselesi”, *İnternational Journal Of Social Science*, sayı 65, 2018, ss.393-415.
- Çabuk, F., “Osmanlı-Rus-İran Hudut boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Kayseri 2017.
- Çelik, B., “ Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları”, *Belleten*, cilt LXXIX, sayı 286, 2015, ss.1004-1036.
- Dağ, M, Tanık, İH, “ Osmanlı Reji İdaresi Çatısı Altında Hak ve Asayiş Mücadelesi: Kasapyan Nazmi Efendi’nin Zimmet Meselesi”, *DTCF Dergisi*, sayı 64, 2024, ss.161-196.
- Demir, E.M., “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Ağrı’daki (Karakilise) Asayiş ve Hudut Olayları”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 6, sayı 6, 2024- ss.241-270.
- Demirci,S, Çabuk , F., “ Celali Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celali Kürt Aşireti’nin Eşkîyalık Faaliyetleri”, *History Studies İnternational Journal Of History*, cilt 6,sayı 6, 2014, ss.71-97.
- Demirel, E., “İlk TBMM’nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, TBMM’nin 100. yılı özel sayısı, 2020, s.20-37.
- Demirel, M., “Ağrı ve Doğubayazıt’ta Ermeni Olayları”, *Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, cilt 7, sayı 1, 2010, ss.193-203.
- Doğan, C., “ II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması” *İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt 6/4, 2011, ss.505-521.
- Ekinci, MR., “ 1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimat”, *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi*, cilt 9, sayı 2, 2017, ss. 703-724.

- Engür, Ü., “ Osmanlı’nın Posta ve Telgraf Nazırı: Osman Efendi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 46, 2023, ss.1-18.
- Eraslan, C., “ Hamidiye Alayları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul , 1997,cilt XV, ss.462-464.
- Ertekin, A., “ İttihad-ı İslam’a Milis Takviyesi Çabaları: Hamidiye Alayları”, *Dicle İlahiyat Dergisi*, cilt 25, sayı 1, 2022, ss.170-186.
- Gencer, İA., “ Berlin Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV
- Gökmen, E., “ II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 özel sayısı, s. 77-98.
- Gökmen, E., “ II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (183-1896)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 20, 2022, ss.77-98.
- Gül,MF, Özdiş,O., “ Birinci Dünya Savaşı Başlarında Erzurum’da Tifüs Salgını ve Hafız İsmail Hakkı Paşa’nın Vefatı”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, sayı 8, ss.145-169.
- Günay, M., “ Kırkağaç Bidâyet Mahkemesi Kayıtları”, *Celal Bayar Ünivesrsitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 12, sayı 3, 2014, ss.97-121.
- Günay, N., “ Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş Çevresindeki Faaliyetleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 163, sayı 163, 2012, ss.21-44.
- Gündüz,T., *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, (6.Baskı), Ankara, 2019.
- Halaçoğlu , Y., “ Ağrı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* TDV Yayınları Ankara 1988 ,cilt I, ss.193-203.
- İmar Kadastro 2014 (<https://www.imarkadastro.com>).
- İrap İl Afet Risk Azaltma Planı, AFAD, T.C. Ağrı Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2021, ss.20.
- Karataş, Y, Öztop, F., “ Hamidiye Döneminde Taşradaki Güç Mücadelesinin Küfrevi Dergâhına Yönelik Bir İtibar Suikastı Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı 16, 2021, ss.255-274.
- Karataş,Y, Kul, E., “ XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 48, 2012, ss.343-364.
- Kaya, H.,“ Osmanlı İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Kaya, H., “18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti’nde Yerel Siyaset ve Yezidi Aşiretlerin Rollerini”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, cilt 13, sayı 3, 2021, ss.972-987.
- Kaya,E., “1877-1878 Harplerinde Ağrı Bölgesinde Göç Hareketleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt 10 sayı 1, 2008, ss. 203-210.
- Kaya,F, Karataş, Y., “ Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi ve İçtimaî Coğrafyası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 7,sayı 30, 2022, ss.159-180.
- Kayar, B., “ Osmanlı Yargı Teşkilatında Nâib”, *YHBD*, sayı 1, 2020, ss.189-234.
- Kılıç, D., “ Rusya’nın Eçmiyazın Katoğikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Tesiri”, *Erdem*, cilt 12, sayı 36, 2000, ss.973-988.
- Klein, Janet., *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. (Çev. Renan Akman). İstanbul: İletişim, (4. Baskı), 2020.
- Kodaman, B., “ II. Abdülhamit ve Kürtler - Ermeniler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 2010, s.21, 2010, ss131-138.

Kumandaş,H., ” Ağrı İli Tunç Mezarlarının Sınıflandırılması ve Değerlendirilmesi”, *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (Türkiye Cumhuriyetinin 100. Yılı Özel Sayısı), 2023, ss567-581.

Küçük, B., “Türk Kültüründe Yardımlaşma Örneği: İmece Usulünden Yardım Sandıklarına”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 113, 2025, s.421-439.

Mert, Ö., “ Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 3, 2003, ss.143-174.

MGM (<https://www.mgm.gov.tr>).

Nezahat Ceylan “ Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, (43), 2016, .656, 04.2016.

Nişanyan Yer Adları, (<https://www.nisanyanyeradlari.com>). Settlements under Ağrı.

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü 2021 (<https://nvi.gov.tr>).

Öztürk, T., “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*.

Saime Yücer “ Ağrı’nın Jeopolitik Konumunun Türk İran İlişkilerine Yansıması” *Atatürk Yolu Dergisi*, , 315, 03.04.2023.

Saime Yücer, 314.

Sezen, T., “ Osmanlı Yer Adları”, *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, Yayın No 26, Ankara, 2017.

Solak, E., “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı 15,2003, s.114-130.

Sunar, MM., “ Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid’den II. Meşrutiyete”, *Kebikeç*, sayı 10,2000 ss115-130.

Şanda, MN, “ 19. Yüzyılda Doğu ve Güney Anadolu’da Aşiret Güçleri Hamidye Alayları”, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*”,cilt 4, sayı 8, 2022, ss.34-48.

T.C. Ağrı Valiliği (<http://www.agri.gov.tr>) .

T.C. Ağrı Valiliği, (<http://www.agri.tr>) İlin Tarihi.

T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, Ağrı Yatırım Destek Ofisi, Ağrı’nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları, 2013, s.2.

Tokmak, F., “20. Yüzyılın Başlarında Eleşkirt Kazasında Modern Eğitim ve Eğitim Kurumları: Eleşkirt Rüştüye Mektepleri”, (Ed. Faruk Kaya, Yakup Karataş), *Geçmişten Günümüze Eleşkirt*, Palet Yayınları, Konya 2021.

Tunç, B, Yıldırım,S., “ Bayazıt’ın (Ağrı) Kurtuluş Süreci ve Milli Mücadele Dönemindeki Durumu”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, cilt 12, sayı 40, 2024, ss.403-417.

Turan, A., “ Hukuk Tarihinden Bir Yaprak: Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası”, *KHM*, cilt 2, sayı 1, 2022, ss. 291-322.

Ülker, İ., “ Osmanlı Ceza Yargılamasında Müstantik Sorgu Hakimi”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, sayı 11, 2023, ss.41-57.

Ünal , F., “ Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, cilt 17, sayı 17, 2008, ss.133-152.

Yayınları, İstanbul, 1992, cilt V, ss.516-517.

Yazgan, Ş.,“Ağrı” *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, İktisat Bölümü, 2023.

Yıldız, C., “ Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler”, *Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları*, 2013, ss. 542-557.

Yılmaz, Ö., “ Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri” (1840-1871)”, *International Journal Of History*, cilt 6, sayı 6, 2014, ss.253-280.
Yulu, A., “Friderich Parrot’un Ağrı Dağı Araştırma Keşif Gezisi”, *Coğrafya Dergisi*, s.38, 2019, ss.49-58.

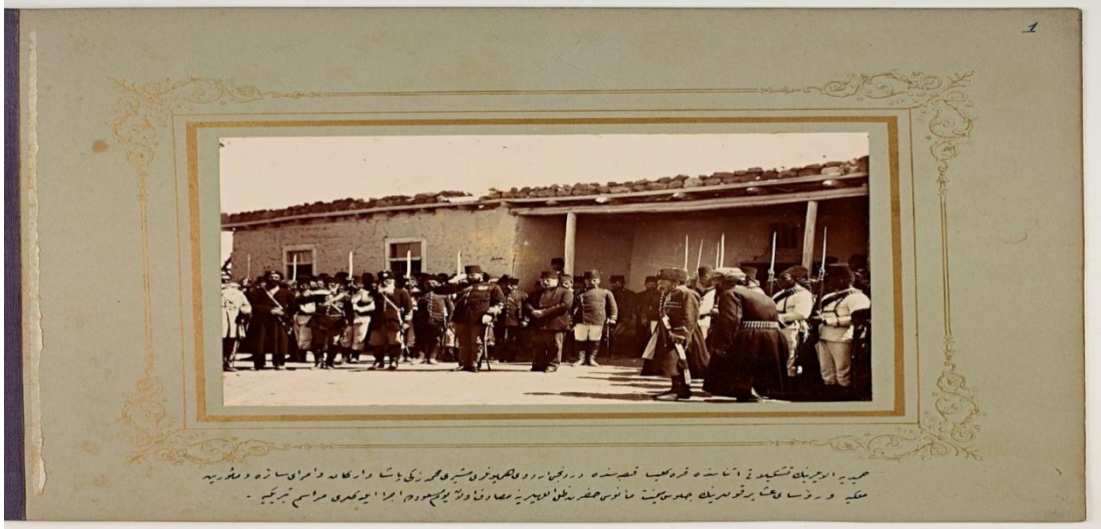
EKLER

BELGE EK-1

(Karakilise’de ikamet eden ve Hamidiye Alaylarına Katılacak olan Zılanlı aşiretinin kolları)

BELGE EK-2

(Hamidiye Alaylarının kuruluşu esnasında Karakilise Kazasında bulunan Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiri Mehmet Zeki Paşa, askerî heyet, aşiret kolları ve Alaylara katılan Zılanlı aşiretinin dâhil olduğu askerî merasim)

BELGE EK-3

(Hamidiye Alaylarına katılacak olan Karakilise Kürtleri)